

พระผู้สร้างพร้อม

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ที่ระลึกในงานบำเพ็ญพระกุศล
คล้ายวันประสูติ เจริญพระชันษา ๙๙ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วันพุธที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕

พระผู้สำรวมพร้อม
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
จัดพิมพ์น้อมถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ในงานบำเพ็ญพระกุศลคล้ายวันประสูติ เจริญพระชันษา ๙๙ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๕

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
ศรัณย์ ทองปาน
พระผู้สำรวมพร้อม สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๕
๑๔๔ หน้า

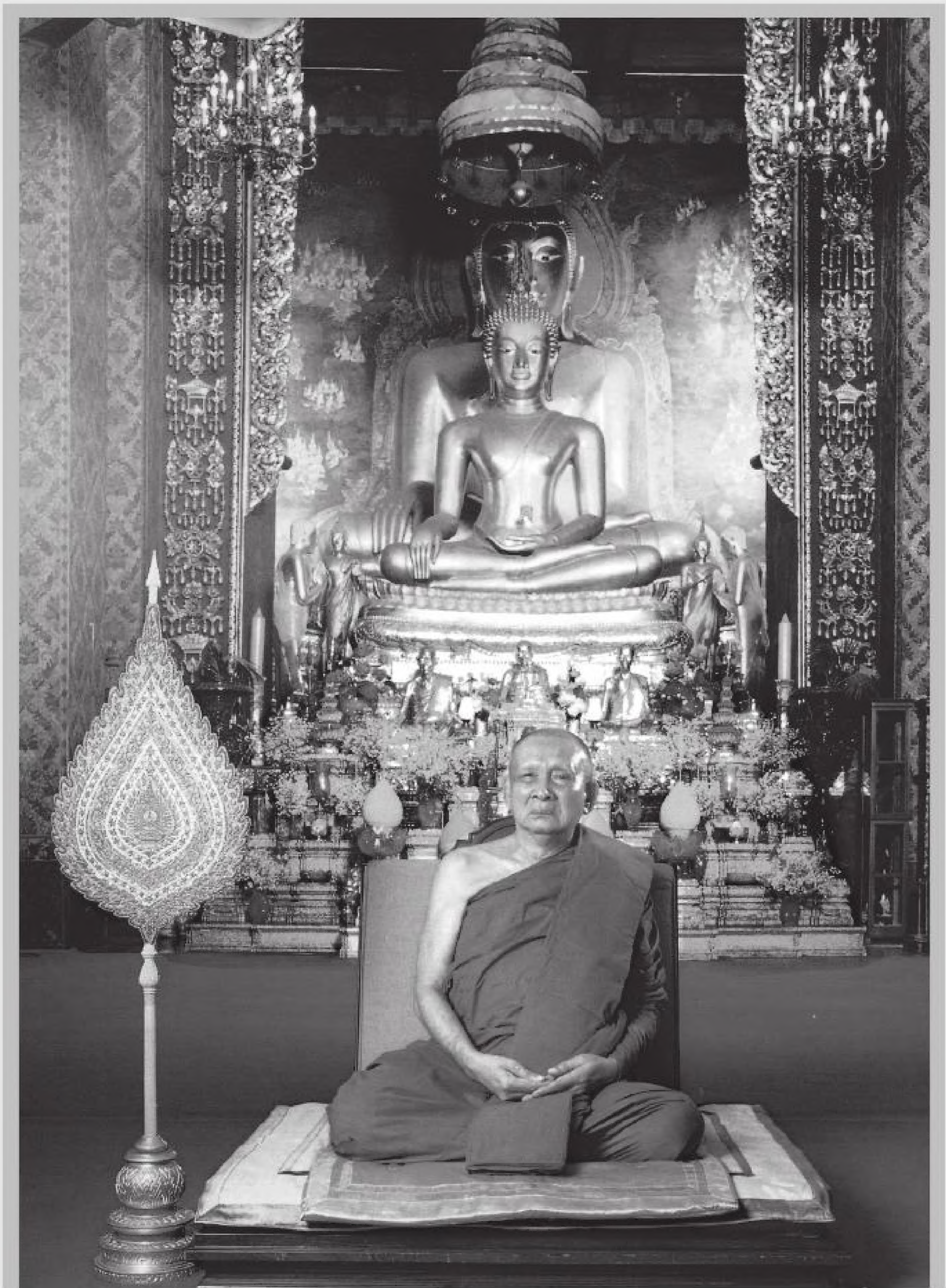
ISBN : 978-616-305-678-8

พิมพ์ครั้งแรก : ตุลาคม ๒๕๕๕
จำนวน : ๑๐,๐๐๐ เล่ม

บรรณาธิการที่ปรึกษา : สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต)
พระเทพสารเวที (บุญยนต์ ปุญฺญาคโม)
พระเทพปริยัติวิมล (แสวง ธมฺมเมสโก)

คณะบรรณาธิการ
บรรณาธิการอำนวยการ : พระอนิลมาน ธมฺมสากิโย
บรรณาธิการวิชาการ : รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม
บรรณาธิการ : สุภาภรณ์ อัษฎมงคล
ผู้เรียบเรียง : ศรัณย์ ทองปาน

ออกแบบปกและรูปเล่ม : บริษัท ดรีม แคชเชอร์ กราฟฟิค จำกัด
พิมพ์ที่ : บริษัท ศิริวัฒนา อินเตอร์พริ้นต์ จำกัด (มหาชน)

สารบัญ

คำนำ

เนื่องในโอกาสเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๙๙ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕ นี้ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์สำนึกในพระเมตตาคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงปกแผ่ไปยังพุทธบริษัททุกหมู่เหล่า จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง **"พระผู้สำรวมพร้อม"** น้อมถวายเฉลิมพระเกียรติ ในโอกาสนี้

เรื่อง **"พระผู้สำรวมพร้อม"** ซึ่งเป็นพระประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่คุณศรัณย์ ทองปาน ได้เรียบเรียงขึ้น เป็นพระประวัติเชิงสารคดี ฉะนั้น จึงไม่ได้เรียบเรียงเนื้อหาไปตามเวลา แต่เป็นการนำเสนอพระคุณธรรมและพระจริยวัตรอันโดดเด่น ที่ผู้อ่านสามารถนำไปเป็นคติและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี ผู้เรียบเรียงได้สร้างสรรค์พระประวัติเชิงสารคดี **"พระผู้สำรวมพร้อม"** เล่มนี้ขึ้น ด้วยแรงบันดาลใจจากความประทับใจในพระคุณธรรมและพระจริยวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงใคร่ที่จะถ่ายทอดความรู้สึกประทับใจทั้งมวลนี้ไปยังสาธารณชนผ่านทางหนังสือ **"พระผู้สำรวมพร้อม"** ที่ผู้เรียบเรียงได้ผจงสร้างสรรค์ขึ้น และน้อมถวายเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในโอกาสอันเป็นสิริมงคลทรงเจริญพระชันษา ๙๙ ปี

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ขอน้อมถวายการจัดพิมพ์เรื่อง **"พระผู้สำรวมพร้อม"** เป็นเครื่องสักการะบูชาพระคุณและน้อมถวายเป็นพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอทรงเจริญพระชันษายิ่งยืนนาน เป็นประทีปธรรมแก่พุทธบริษัททุกหมู่เหล่าตลอดไป

ขอขอบคุณ คุณศรัณย์ ทองปาน และผู้เกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้ช่วยดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือ **"พระผู้สำรวมพร้อม"** นี้ให้สำเร็จเรียบร้อยและงดงามสมพระเกียรติทุกประการ

(นายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา)
ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

จากผู้เรียบเรียง

หลังจากที่ผมตัดสินใจรับคำทาบทามของ "ท่านอนิล" – พระภิกษุ ดร. อนิล ธมฺมสากิโย (ศากยะ) ผู้ช่วยเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ว่าจะลองหาทางเรียบเรียงพระประวัติของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อีกสำนวนหนึ่ง เพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ เนื่องในงานบำเพ็ญพระกุศลคล้ายวันประสูติเจริญพระชันษา ๙๙ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ นี้ ความวิตกกังวลและความหนักใจก็ติดตามมา

สิ่งที่ผุดขึ้นในใจก่อนอื่นคือ ถ้าจะต้องมีพระประวัติเพิ่มขึ้นอีกฉบับหนึ่ง ยังจะมีอะไรใหม่หลงเหลือให้เขียนถึงได้อีกละหรือ ในเมื่อที่ผ่านมาก็เคยมีผู้เรียบเรียงพระประวัติของสมเด็จพระสังฆราชมาแล้วหลายครั้งหลายหน แล้วแต่ละสำนวนก็ล้วนแต่เป็นหนังสือดีที่จับใจผู้คน ไม่ว่าจะเป็นพระประวัติฉบับของคุณธรรมเกียรติ กันอริ ฉบับ "ทางการ" ของวัดบวรนิเวศวิหารที่พิมพ์มาแล้วหลายต่อหลายครั้ง ไหนยังจะชุดล่าสุด อันได้แก่หนังสือที่จัดพิมพ์ในวันคล้ายวันประสูติ ๙๖ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ อันประกอบด้วยพ็อกเก็ตบุ๊ก *พระผู้เจริญพร้อม* ซึ่งคลี่คลายมาเป็นฉบับปกแข็งเล่มใหญ่งดงามยิ่งคือ *พระของประชาชน สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก*

จากจุดเริ่มต้นที่ไม่รู้เรื่องอะไรเกี่ยวกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา

สังฆปริณายก มากนัก รู้แต่เพียงว่าท่านเป็น "พระ" และเป็น "สมเด็จพระสังฆราช" แต่แล้วเมื่อได้อ่านเอกสาร ค้นข้อมูล หรือรับฟังคำบอกเล่าต่างๆ จากลูกศิษย์ลูกหาที่ใกล้ชิดไปได้สักระยะหนึ่ง ประเด็นที่สะกิดใจขึ้นมา คือผมได้เห็นพระองค์ท่านในแง่มุมที่เป็น "มนุษย์" มากขึ้น

สมเด็จพระสังฆราชทรงมีและทรงเป็นอะไรหลายอย่างเหมือนกับที่พวกเรา "คนไทย" ทั้งหลายมีและเป็นกัน เช่นที่พระองค์เองทรงมีทั้งเชื้อสายจีน ญวน ผสมผสานกับคนไทยอยุธยาและชาวปักษ์ใต้ เรียกได้ว่า ทรงถือกำเนิดในปริบทหลากชาติพันธุ์หลายวัฒนธรรม (เรียกอย่างสมัยนิยมคือ "พหุภาษา") ไม่ต่างจากคนไทยหลายสิบล้านคนที่ล้วนมีบรรพบุรุษต่างชาติต่างภาษา แต่ต่างคนได้มารวมกันหาอยู่หากินบนผืนแผ่นดินเดียวกันนี้ สร้างครอบครัววงศ์วาน สืบลูกสืบหลาน และร่วมกันสร้างสรรค์จรรโลงบ้านเมืองสืบมา

นอกจากนั้น แน่นอนว่าสมเด็จพระสังฆราชมิได้ทรง "เป็น" สมเด็จพระสังฆราชมาตั้งแต่ประสูติ แต่ทรงเกิดมาเป็นเด็กชายขี้โรคในตลาดหัวเมือง เผชิญความเดือดร้อนลำเค็ญตั้งแต่ยังเล็กเมื่อต้องกำพร้าพ่อ มีชีวิตแบบ "เด็กบ้านนอก" ที่ผ่านการลองผิดลองถูก ตั้งแต่วิวาทชกต่อยกับเพื่อนๆ ไปจนถึงตีไก่ กัดปลา แข่งม้า ฯลฯ

ภูมิหลังชีวิตที่เป็น "มนุษย์" หรือเป็น "คนธรรมดาสามัญ" ทำนองนี้ สมเด็จพระสังฆราชเองไม่เคยทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเร้นลับต้องปิดต้องบังอะไร นับแต่พระประวัติฉบับแรกๆ ที่เผยแพร่สู่สาธารณชน ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ (ตีพิมพ์ในนิตยสาร *อนุทินแสงธรรม* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ซึ่ง รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม กรุณาเล่าให้ฟังว่าเป็นผู้ร่างขึ้นก่อนแล้วส่งต่อให้พระองค์ท่าน แต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมด้วยพระองค์เอง) ก็เล่าเรื่องเหล่านี้ไว้โดยเปิดเผย

เอกสารและคำบอกเล่าที่ได้รับยังทำให้เห็นแง่มุมของพระประวัติที่ทรงผ่านประสบการณ์ต่างๆ ในชีวิต พานพบทั้งเรื่องดีใจ เสียใจ สมหวัง ผิดหวัง เคยพลั้งพลาด เช่นตั้งแต่สมัยเป็นสามเณร สมเด็จพระสังฆราชยังเคยสอบเปรียญตกด้วยความประมาท หรือมีกระทั่งความลังเล เช่นกาลครั้งหนึ่งตั้งแต่เป็นพระมหาวัยใกล้เบญจเพส ท่านทรงเคยตั้งใจจะสึกออกไปเป็นฆราวาส แต่สุดท้ายกลับมีเหตุให้ต้องเปลี่ยนใจกะทันหัน เป็นต้น

ในแง่นี้ พระประวัติของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จึงมิได้เป็นเรื่องไกลตัว ห่างเหินจากชีวิตประจำวัน หากแต่เป็นประสบการณ์ร่วมคล้ายคลึงกับ "เราๆ ท่านๆ" คือทั้งตัวของเราเองและผู้คนรอบข้างที่เรารู้จักพบเจอ

แต่พร้อมกันนั้น พระประวัติของสมเด็จพระสังฆราชก็เผยให้เราเห็นแง่งามของชีวิต แลเห็นพลังของมนุษย์ ในฐานะที่สามารถนำตนไปสู่ความเป็น "ผู้เจริญดี" หรือ "ผู้เจริญพร้อม" เฉกเช่นนามฉายาของพระองค์ที่ได้รับประทานมาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ว่า "สุวฑฺฒโน" นั้นเอง

บางบทบางตอนของพระประวัติชี้ให้เราเห็นผลแห่งการทำงานหนัก ฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่องยาวนานจนกลายเป็น "พหูสูต" นับจากที่ท่านทรงฝึกท่องจำกัณฑ์เทศน์ "อริยทรัพย์" เมื่อบวชเณรพรรษาแรก จนถึงการจดจำและบันทึกพระธรรมเทศนาทุกครั้งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระเลขาฯ

เราได้แลเห็นความกระตือรือร้น ใฝ่รู้ รักเรียน ที่มั่นคงสม่ำเสมอในตัวพระองค์ท่าน ตั้งแต่สมัยเป็นพระภิกษุหนุ่มจากต่างจังหวัด ผู้กระหายศึกษาภาษาต่างประเทศ ทั้งอังกฤษ จีน ฝรั่งเศส เยอรมัน แม้จะมีโอกาสได้ฝึกฝนในห้องเรียนกับครูเพียงชั่วระยะไม่นาน แต่ก็ยังสู้อุตสาหะขวนขวายหาความรู้ใส่ตัวอย่างต่อเนื่อง กระทั่งสามารถสนทนา เทศนา และเรียบเรียงหนังสือธรรมเป็นภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี

ใครเลยจะนึกว่าจนเมื่ออยู่ในวัย ๗๐ ปี และมีสมณศักดิ์เป็นถึงสมเด็จพระราชาคณะแล้ว สมเด็จพระสังฆราชก็ยังทรงเปิดรับความก้าวหน้าของโลก ตั้งต้นเรียนรู้คอมพิวเตอร์ในระบบปฏิบัติการ DOS (ซึ่งมิได้ใช้งานสะดวกง่ายดายเหมือนทุกวันนี้) จนทรงใช้งานคอมพิวเตอร์ได้คล่องแคล่ว และทรงสอบค้นพระไตรปิฎกจากฐานข้อมูลฉบับคอมพิวเตอร์ได้ด้วยพระองค์เอง

พระประวัติของสมเด็จพระสังฆราชยังทำให้ผมเห็นถึงแนวทางการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์ท่านกับบุคคลรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความรักความกตัญญูที่ทรงมีต่อโยมแม่ของท่านมาจนตลอดอายุขัย การแสดงกตัญญุตาคารวะแก่ "ท่านผู้มาก่อน" ทั้งสมเด็จพระสังฆราชในอดีต พระมหาเถระผู้เคยทรงได้รับราชทินนามที่ สมเด็จพระญาณสังวร มาก่อน ตลอดจนพระอุปัชฌาย์อาจารย์ในทุกช่วงวัยของชีวิตที่ผ่านมา

หรือแม้แต่ความรับผิดชอบที่ทรงมีต่อบุคคลอื่นๆ ทั่วไปในฐานะ "พระของประชาชน" เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับการที่ทรงเคยรับนิมนต์ว่าจะเสด็จไปเป็นประธานในพิธีของวัดต่างจังหวัดห่างไกล แต่แล้วเมื่อถึงเวลากลับทรงต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล แต่สุดท้ายก็ยังทรงขออนุญาตจากแพทย์เจ้าของไข้ "ลา" ออกไปปฏิบัติภารกิจตามที่มีกำหนดนัดหมายไว้แล้ว ก่อนจะย้อนกลับมาเข้าโรงพยาบาลใหม่อีกครั้งในวันต่อมา เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าคติการดำเนินชีวิตเช่นที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงกระทำเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็น "คุณธรรม" พื้นฐานที่จำเป็นและมีประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์ โดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นเฉพาะพุทธศาสนิกชน แม้จะเป็นศาสนิกชนของศาสนาอื่น กระทั่งผู้ที่

ระบุตัวตนว่าไม่มีศาสนา หากแต่ยังกอปรด้วยคุณธรรมเหล่านี้ ก็อาจนับว่าเป็น "ผู้เจริญพร้อม" เช่นเดียวกับสมเด็จพระสังฆราชได้

สิ่งสำคัญที่ผมได้รับในระหว่างการค้นคว้าเพื่อเรียบเรียงพระประวัติฉบับนี้ก็คือ ความรู้สึกว่าได้เห็นตัวตนของเรา-ในฐานะคนธรรมดาๆ ที่เคยผิดเคยพลาด-อยู่ในสมเด็จพระสังฆราช ในทางกลับกันก็ได้แลเห็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่ในตัวของเราทุกคน เพราะมนุษย์ทุกผู้ทุกนามต่างล้วนมี "ศักยภาพ" ที่จะเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็น "ผู้เจริญพร้อม" ได้ทั้งสิ้น

ดังนั้น ความตั้งใจสำหรับหนังสือ *พระผู้สำรวมพร้อม สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก* คือการเล่าเรื่องราวทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ออกมาอย่างสั้นกระชับตรงไปตรงมา โดยจะเว้นไม่ลงไปในรายละเอียด และตั้งใจข้ามประเด็นปลีกย่อยมากมายไปเสีย หรือกระทั่งละวางกฎเกณฑ์บางอย่างไปก่อน เช่นจงใจไม่ใช้ราชาศัพท์กับพระประวัติในช่วงก่อนพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช พ.ศ. ๒๕๓๒ ทั้งนี้เพื่อจะให้มีผลิตผลออกมาเป็นหนังสือที่อ่านง่าย เล่มไม่ใหญ่โตหรือหนาหนักน่าเกรงขามนัก รวมทั้งพยายามมีภาพประกอบมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพื่อทำให้หนังสือแลดู "เป็นมิตรกับผู้อ่าน" มากที่สุด ด้วยหวังว่าน่าจะเหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ที่ผู้คนนิยมการอ่านน้อยลง และชมชอบการดูมากขึ้น ความประสงค์สูงสุดของผมก็คือเมื่อมีใครหยิบหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาอ่านดูก็น่าจะได้รับประโยชน์บางประการไปบ้าง ไม่มากก็น้อย เช่นเดียวกับที่ผมได้รับมาในระหว่างการทำงาน

ขอกราบขอบพระคุณ พระ ดร. อนิล ธมฺมสากิโย (ศากยะ) และรองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม ที่ได้ให้ "โอกาส" แก่ผู้เรียบเรียง แบ่งปันข้อมูลทั้งเอกสารและความรู้ความทรงจำมากมาย รวมทั้งยังได้กรุณาชี้แนะตรวจแก้ต้นฉบับทุกร่างด้วยความอดทนและความเมตตาอย่างสูง รวมทั้งขอขอบคุณ คุณสุภาภรณ์ อัษฎมงคล สำหรับความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่างๆ นานัปการ

ถ้าว่าอย่างภาษา "ทางโลก" การที่ผมได้รับโอกาสให้เป็นผู้เรียบเรียงหนังสือ *พระผู้สำรวมพร้อม สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก* ย่อมต้องถือเป็นเกียรติยศ

อย่างยิ่งสำหรับ "คนเขียนหนังสือ" ธรรมดาๆ คนหนึ่ง แต่หากว่ากันใน "ทางธรรม" ก็ต้องถือว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้มีพระคุณเป็นอย่างสูง ที่ได้เปิดโอกาสให้ "คนเขียนหนังสือ" คนนี้ได้ใช้ความรู้ความสามารถเท่าที่มี ถวายงานแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เพื่อร่วมเฉลิมฉลองเนื่องในงานบำเพ็ญพระกุศลคล้ายวันประสูติ เจริญพระชันษา ๙๙ ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ ซึ่งต้องนับเป็นโอกาสอันพิเศษสำคัญ และอาจถือได้ว่าเป็น "บุญกิริยาแห่งชีวิต" ของผู้เรียบเรียงทีเดียว

ในท้ายที่สุดนี้ ต้องขอขอบพระคุณท่านผู้เรียบเรียงพระสังฆราชาประวัติฉบับอื่นๆ ที่มีมาก่อนหน้า ซึ่งผมได้ใช้ผลงานของท่านเป็นทั้งจุดเริ่มต้น และเป็นข้อมูลอ้างอิง แน่นอนว่าหากปราศจากเสียซึ่งงานค้นคว้าเรียบเรียงของท่านเหล่านั้น ก็ย่อมไม่อาจมีซึ่งหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาได้

อย่างไรก็ตาม แน่นอนว่าความผิดพลาดบกพร่องใดๆ ที่มีใน *พระผู้สำรวมพร้อม สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก* ย่อมต้องเป็นความรับผิดชอบของผู้เรียบเรียงทั้งหมดทั้งสิ้น

ศรัณย์ ทองปาน

ริมคลองรอบกรุง เขตพระนคร

กันยายน ๒๕๕๕

พระผู้สร้างพร้อม

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ศท. พระญาณวชิโร

พระผู้สำรวมพร้อม

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พาหุํ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตํ
ครีเมขลํ อุทิตโฆรสเสนมารํ
ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

มาราติเรกมภิยุชฺฌิตสพฺพรตฺตึ
โฆรมฺปนาฬวกมกฺขมถทฺธยกฺขํ
ขนฺตีสุทนฺตวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

นาฬาคิรึ คชวรํ อติมตฺตภูตํ
ทาวคฺคิจกฺกมสนีว สุทารุณนฺตํ
เมตฺตมฺพุเสกวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

อุกฺขิตฺตขคฺคมติหตฺถสุทารุณนฺตํ
ธาวนฺติโยชนปถงฺคุลิมาลวนฺตํ
อิทฺธีภิสงฺขตมโน ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

กตฺวาน กฏฺฐมุทรํ อิว คพฺภินียา
จิญฺจาย ทุฏฺฐวจนํ ชนกายมชฺเฌ
สนฺเตน โสมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

สจฺจํ วิหาย มติสจฺจกวาทเกตุํ
วาทาภิโรปิตมนํ อติอนฺธภูตํ
ปญฺญาปทีปชลิโต ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

นนฺโทปนนฺทภุชคํ วิพุธํ มหิทฺธึ
ปุตฺเตน เถรภุชเคน ทมาปยนฺโต
อิทฺธูปเทสวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

ทุคฺคาหทิฏฺฐิภุชเคน สุทฏฺฐหตฺถํ
พฺรหฺมํ วิสุทฺธิชุติมิทฺธิพกาภิธานํ
ญาณาคเทน วิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

เอตาปิ พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาถา
โย วาจโน ทินทิเน สรเต มตนฺที
หิตฺวานเนกวิวิธานิ จุปทฺทวานิ
โมกฺขํ สุขํ อธิคเมยฺย นโร สปญฺโญ

๑๗.๒๔ น. วันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๒ วัดวาอารามทั่วประเทศย่ำระฆังเสียงหง่างเหง่ง คณะสงฆ์ไทยพร้อมใจกันสวดชัยมงคลคาถา หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "คาถาพาหุง" คาถาบทนี้เป็นวสันตดิลกฉันท์ซึ่งนิพนธ์ขึ้นในลังกา เนื้อความหมายเอาพระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะในคราวต่างๆ มาเป็นสัจวาจา ขอให้บังเกิดชัยมงคล

ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือ "วัดพระแก้ว" กำลังมีพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

การพระราชพิธีนี้เริ่มต้นมาตั้งแต่วันวาน คือวันที่ ๒๐ เมษายน มีการจารึกพระสุพรรณบัฏในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนในวันนี้อันนับเป็นวันที่สอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธาน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานอาลักษณ์อ่านประกาศกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช แล้วสมเด็จพระสังฆราชเสด็จไปประทับที่อาสนสงฆ์ท่ามกลางสังฆมณฑล อันมีกรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด

ทรงรับพระราชทานพัดยศจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช วันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๒

จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวรรตแด่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชทรงแบพระหัตถ์เหนือพานแก้ว รับน้ำนั้นทรงลูบพระเศียร ขณะนั้นพระสงฆ์ในสังฆมณฑลเจริญชัยมงคลคาถา โหรหลวงลั่นฆ้องชัย พราหมณ์บันลือสังข์ พนักงานภูษามาลาแกว่งบัณเฑาะว์ พนักงานประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์ พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรชุมนุมในอุโบสถ เจริญชัยมงคลคาถา และย่ำระฆังพร้อมกับในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เมื่อถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวรรตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายพระสุพรรณบัฏพระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พัดยศ ไตรแพร และเครื่องประกอบสมณศักดิ์สำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชตามราชประเพณี

สมเด็จพระสังฆราชเสด็จไปประทับ ณ อาสนสงฆ์กลางพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระมหาเถระผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายธรรมยุตและฝ่ายมหานิกาย ผู้แทนพระบรมวงศานุวงศ์ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานศาลฎีกา ถวายเครื่องสักการะ แล้วสมเด็จพระสังฆราชเสด็จออกจากอุโบสถทางพระทวารกลาง ทรงรับเครื่องสักการะของบรรพชิตจีนและญวน พระสงฆ์นอกนั้นกลับออกจากพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ตามปกติแล้ว นับแต่พระราชพิธีสถาปนาเป็นต้นไป สมเด็จพระสังฆราชจะได้รับพระราชทานฉัตรสามชั้นเป็นเครื่องประกอบเกียรติยศ และเมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระสังฆราชจะต้องใช้ราชาศัพท์เสมอด้วยพระองค์เจ้า แต่ก็มีอีกบางคำที่ใช้เป็นการเฉพาะแก่พระองค์ เช่นรถยนต์ที่นั่งนั้นให้เรียกว่า "รถพระประเทียบ"

ภายหลังพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ในวันต่อๆ มาสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ได้เสด็จไปถวายสักการะแก่ท่านผู้เป็นบุพการี คือกระทำคุณมาก่อน ทั้งเสด็จทรงบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานถวายอดีตเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จไปถวายสักการะพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราชในอดีต เสด็จไปนมัสการสมเด็จพระราชาคณะผู้เป็นพระมหาเถระรูปอื่นๆ อาทิ สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา รวมทั้ง

ฉบับที่ ๑๐๕

หนังสือสำคัญฉบับนี้ให้ไว้เพื่อแสดงว่า

นายน้อยปลัดซ้าย ภรรยาชื่อ มา

อยู่บ้าน เหนือ ตำบล บ้านเหนือ

อำเภอ เมือง เมือง กาญจนบุรี

ได้ขอจดทะเบียนนามสกุลว่า คชวัตร

สกุลนี้สืบมาแต่ นายทิ้ง ปู่ นายเล็ก บิดา

เจ้าพนักงานได้อนุญาตและจดทะเบียนให้แล้ว

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๑ เดือน ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๔

มหาอำมาตย์ตรี พระยา

ประทับตรามาเป็นสำคัญ

ใบขอจดทะเบียนนามสกุลเป็น "คชวัตร"

ยังได้เสด็จไปถวายสักการะอัฐิของพระเถระ ผู้ถือเป็นบุพการีทางธรรมของพระองค์ ทั้งพระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ และพระอนุสาวนาจารย์ที่เคยบรรพชาอุปสมบทให้แก่ท่านตั้งแต่เมื่อหลายสิบปีก่อน ณ ชาติภูมิ (สถานที่เกิด) ของพระองค์ คืออำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

ชาติภูมิ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประสูติเมื่อเวลาราว ๔ นาฬิกา (ตีสี่) วันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ณ บ้านเลขที่ ๓๖๗ ถนนปากแพรก ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

หากนับตามอย่างปัจจุบันที่ถือว่าขึ้นต้นวันใหม่เมื่อหลังเที่ยงคืน วันประสูติจะต้องนับเป็นเช้ามืดของวันที่ ๔ ตุลาคม แต่ในสมัยนั้นยังถือว่าเริ่มต้นวันใหม่เมื่อย่ำรุ่ง คือ ๖ นาฬิกา ดังนั้นเวลาตกฟากเมื่อ ๔ นาฬิกาจึงยังเป็นวันเดียวกันกับวันก่อนหน้า

และเพื่อเอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้อ่านทั่วไปได้รับทราบพระประวัติของพระองค์ท่าน ผู้เป็นองค์ประธานาธิบดีสงฆ์แห่งสยามประเทศได้สะดวก โดยมิพักต้องพะวงกับการถอดแปลราชาศัพท์อยู่ตลอดเวลา การพรรณนาถึงพระประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นับแต่นี้ไป หากเป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ จักได้กล่าวถึงด้วยคำสามัญ ตามฐานันดร หรือสมณศักดิ์เดิม โดยงดเว้นราชาศัพท์

ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ที่จริงในเวลานั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรา "พระราชบัญญัติขนานนามสกุล" มาแล้วตั้งแต่วันที่ ๒๒ มีนาคม ปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๕ (สมัยนั้นยังขึ้นปีใหม่ เปลี่ยนปีพุทธศักราชในเดือนเมษายน) หากแต่ระยะแรก ผู้ที่ได้รับพระราชทานนามสกุลหรือผู้ที่ขอจดทะเบียนนามสกุล ล้วนแล้วแต่เป็นข้าราชการระดับสูงที่รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทในพระนครหลวง ดังนั้นเด็กชายเจริญเมื่อแรกเกิดอยู่ในตลาดเมืองกาญจนบุรีจึงยังไม่มีนามสกุล เพียงแต่ระบุตัวได้ว่าเป็นบุตรคนหัวปีของนายน้อยและนางกิมน้อย

(ซ้าย) นายน้อย คชวัตร พระชนก (กลาง) นางกิมน้อย คชวัตร พระชนนี (ขวา) ป้ากิมเฮ้ง ผู้อุปการะเลี้ยงดูเมื่อครั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงพระเยาว์

กระทั่งนายน้อยผู้เป็นบิดาได้ยื่นจดทะเบียนนามสกุลในอีก ๒ ปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๔๕๘ ว่า "คชวัตร" อันอนุโลมตามนามของปู่ คือนายช้าง หรือหลวงพิพิธภักดี (คช หรือ คชา แปลว่า ช้าง)

ภูมิประวัติของเด็กชายเจริญ คชวัตร นับว่าน่าสนใจยิ่ง และอาจถือเป็นตัวอย่างความเป็น "ชาวสยาม" แต่ดึกดำบรรพ์ได้ดี ด้วยว่าสาแหรกตระกูลมาจากหลายทิศหลายทางต่างชาติต่างภาษา

ว่าถึงวงศาคณาญาติฝ่ายบิดาก่อน คุณปู่ของเจริญ คือนายเล็ก บิดาของนายน้อย สืบเชื้อสายทางหนึ่งมาจากหลวงพิพิธภักดี (ช้าง) ชาวกรุงเก่าหรือชาวอยุธยา ขณะที่มารดาของนายเล็กชื่อนางจีน เป็นสาวชาวใต้จากเมืองตะกั่วทุ่ง (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดพังงา) ฝ่ายข้างมารดาของเด็กชาย คุณตาคือนายทองคำ บิดาของนางกิมน้อย เป็นคนเชื้อสายญวน ส่วนมารดาชื่อนางเฮงเล็กเป็นคนจีนแซ่ตัน ดั้งเดิมบรรพบุรุษโดยสารเรือสำเภามาจากเมืองจีน เรือแตกก่อนถึงฝั่งเมืองไทย แต่ก็รอดชีวิตมาขึ้นฝั่งเมืองไทยได้ แล้วจึงไปตั้งถิ่นฐานค้าขายอยู่เมืองกาญจนบุรี ชื่อ "กิมน้อย" ก็เป็นภาษาญวน "กิม" แปลว่าเข็ม กิมน้อยก็คือ "เข็มน้อย"

ญาติวงศ์ฝ่ายมารดานี้ต่อมาใช้นามสกุล "รุ่งสว่าง"

ตลาดเมืองกาญจน์ฯ

ชาวตลาดเมืองกาญจนบุรีมีทั้งคนไทย จีน ญวน ปะปนกันมานานช้าแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ หรือครึ่งศตวรรษก่อนหน้าที่เจริญจะลืมตามาดูโลก ขุนวรการ (ทิม) ซึ่งตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เมืองกาญจนบุรี พรรณนาไว้ใน *นิราศเมืองกาญจนบุรี* ซึ่งเขียนขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ความตอนหนึ่งว่า

เที่ยวชมสาวชาวตลาดสะอาดเหลือ　　เป็นจีนเจือเชื้อญวนดูนวลเหลือง
นั่งร้านรายขายของอยู่นองเนือง　　ต่างขำเลืองตาสบหลบละอาย

โรงสุราร้านชำประจำท่า ทั้งเสื้อผ้ายากรอกกร่างออกวางขาย
บ้างถักเสื่อทอผ้าหาอุบาย พอซื้อขายตามประสาวนาลี
แต่ญวนจีนปีนไปอยู่นั้นดูมาก เที่ยวตกลากเสาไม้ในไพรศรี
บ้างค้าขายบ่ายเบี่ยงเพียงบุรี จนมั่งมีทุนรอนนอนสบาย

สิ่งที่ท่านขุนเล่าไว้ สรุปได้ว่าตลาดเมืองกาญจนบุรีมีทั้งคนจีนและคนญวน มีร้านขายของ ขายเสื้อผ้า ขาย "ยากรอกกร่าง" ซึ่งหมายถึงยาฉุน หรือยาสูบ (ดั้งเดิมปลูกอยู่ที่เกาะกร่าง ริมแม่น้ำแม่กลอง เหนือเมืองกาญจนบุรีขึ้นไป ก่อนจะขยับขยายมาสู่ปากแพรกที่อยู่ทางใต้ลงมา ยาเกาะกร่างถือเป็นยาสูบที่มีชื่อเสียง เป็นที่นิยมในสมัยนั้น) คนจีนคนญวนที่ไปทำมาหากินทางแถบนี้มีอาชีพสำคัญในการไปตัดชักลากเสาไม้จากป่าออกมาขาย การทำมาค้าขายเหล่านี้ทำรายได้ดีจนผู้คนมั่งคั่งร่ำรวย

ถัดมาอีก ๓ ปี เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสไทรโยคในปี พ.ศ. ๒๔๑๙ ระหว่างประทับที่ค่ายหลวงเมืองกาญจนบุรีช่วงต้นเดือนมกราคม (หากนับตามปฏิทินปัจจุบันจะเป็น พ.ศ. ๒๔๒๐ แต่ขณะนั้นขึ้นปีใหม่ในเดือนเมษายนจึงยังเป็น พ.ศ. ๒๔๑๙ อยู่) พระองค์เสด็จประพาสตลาดเมืองกาญจน์ฯ ทรงบันทึกไว้ว่า

"...ขึ้นท่าที่วัดเหนือ ขี่ม้าเจ้าพระยามโนมัยไปตามทางที่เรียกว่าตลาด หนทางกว้างสัก ๑๐ ศอก ถึงรั้วทั้งสองข้าง แต่ไม่เหมือนตลาดเมืองอื่น ทั้งสองข้างทางเห็นบ้านกั้นด้วยรั้วไม้รวกสูงๆ ขายของอยู่ในเรือน มีเจ๊กมีญวนบ่อยๆ สิ่งที่ขายนั้นเห็นมียาสูบแหละเป็นอย่างมากกว่าสิ่งอื่น ของเครื่องถ้วยชามหนังมีบ้างเล็กน้อย ของสดพริกนกเป็นพื้น มีศาลเจ้าก่อขึ้นใหม่แห่งหนึ่ง กับร้านขายเครื่องยาเครื่องของจีนทำใหม่ทีเดียวร้านหนึ่ง..."

หลักฐานที่ทรงบันทึกไว้ว่าทอดพระเนตรเห็น "มีเจ๊กมีญวนบ่อยๆ" ย่อมเป็นอาณาประชาราษฎร์กลุ่มเดียวกันกับที่ขุนวรการ (ทิม) เล่าไว้ว่า "*เที่ยวชมสาวชาวตลาดสะอาดเหลือ เป็นจีนเจือเชื้อ*

ญวนดูนวลเหลือง" อันเป็นหลักฐานยืนยันว่าตลาดเมืองกาญจนบุรียุคนั้น นอกจากคนไทยแล้ว ยังมีคนจีนและคนญวนจำนวนไม่น้อย อยู่อาศัยทำมาหากินเคียงบ่าเคียงไหล่กัน

ญวนในไทย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีคนญวนอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์สยามหลายครั้ง กลุ่มสำคัญคือคณะขององเชียงสือ เชื้อพระวงศ์กษัตริย์ญวนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ หลังจากนั้นยังมีกลุ่มคนญวนทั้งชาวพุทธและผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกอพยพเข้ามาอีกหลายระลอก

กลุ่มชาวญวนพุทธมีหลักแหล่งสำคัญอยู่ที่ตำบลตลาดน้อยและริมคลองผดุงกรุงเกษมในกรุงเทพฯ ซึ่งยังปรากฏวัดญวนเป็นหลักฐานมาจนถึงบัดนี้ ส่วนชาวญวนที่ "เข้ารีต" เป็น "คริสตัง" นั้น ไปตั้งหลักแหล่งอยู่แถบวัดนักบุญฟรังซิสเซเวียร์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยาย่านสามเสน ใกล้วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

มาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ไปทำสงครามรบพุ่งกับญวนในดินแดนเขมร หรือที่เรียกกันว่า "อานามสยามยุทธ" กองทัพได้กวาดต้อนคนญวนที่เรียกว่า "ญวนครัว" กลับเข้ามายังสยามด้วย รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อพยพพวกญวนที่นับถือพระพุทธศาสนาไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๗๒ เพื่อทำหน้าที่รักษาป้อมเมือง ส่วนคนญวนที่เป็นคริสตังให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันกับพวกญวนเข้ารีตที่สามเสน

คนญวนที่ยกครอบครัวไปตั้งหลักปักฐานที่เมืองกาญจนบุรีในครั้งนั้น ได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดญวนในฝ่ายพระพุทธศาสนามหายานขึ้นวัดหนึ่ง ชื่อวัดคั้นถ่อตื่อ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า "วัดถาวรวราราม"

เมื่อครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ จังหวัดกาญจนบุรี ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ขณะประทับที่วัดเทวสังฆาราม ได้โปรดให้ชาวบ้านและข้าราชการนำบุตรหลานเล็กๆ มาเข้าเฝ้า นายน้อย คชวัตร ก็ได้นำบุตรคนโตอายุสองขวบคือเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาเข้าเฝ้าด้วยในโอกาสนั้น

รับเสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ

นายน้อย คชวัตร รับราชการอยู่ในเมืองกาญจนบุรีมาตั้งแต่อายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี หลังจากมีลูกคนหัวปีคือเจริญ แล้ว ในปีต่อมาได้เป็นปลัดขวาอำเภอวังขนาย (ปัจจุบันเป็นตำบลอยู่ในเขตอำเภอท่าม่วง กาญจนบุรี) ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้าผู้ทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลราชบุรี (ขณะนั้น การปกครองส่วนท้องถิ่นของสยามยังใช้ระบบมณฑลเทศาภิบาล คือมีการรวมหัวเมืองหรือจังหวัดต่างๆ เข้าเป็นมณฑล เช่นมณฑลราชบุรีประกอบด้วยเมืองราชบุรี กาญจนบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์) ในจดหมายเหตุการเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ครั้งนั้นบันทึกไว้ว่า

"วันที่ ๗ ธ.ค. เวลาเช้า ๑ โมง ๕ นาที เสด็จวัดเทวสังฆาราม มีพวกชาวบ้านจัดสำรับคาวหวานมาถวายประมาณ ๗๐ ราย ประทับเสวยเช้าพร้อมด้วยพระสงฆ์ ประทานธรรมเทศนา อนุโมทนาภัตตทานของชาวบ้านแล้ว ประทานพัดตรามหาสมณุตมาภิเษกแก่พระอธิการดี ผู้รักษาการในหน้าที่เจ้าอาวาสเรียบร้อย ประทานหนังสือธรรมและผ้าเช็ดหน้าแก่ชาวบ้าน และประทานด้ายสายสิญจน์ผูกข้อมือเด็กฯ"

"เด็ก" ที่กล่าวถึงในที่นี้น่าจะหมายถึงเด็กชายเจริญด้วยคนหนึ่ง เพราะแม้ขณะนั้นเจ้าตัวจะมีวัยเพียงสองขวบเศษ แต่ต่อมาเจริญก็ได้รับรู้ว่าบิดา คือนายน้อย เคยพาตัวเขาเอง เข้าเฝ้าสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เมื่อครั้งเสด็จมาประทับที่วัดเทวสังฆาราม ดังนั้นเขาก็ย่อมน่าจะเป็นเด็กคนหนึ่งในจำนวนที่ได้รับประทานด้ายสายสิญจน์ผูกข้อมือในเวลาเช้าวันนั้นด้วย

พหุภาษา

ย้อนกลับมากล่าวถึงเด็กชายเจริญอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อเขาอายุได้เพียงไม่กี่ขวบ คุณพ่อคือนายน้อย ถึงแก่กรรมด้วยวัยเพียง ๓๘ ปี ทิ้งภรรยา

และลูกชายเล็กๆ อีก ๓ คน คือเจริญ จำเนียร และสมุทร ไว้เบื้องหลัง การขาดเสาหลักของบ้านทำให้ครอบครัวลำบากขัดสนยิ่ง เด็กชายเจริญจึงต้องไปอยู่ในความอุปการะของคุณป้าคือนางกิมเฮง พี่สาวของนางกิมน้อย ซึ่งเป็นหญิงโสดตัวคนเดียว มิได้แต่งงานออกเรือนไป

ดังกล่าวมาแล้วว่าชาวตลาดเมืองกาญจน์ฯ ยุครัชกาลที่ ๕ มีทั้งคนไทย คนจีน คนญวน ผู้คนในย่านตลาดก็ย่อมใช้ทั้งสามภาษาปะปนกันไป ดังนั้นจนถึงช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ยุคที่เด็กชายเจริญเกิดและเติบโตมาบนถนนปากแพรกกลางตลาดแห่งนั้น ทั้งถูกเลี้ยงดูมาโดยแม่และป้าที่มีเชื้อสายจีนและญวน จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่เขารู้ทั้งภาษาไทย จีน และญวน โดยมิพักจะต้องเข้าเรียนในโรงเรียนพหุภาษา หรือโรงเรียน "อินเตอร์ฯ" ดังที่นิยมแพร่หลายกันในเวลานี้

ล่วงเลยมาอีกหลายสิบปีจนเมื่อเด็กชายเจริญในวันนั้นจำเริญด้วยวัยวุฒิคุณวุฒิ ดำรงตำแหน่งองค์ประมุขของคณะสงฆ์ทั้งราชอาณาจักรแล้ว บางโอกาสก็ยังตรัสภาษาจีนและภาษาญวนยามพบปะญาติพี่น้องใกล้ชิด เช่นที่คุณสมหมาย ช่วงประยูร หลานสาวซึ่งทรงเรียกชื่อสั้นๆ ว่า "กบ" เคยเล่าไว้ว่า คราวหนึ่งหลังจากเสด็จกลับจากการเสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนไม่นาน เสด็จมางานบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่บรรพบุรุษที่บ้านรุ่งสว่าง ตลาดกาญจนบุรี "ทรงเล่าเรื่องเสด็จเมืองจีน ไปเจออะไร อยู่ๆ ท่านก็รับสั่งภาษาจีนหน้าตาเฉยเลย แล้วท่านก็รับสั่งภาษาญวนว่า กบ 'ดีโมหล่าย' - ไปไหนมา"

ก่อนหน้าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยมีสมเด็จพระสังฆราชที่มีเชื้อสายจีนมาแล้ว อาทิเช่นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๕ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ ซึ่งมีสกุลเดิมคือแซ่ฉั่ว อีกทั้งยังน่าสนใจว่าสมเด็จพระญาณสังวร ก็มิได้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มีเชื้อสายญวน เพราะก่อนหน้านี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ประสูติจากเจ้าจอมมารดาจุ้ย ซึ่งมีบรรพชนเป็นคนญวนที่มารับราชการในราชสำนักสยาม

วัยเล่น

ตั้งแต่เด็ก เจริญจึงมีฐานะเป็นเหมือนลูกเลี้ยงของนางกิมเฮง หรือ "ป้าเฮ้ง" ซึ่งเธอได้เลี้ยงดูเอาใจใส่ จนใครๆ พากันว่าเลี้ยงตามใจเกินไป จะทำให้ "เสียเด็ก" แต่ป้าเฮ้งก็จะต้องเถียงทุกครั้ง พร้อมยืนยันว่า "ไม่เสีย!"

ในความทรงจำของเจริญ ตั้งแต่เล็ก หลานคนนี้มักตื่นขึ้นมาพร้อมกับป้าตั้งแต่ก่อนสว่าง แล้วไม่ยอมนอนต่อ ป้าจึงต้องหาของให้เล่นเพลินๆ ไปพลางระหว่างที่ป้าออกไปทำงาน สิ่งที่เจริญโปรดปรานที่สุดคือเทียน ป้าเฮ้งจึงต้องคอยหาเทียนไว้ให้ เจริญก็จะจุดเทียนเล่นแล้วนั่งดูเปลวเทียนเงียบๆ คนเดียวจนฟ้าสางเสมอ

ที่จริง บ้านป้าเฮ้งก็อยู่ใกล้กับบ้านแม่กิมน้อยในตลาดนั้นเอง เจริญจึงเติบโตมาด้วยกันกับน้องๆ คุณจำเนียร คชวัตร น้องชายของเจริญเคยเล่าไว้ว่า

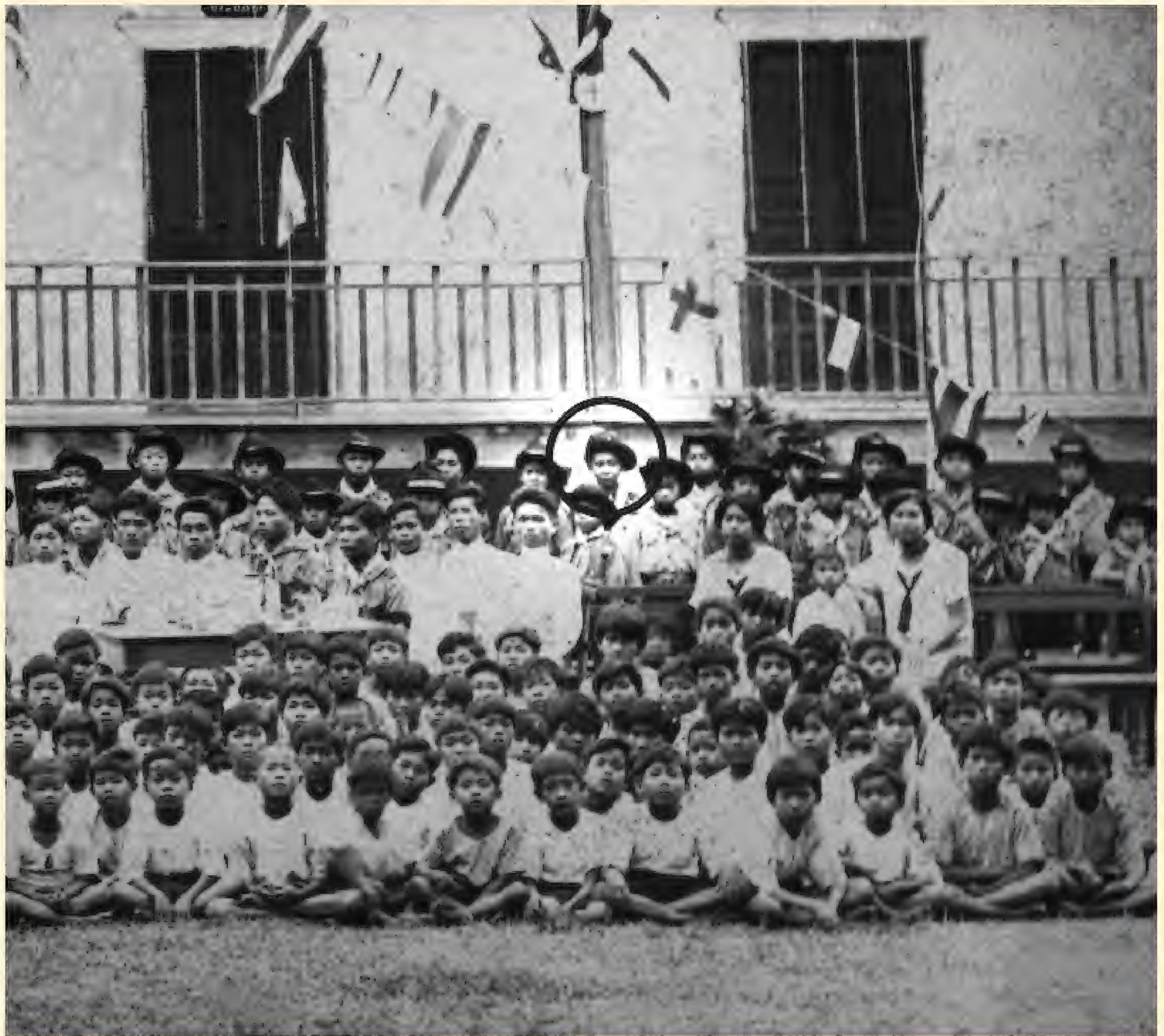
"...นิสัยของท่านชอบไปทางพระ เมื่อยังเรียนหนังสืออยู่ก็ชอบสร้างเจดีย์ สร้างภูเขา และก็ทำคัมภีร์ มีตาลปัตร ให้พวกผมและน้องๆ และพวกข้างๆ บ้านไปฟังท่าน ยกมือพนม ท่านมีนิสัยมาทางนี้..."

วัดเหนือที่บ้านเหนือ

วัดเหนือหรือวัดเทวสังฆาราม เป็นวัดเก่าแก่โบราณของเมืองกาญจนบุรี ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านเหนือ คู่กันกับวัดใต้ คือวัดไชยชุมพลชนะสงคราม ที่ตั้งอยู่ทางบ้านใต้

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอธิการสุด เจ้าอาวาสองค์ที่ ๘ ของวัดเหนือ (ภายหลังได้รับสมณศักดิ์ที่ พระครูสิงคิบุรคณาจารย์) เป็นผู้ใฝ่ใจบำรุงการศึกษาเล่าเรียนอย่างยิ่ง วัดเหนือจึงเป็นวัดแห่งแรกในเมืองกาญจนบุรีที่สอนภาษาไทยให้แก่ศิษย์วัดด้วยหนังสือ *มูลบทบรรพกิจ* แบบเรียนภาษาไทยชุดใหม่ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ขณะที่โรงเรียนแห่งอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงยังคงสอนด้วยตำราเรียนภาษาไทยยุคโบราณ คือ *ปฐม ก กา*

ขณะนั้น พระอมรโมฬี วัดบวรนิเวศฯ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรี และ

ภาพหมู่หน้าโรงเรียนประชาบาลวัดไชยชุมพลชนะสงคราม หรือวัดใต้ เมื่อครั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นลูกเสือ (ในวงกลม)

เจ้าคณะมณฑลราชบุรี ท่านจึงขอให้ทางวัดเหนือตั้งโรงเรียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ สถานที่ตั้งคือศาลาใหญ่ในวัด นับเป็นโรงเรียนรัฐบาลแห่งแรกในจังหวัดกาญจนบุรี เพราะมีครูที่ได้รับเงินเดือนโดยตรงจากรัฐบาล บางท่านจึงนับว่าวัดเหนือหรือวัดเทวสังฆารามเป็นบ่อเกิดแห่งการศึกษาแผนใหม่ในจังหวัดกาญจนบุรีมาแต่ครั้งนั้น

หนุ่มน้อยนักเรียน

เมื่ออายุ ๘ ขวบตรงกับช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เจริญจึงเริ่มเข้าโรงเรียน

สำหรับเด็กชาวตลาด โรงเรียนที่ใกล้ที่สุดและอาจถือได้ว่าเป็นโรงเรียนดีที่สุดในละแวกบ้านย่อมต้องเป็นโรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆารามนั่นเอง เมื่อเด็กชายเจริญเข้าโรงเรียนเป็นครั้งแรกนั้น พระครูสิงคิบุรคณาจารย์ หรือหลวงพ่อสุด มรณภาพไปแล้ว เจ้าอาวาสของวัดเหนือขณะนั้นคือหลวงพ่อดี แต่โรงเรียนวัดเหนือก็ยังคงตั้งอยู่ในศาลาวัดดังเดิม เหมือนกับโรงเรียนวัดอื่นๆ อีกหลายร้อยหลายพันแห่งทั่วประเทศ

อย่างที่เล่ามาแล้ว เจริญชอบเล่น (เป็น) พระมาตั้งแต่เล็กๆ เขามีทั้งคัมภีร์เทศน์เล่มจิ๋ว พัดยศเล็กๆ ที่ทำเลียนแบบพัดพระครูของพระครูอดุลยสมณกิจ (หลวงพ่อดี) เจ้าอาวาสวัดเหนือที่เคยเห็นจนชินตาเวลาตามไปวัดกับป้า บางทีเขาก็เก็บหินมาก่อเป็นภูเขา มีถ้ำ ทำเจดีย์องค์น้อยไว้บนยอด แต่เจริญก็ยังมีกิจกรรมแบบเด็กผู้ชายบ้านนอกรุ่นราวคราวเดียวกันด้วย ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงปลากัด ชนไก่ ขี่ม้าแข่ง รวมทั้งหัดดื่มสุรา ดื่มกระแช่ไปตามเพื่อน เขายังจำได้ว่าไม่ค่อยชอบเหล้าฝรั่งและกระแช่ แต่ติดอกติดใจกับรสชาติของเหล้าโรงและเหล้าเถื่อน

แต่เล็ก เจริญไม่แข็งแรงนัก เจ็บป่วยออดๆ แอดๆ เสมอ จึงถูกเพื่อนรังแก หนักเข้าทนไม่ไหวจึงต้องแข็งใจท้าเพื่อนที่ชอบมารังแกให้ไปชกกันตัวต่อตัว หมัดต่อหมัด เจ็บตัวกันไปคนละเล็กละน้อย แต่ก็พอทำให้เพื่อนไม่กล้ามารังแกอีก จากนั้นจึงเกิดย่ามใจ รวมตัวกับเพื่อนสนิท นัดไปชกต่อยกับอีก

ภาพหมู่ร่วมกับเพื่อนสามเณรและน้องชายทั้งสองคน ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ (ในรูปยืนตรงกลาง)

กลุ่มหนึ่งที่เขม่นๆ กันอยู่ ผลก็คือปากเจ่อ ตาบวม ฟกช้ำดำเขียวกันไปบ้าง แต่ท้ายที่สุดก็คืนดี กลายเป็นเพื่อนรักกันไปทั้งหมด

เจริญเรียนจนจบชั้นประถม ๓ ซึ่งเท่ากับสำเร็จชั้นประถมศึกษาตามหลักสูตรในครั้งนั้น ซึ่งเรียนชั้นประถม ๓ ปี ต่อด้วยมัธยมอีก ๘ ปี แต่หากจะเรียนต่อชั้นมัธยม จะต้องย้ายไปเรียนที่โรงเรียนมัธยมวัดไชยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด เพื่อนหลายคนเลือกไปเรียนต่อที่นั่น แต่สุดท้ายด้วยคำชักชวนของครูโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม และอุปนิสัยแต่เล็กที่ไม่ชอบไปอยู่ในสถานที่ใหม่ๆ หรือพบเจอกับคนแปลกหน้า เจริญตัดสินใจเรียนต่อชั้นประถม ๔ ซึ่งเปิดสอนต่อที่โรงเรียนเดิม โดยมีแผนจะเปิดชั้นเรียนประถม ๕ ต่อไปด้วย ชั้นประถม ๔ และ ๕ ของโรงเรียนวัดเทวสังฆารามนี้เทียบเท่าชั้นมัธยม ๑ และมัธยม ๒ นั่นเอง ต่างกันแต่ที่หลักสูตรประถม ๔ และ ๕ จะไม่มีเรียนวิชาภาษาอังกฤษ

ในระหว่างเป็นนักเรียน เจริญยังสมัครเป็นอนุกาชาดและลูกเสือ และสอบได้เป็นลูกเสือเอกด้วย ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ มีกำหนดการว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จะเสด็จมาทรงซ้อมรบเสือป่าที่บ้านโป่ง ราชบุรี และจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลูกเสือจากกาญจนบุรีเข้าร่วมซ้อมรบด้วย ทางโรงเรียนต่างๆ ในเมืองกาญจน์ฯ จึงจัดให้ลูกเสือฝึกซ้อมรบกันอย่างจริงจังตามแบบทหาร โดยใช้ไม้พลองแทนปืน

ทว่าในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเสด็จสวรรคตอย่างกะทันหัน เรื่องการซ้อมรบเสือป่าลูกเสือก็ระงับไป และในปีเดียวกันนั้นเอง เด็กชายเจริญก็จบการศึกษาชั้นประถม ๕ อันเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม ขณะมีอายุได้ ๑๒ ปี

สู่ร่มเงาพระศาสนา

หากชีวิตอบอุ่นท่ามกลางญาติพี่น้องจะนับเนื่องเป็นความสุขของวัยเด็ก ความทุกข์ที่มาแทรกเบียดเสมอๆ คือสุขภาพร่างกาย

พระแถมและพระทองดี รุ่งสว่าง น้าชายทั้งสองที่อุปสมบทเป็นภิกษุ ณ วัดเทวสังฆาราม

เจริญเป็นเด็กขี้อายและเจ็บป่วยออดๆ แอดๆ เสมอ มีอยู่คราวหนึ่งเจ็บหนักจนพวกผู้ใหญ่คาดว่าอาจไม่รอด มารดาและป้าเฮ้งจึงไปบนบานว่าหากหายเจ็บหายไข้ก็จะให้บวชแก้บน ซึ่งต่อมาเจริญก็หายเป็นปกติ

ระหว่างที่ยังไม่รู้จะไปไหนหรือเรียนอะไรต่อก็พอดีในปีถัดมา คือก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๖๙ มีคุณน้าสองคนของเจริญจะบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม หรือวัดเหนือ ป้าเฮ้งและแม่กิมน้อยจึงชักชวนให้เจริญ ซึ่งขณะนั้นอายุ ๑๓ ปีและเรียนจบชั้นประถม ๕ แล้ว บวชเป็นสามเณรแก้บนเสียให้เสร็จ เจริญก็รับคำตกลงใจบวชเป็นสามเณรพร้อมกับน้าสองคน พระอุปัชฌาย์ที่ทำการบรรพชาให้คือ "หลวงพ่อวัดเหนือ" พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ ภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่พระเทพมงคลรังษี) เจ้าอาวาสวัดเหนือนั่นเอง

คืนสุดท้าย

แม้ในวัยเด็กเขาอาจมีนิสัยชอบเล่นอะไรๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระกับวัด เช่น เล่นเทศนาธรรม ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า หรือกระทั่งทำรูปยมบาลตัวเล็กๆ ด้วยกระดาษ ใช้ประกอบพิธีทิ้งกระจาดตามอย่างที่เคยเห็นในวัดถาวรวราราม (วัดญวน) ใกล้บ้าน ทว่าก่อนจะบรรพชาเป็นสามเณร เด็กชายเจริญแค่เพียงไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัด ไม่คุ้นเคยกับพระรูปใดในวัด แม้แต่หลวงพ่อวัดเหนือ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ ก็มิได้รู้จักมาก่อน คงเพียงแต่เคยพบเห็นท่านเวลาตามป้ามาวัด ความรู้ความสนใจเรื่องวัดเรื่องศาสนาก็ไม่เคยมีเช่นกัน นอกจากการไปทำบุญที่วัดเหนือกับป้าในวันพระ หรือหน้าเทศกาล และการไปนั่งฟังเทศน์เวลากลางคืนระหว่างเข้าพรรษาเป็นเพื่อนป้า

เจริญจำได้ว่าในพรรษาหนึ่ง เคยตามป้าเฮ้งไปฟังเทศน์ตอนค่ำ มีเทศน์ชาดกติดต่อกันไปทุกคืน เขาฟังแล้วสนุกติดใจจนต้องเร่งป้าให้ไป "ฟังนิทาน" ทุกคืน แต่ถ้าวันไหนพระท่านเทศนาธรรมะฟังไม่เข้าใจ ไม่รู้เรื่อง เบื่อหน่าย ก็มักจะพยายามเร่งป้าให้กลับบ้านโดยเร็ว

อาจกล่าวได้ว่าตลอดชีวิตที่ผ่านมา ๑๐ กว่าปีนั้น เจริญแทบจะไม่เคยห่างจากอกของป้าเลย

พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม (นั่งขวา) พระอุปัชฌาย์เมื่อครั้งทรงบรรพชาเป็นสามเณรและทรงอุปสมบท และพระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม (นั่งซ้าย) พระอาจารย์ผู้ให้สรณะและศีลเมื่อครั้งทรงบรรพชาเป็นสามเณร และเป็นพระกรรมวาจาจารย์เมื่อทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม

จะมีเว้นบ้างก็เฉพาะที่ไปค้างแรมช่วงฝึกหัดลูกเสือเท่านั้น ทว่าเมื่อถึงคืนสุดท้ายก่อนที่จะบรรพชาเป็นสามเณรในวันรุ่งขึ้น เจริญยังจำได้ดีว่าป้าเฮ้งบอกเขาว่า "คืนนี้เป็นคืนสุดท้ายที่จะอยู่ด้วยกัน..."

ถ้อยคำที่ป้าพูดไปด้วยความรักเหมือนเป็นคำทำนายที่กลายเป็นความจริง เพราะนับแต่นั้นมาจนกระทั่งอีกเกือบ ๔๐ ปีต่อมา เมื่อป้าเฮ้งผู้ที่รักเขาและเขารัก ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ หลานรักคนนี้ก็ไม่เคยมีโอกาสกลับไปอยู่กับป้าอีกเลย

ต่อหนังสือค่ำ

ช่วงที่บวชใหม่ๆ ชีวิตของสามเณรเจริญที่วัดเทวสังฆารามก็ไม่มีอะไรมากมาย เรื่องที่ต้องทำมีเพียงการท่องสามเณรสิกขา (คือข้อปฏิบัติสำหรับสามเณร) และท่องบททำวัตรสวดมนต์เท่านั้น ส่วนกิจวัตรประจำวันก็คือการปฏิบัติรับใช้หลวงพ่อวัดเหนือผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ หรือที่เรียกกันในภาษาพระว่ากระทำ "อุปัชฌายวัตร" มีการบีบนวด เป็นต้น

ระหว่างนั้น หลวงพ่อดีก็จะสอนหนังสือให้เณร เป็นวิชาความรู้ฝ่ายบรรพชิต วิธีการสอนของท่านเป็นแบบโบราณอย่างที่เรียกว่า "ต่อหนังสือค่ำ" กล่าวคือเมื่อเข้าไปทำอุปัชฌายวัตรในตอนค่ำ หลวงพ่อก็จะอ่านหนังสือเทศน์ให้ฟัง แล้วให้เณรท่องจำตามคำอ่านของท่าน ทำต่อเนื่องกันเรื่อยไปทุกคืนจนจำได้ทั้งกัณฑ์

เมื่อจำได้ขึ้นใจแล้วหลวงพ่อดีก็ให้เณรขึ้นเทศน์ปากเปล่าให้ญาติโยมฟังในคืนวันพระวันหนึ่งระหว่างพรรษานั้น และเมื่อเทศน์ให้ญาติโยมฟังจบแล้ว สามเณรเจริญคงมาจดบันทึกคำเทศน์กัณฑ์นี้ไว้ในภายหลัง เพราะยังมีสมุดนักเรียนรุ่นเก่าเล่มเล็กๆ บางๆ (อย่างที่เรียกกันว่า "สมุดเอ็กเซอไซส์") เล่มหนึ่งของสามเณรเจริญที่เก็บรักษาไว้จนบัดนี้ ในนั้นเป็นลายมือของเขาจดกัณฑ์เทศน์ที่หลวงพ่อต่อให้ เรื่อง "อริยทรัพย์ ๗ ประการ"

จนเมื่อออกพรรษาแล้ว สามเณรน้อยยังพึงใจในสมณเพศ ขอบวชต่อไปโดยไม่ยอมสึก พระครูอดุลยสมณกิจจึงชักชวนให้ไปเรียนภาษาบาลี คือเรียนพระปริยัติธรรม ที่สำนักเรียนวัดเสนหา ตำบล

พระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เพื่อจะได้กลับมาเปิดสำนักสอนภาษาบาลีขึ้นที่วัดเทวสังฆารามบ้าง หลวงพ่อวัดเหนือถึงแก่ตกปากว่าจะสร้างโรงเรียนไว้รอท่าทีเดียว

เมื่อเจ้าตัวและญาติโยมยินยอม จากนั้นท่านจึงนำเณรไปฝากฝังไว้กับพระครูสังวรวินัย (อาจ ชุตินฺธโร) เจ้าอาวาสวัดเสนหา เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สามเณรเจริญจึงเริ่มเรียนบาลีไวยากรณ์ในพรรษานั้น

บวรนิเวศอาราม

เมื่อพระอาจารย์ผู้สอนบาลีไวยากรณ์ซึ่งมาจากวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ เห็นแววว่าสามเณรเจริญใฝ่ใจในการศึกษาเล่าเรียน จึงชักชวนให้เข้ากรุง ไปเรียนต่อที่วัดมกุฏฯ แต่พระครูอดุลยสมณกิจวินิจฉัยว่าควรไปศึกษาต่อที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งท่านมีความใกล้ชิดคุ้นเคยอยู่ เพราะท่านเองก็เคยจำพรรษาอยู่ที่วัดรังษีสุทธาวาสซึ่งอยู่ติดกันกับวัดบวรนิเวศวิหารมาก่อน (ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ จึงถูกผนวกยุบรวมเข้ากับวัดบวรฯ) แม้ราชทินนามของหลวงพ่อดี คือ “อดุลยสมณกิจ” นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชและอดีตเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงเป็นผู้คิดประทานให้ ด้วยพอพระทัยในการปกครองอารามของท่าน ดังที่ปรากฏในรายงานระยะทางเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ มณฑลราชบุรี ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ว่า

“...วัดเทวสังฆารามที่เสด็จทอดพระเนตรวันนี้ คนพื้นเมืองเรียกวัดเหนือ เพราะตั้งอยู่เหนือเมืองขึ้นไป มีลานกว้างขวาง มีต้นไม้ร่มรื่น พื้นรักษาเตียนดี มีของก่อสร้างเป็นสิ่งเป็นอัน รักษาสะอาดเอี่ยม มีพระสงฆ์ ๒๙ รูป เป็นมหานิกายแผลง ปฏิบัติเคร่งครัด พระอธิการดี เป็นเจ้าอาวาสเป็นผู้คล่องแคล่วเอางานเอาการ...”

สองวันต่อมา ขณะยังประทับอยู่ ณ เมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ยังได้ประทานพัดตรามหาสมณุตมาภิเษกให้แก่พระอธิการดี เป็นเกียรติยศเนื่องในฐานะที่เป็น “ผู้รักษาการในหน้าที่เจ้าอาวาสเรียบร้อย” ด้วย

สามเณรเจริญจึงจำพรรษาอยู่ที่วัดเสนหาเพื่อเรียนธรรมบทต่ออีกหนึ่งพรรษา ออกพรรษาแล้วจึงกลับไปยังวัดเทวสังฆาราม เตรียมเข้ากรุงเทพฯ ในการนี้หลวงพ่อวัดเหนือได้ล่วงหน้าเข้ามากราบเรียนฝากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (สมณศักดิ์ขณะนั้นของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และท่านได้กรุณารับไว้แล้ว

เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงพ่อวัดเหนือพาสามเณรเจริญขึ้นรถไฟจากกาญจนบุรีเข้ามากรุงเทพฯ แล้วพาไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร บางลำพู นำเณรขึ้นเฝ้าถวายตัวต่อเจ้าพระคุณสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เพื่อให้อยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักนั้น โดยเจ้าพระคุณฯ ได้ทรงมอบหมายให้สามเณรเจริญอยู่ในความดูแลของพระครูพุทธมนต์ปรีชา (เฉลิม โรจนศิริ)

นี่นับเป็นครั้งที่สองที่สามเณรเจริญได้พบสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนครั้งแรกนั้น ตั้งแต่ระหว่างยังเรียนหนังสืออยู่ที่วัดเสนหา พระครูสังวรวินัย เจ้าอาวาสถึงแก่มรณภาพ สามเณรเจริญมีโอกาสเห็นสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์เป็นครั้งแรก เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ออกไปแสดงพระธรรมเทศนาในงานพระราชทานเพลิงศพ

เมื่อเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารได้ ๒๐ วัน ปรากฏว่าเณรน้อยจากกาญจนบุรีสามารถปฏิบัติตามกฎระเบียบของวัดได้ครบถ้วน จึงได้รับนามฉายาจากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ว่า "สุวฑฺฒโน" มีความหมายว่า "ผู้เจริญดี" อันย่อมตั้งขึ้นประทานเพื่อให้พ้องความกับนามเดิมคือ เจริญ นั่นเอง

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงมีพระเมตตาต่อภิกษุสามเณรทั่วไป และดูจะทรงมีพระเมตตาเป็นพิเศษกับบรรดาสามเณร "บ้านนอก" สามเณรของวัดบวรนิเวศวิหารทุกรูปถูกจัดเวรให้อยู่ปฏิบัติถวายงานสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ สลับสับเปลี่ยนกันไปทุกวัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงฝึกสอนสามเณรเหล่านั้นด้วยพระเมตตาเสมอ ทรงฝึกฝนให้สามเณรหัดคิด หัดสังเกต และหัดทำสิ่งต่างๆ หากสามเณรทำผิดหรือทำไม่ถูก พระองค์ก็จะทรงทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เช่นทรงให้สามเณรอ่านหนังสือพิมพ์ถวาย หากรูปใดอ่านไม่คล่องหรือไม่ถูกต้องก็จะทรงอ่านให้ฟังด้วยพระองค์เองอีกครั้งหนึ่ง

ทรงฉายพระรูปบริเวณทางเข้าวัดเสนหา เมื่อครั้งทรงเป็นสามเณร

ตกกุฏิ

ภายในปีแรกที่เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร สามเณรเจริญสอบได้นักธรรมชั้นตรี ถัดมาปี พ.ศ. ๒๔๗๓ อายุ ๑๘ ปี สอบได้นักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรม ๓ ประโยค นำมาซึ่งความปีติยินดีอย่างยิ่ง ดังที่เจ้าตัวได้บันทึกความรู้สึกในครั้งนั้นไว้ว่า *"ไม่มีปีใดที่ให้ความสุขกายสุขใจมากเท่ากับคราวที่สอบ ป.ธ. ๓ ได้"*

ตามกฎของวัดบวรฯ หากสามเณรยังสอบไม่ผ่านเปรียญ ๓ จะต้องอยู่ในความดูแลของพระอาจารย์รูปใดรูปหนึ่ง แต่หากสอบเปรียญ ๓ ได้แล้ว ถือว่าเป็นสามเณรเปรียญ ก็จะได้รับอนุญาตให้มีห้องพักต่างหาก สามเณรเจริญจึงได้รับสิทธิในห้องเล็กๆ ห้องหนึ่งในกุฏิคณะเขียวบวร และที่นี่เองครั้งหนึ่งเณรเคยพลัดตกลงมาจากกุฏิชั้นบน ดังมีบันทึกเล่าว่า

"ครั้งนั้นมีเพื่อนสามเณรอยู่รูปหนึ่ง นั่งคุยกัน โดยสามเณรรูปนั้นนั่งอยู่ขอบหน้าต่าง ความที่ยังเป็นเด็ก ไม่ทันระวังตัว ก็ไปหยอกเล่นกับสามเณรที่นั่งอยู่ขอบหน้าต่าง โดยไปจับไหล่เขย่าเหมือนจะผลักให้ตกลงไป และความที่สามเณรผู้นั้นก็มิได้ตั้งสติ จึงตกใจและทำท่าจะตกไปจริงๆ ด้วยความตกใจ จึงคว้าสามเณรนั้นไว้ไม่ให้ตก แต่ไม่ทันการณ์เลยตกลงไปทั้งสองรูป..."

สามเณรเจริญจึงตกลงมาจากหน้าต่างกุฏิชั้นบน หลังกระแทกพื้น โดยมีเพื่อนเณรคร่อมทับอยู่ด้านบนอีกที แม้ว่าขณะนั้นจะลุกขึ้นและเดินกลับขึ้นไปบนกุฏิได้โดยไม่รู้สึกอะไร แต่หลังจากนั้นไม่นาน ความฟกช้ำก็ทำให้เกิดอาการปวดจนลุกแทบไม่ได้ไปอีกพักใหญ่

สอบตก

หลังออกพรรษา พ.ศ. ๒๔๗๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในการนี้ได้พระราชทานผ้าไตรแด่พระภิกษุสามเณรเปรียญทั้งวัด ปรากฏว่าในปีนั้นสามเณรเจริญเป็นสามเณรเปรียญรูปเดียวที่ได้เข้ารับพระราชทานผ้าไตรจากพระหัตถ์

จากนั้น เณรเปรียญหนุ่มจึงตั้งใจเรียนประโยค ๔ ต่อมาด้วยความคาดหวังอย่างสูงพร้อมทั้งเก็งข้อสอบที่คาดว่าน่าจะออกไว้ด้วยความมั่นอกมั่นใจ แต่เมื่อถึงคราวสอบปรากฏว่าข้อสอบกลับ

ฉายาบัตรคือบัตรแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการอุปสมบท เช่น ชื่ออุปัชฌาย์ อาจารย์ สถานที่บวช วันเวลาบวช และชื่อฉายาของผู้บวช ในภาพคือฉายาบัตรเมื่อครั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม

ออกประโยคง่ายๆ ที่ไม่ได้สนใจเตรียมมา แต่กระนั้น เณรก็ยังทำข้อสอบไปด้วยความรู้สึกว่าช่างง่ายดายแต่แล้วผลสอบกลับปรากฏว่าสอบตกประโยค ๔ ทำให้รู้สึกเสียใจและท้อถอยถึงแก่ปลงว่าดูท่าจะหมดวาสนาในทางพระศาสนาเสียแล้ว แต่หลังจากคิดทบทวนและไตร่ตรองดูว่าเหตุใดจึงสอบตก ก็ได้พบความจริงว่าเป็นผลจากความประมาทโดยแท้ ปีต่อมาสามเณรเจริญจึงเรียนซ้ำประโยค ๔ อีกครั้งและเตรียมสอบนักธรรมชั้นเอกด้วย ผลการสอบปรากฏว่าสอบได้ทั้งนักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม ๔ ประโยคในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ปีเดียวกับที่คณะราษฎรยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยาม จากสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย

อุปสมบท

เมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ สามเณรเจริญมีอายุครบบวช คือ ๒๐ ปี จึงได้เดินทางกลับไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี สำนักเรียนดั้งเดิม แต่เมื่อบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยมีพระครูอดุลยสมณกิจ (หลวงพ่อดี) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ ภายหลังเป็นที่ พระโสภณสมาจาร) วัดศรีอุปลาราม (วัดหนองบัว) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระปลัดหรุง วัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

อุปสมบทแล้วจึงปฏิบัติอุปัชฌายวัตรและสนองงานหลวงพ่อดี อยู่ช่วยสอนพระปริยัติธรรมอีกพรรษาหนึ่ง โดยหลวงพ่อได้สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม "เทวานุกูล" เป็นตึกคอนกรีตทรงไทยสองชั้น ไว้รอท่าแล้วจริงๆ

เมื่อออกพรรษาแล้วพระเจริญจึงกลับไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร และทำทัฬหีกรรม คืออุปสมบทซ้ำเป็นธรรมยุตอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ (หรือ พ.ศ. ๒๔๗๗ หากนับแบบปีปฏิทินปัจจุบัน) โดยสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นภวงศ์) เป็นพระอุปัชฌาย์ (ภายหลังได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) โดยยังคงฉายา สุวฑฺฒโน ตามที่เคยได้รับประทานจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ มาแต่ครั้งเป็นสามเณร

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์เมื่อครั้งทรงทำทัฬหีกรรม ทรงมอบพระรูปพร้อมลายพระหัตถ์แด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดสนิทสนมยิ่ง

แม้จะกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว สุวฑฺฒโนภิกขุก็ยังกลับไปช่วยสอนพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี สนองพระคุณหลวงพ่อวัดเหนือต่อเนื่องกันมาอีกหลายปี

พระหนุ่มนักศึกษา

แนวทางแต่แรกของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย คือการกลับไปหาแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา หวนคืนสู่พระธรรมคัมภีร์จากพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์ คือพระไตรปิฎก แต่ขณะเดียวกัน คณะสงฆ์ย่อมยินดีเปิดตัวสู่โลกภายนอก รับความรู้จากแหล่งต่างๆ มิได้ปิดกั้นตัวเองไว้กับอดีต หรือสนใจเฉพาะเรื่องราวทางศาสนา ดังเช่นวชิรญาณภิกขุ องค์ปฐมแห่งธรรมยุติกนิกาย นอกจากทรงแม่นยำแตกฉานในพระไตรปิฎก แต่ครั้งเมื่อยังจำพรรษาอยู่ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ก็ทรงศึกษาภาษาต่างประเทศทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส และละติน พร้อมกันนั้นยังทรงผูกไมตรีวิสาสะกับนักบวชคริสต์ศาสนา ทั้งฝ่ายคาทอลิก อาทิ บิชอปปาลเลอกัวซ์ หัวหน้านักบวชฝรั่งเศสแห่งวัดนักบุญฟรังซิสเซเวียร์ และฝ่ายโปรเตสแตนต์ เช่นคณะมิชชันนารีหมอสอนศาสนาอเมริกัน

พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน พระหนุ่มแห่งวัดบวรนิเวศวิหารก็ดำเนินความสนใจใฝ่รู้ไปในแนวทางเดียวกันนั้น ท่านศึกษาภาษาต่างประเทศหลายภาษาจากอาจารย์มราวาสทั้งไทยและเทศ เช่นราว พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๗๘ ท่านและมหาเปรียญหนุ่มๆ ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารอีกหลายรูปได้ไปศึกษาวิชาภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษกับสวามีสัตยานันทปุรี (Prafulla Kumar Sen) ณ ธรรมาศรมของสวามี ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับวัดบวรนิเวศวิหารนั่นเอง (คืออาคารหอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง)

สวามีท่านนี้เป็นปัญญาชนและอาจารย์มหาวิทยาลัยศานตินิเกตัน ผู้ซึ่งรพินทรนาถ ตะกอร์ (Rabindranath Tagore บางครั้งเรียกในภาษาไทยว่า รพินทรนาถ ฐากูร) นักปราชญ์ร่วมสมัยคนสำคัญของอินเดีย ชักชวนให้เดินทางเข้ามาเป็น "ทูตวัฒนธรรม" เชื่อมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างอินเดียกับสยามที่ขาดหายมาหลายร้อยปี สวามีสัตยานันทปุรีเดินทางเข้ามาถึงสยามในปี พ.ศ.

๒๔๗๕ หลังจากนั้นไม่นานก็เปิดอาศรมเผยแพร่ปรัชญาฮินดู จัดปาฐกถา ออกนิตยสาร แปลหนังสือ ท่านได้รับเชิญให้เป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งเปิดสอนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษที่อาศรมด้วย กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นที่สนใจของปัญญาชนชาวสยามยุคนั้นอย่างยิ่ง

แม้การเรียนภาษาอังกฤษกับนักปราชญ์ฮินดูผู้นี้จะไม่ค่อยต่อเนื่อง เพราะผู้เรียนก็มีภาระต้องเป็นครูในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร คือสอนนักธรรมบ้าง สอนบาลีบ้าง จึงมาเรียนได้เฉพาะวันว่างเท่านั้น ในที่สุดหลังจากเรียนมาได้ราว ๒ ปี ก็ต้องหยุดไป แต่พระหนุ่มรูปนี้มิได้หยุดยั้งความใฝ่ใจในการศึกษาภาษาอังกฤษ ท่านหันไปเรียนด้วยตัวเอง หาหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษมาอ่าน เปิดฟังวิทยุภาคภาษาอังกฤษของบีบีซี (BBC – British Broadcasting Corporation บรรษัทส่งกระจายเสียงแห่งชาติของอังกฤษ) รวมทั้งหัดอ่านจากหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่พิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะหากมีข้อความสำคัญหรือที่ประทับใจก็จะจดจำไว้สำหรับเป็นแบบอย่างต่อมา

การศึกษาด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ ทำให้ท่านสามารถใช้ภาษาอังกฤษได้ดี ทั้งการพูด อ่าน และเขียน อันนับเป็นประโยชน์ยิ่งในกาลต่อมา

ส่วนภาษาจีน สุวฑฺฒโนภิกขุ ย่อมมีพื้นฐานมาบ้างแล้วจากวัยเด็ก แล้วยังได้มีโอกาสศึกษาเพิ่มเติมจากผู้รู้ภาษาจีนที่เข้ามาอุปสมบทเป็นพระนวกะ (พระใหม่) ในความปกครองของท่าน แม้จนภาษาเยอรมันและฝรั่งเศส ท่านก็ได้อาจารย์คนไทยที่รู้จักมักคุ้นกันมาช่วยสอนให้จนพออ่านเขียนได้ตามสมควร

ความรักในความรู้ยังชักนำพระเปรียญหนุ่มรูปนี้ให้ค้นคว้าศึกษาอักขระวิธีของขอม พม่า และสิงหล อันเป็นตัวอักษรที่ใช้บันทึกคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลี และถือเป็นวิชาอย่างหนึ่งที่พระสงฆ์ในอดีตนิยมเรียนรู้ไว้สอบทานคัมภีร์ต่างๆ เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาให้แตกฉาน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงมีทั้งความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ในโลกสมัยใหม่ โดยยังมีฐานที่มั่นคงอยู่ในวิชาฝ่ายพุทธศาสนา ทั้งพระปริยัติธรรมและภาษาบาลี

ปริยัติ-ปฏิบัติ

ครั้งหนึ่งระหว่างที่พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน กำลังง่วนสนใจศึกษาภาษาต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้มีรับสั่งให้เข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่า *"กำลังเรียนใหญ่หรือ อย่าบ้าเรียนมากนัก หัดทำกรรมฐานเสียบ้าง"*

รับสั่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ดังกล่าว พระหนุ่มรูปนั้นถือเป็นเสมือนพระบัญชาและเป็นเหตุให้สุวฑฺฒโนภิกขุหันมาสนใจการปฏิบัติกรรมฐาน และถือเอาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์เป็นครูกรรมฐานพระองค์แรก

แต่ขณะเดียวกัน ท่านก็มิได้ละจากเส้นทางสายปริยัติ สุวฑฺฒโนภิกขุยิ่งมุมานะศึกษาพระปริยัติธรรมไปตามลำดับ นับแต่เปรียญธรรม ๕ ประโยคเป็นต้นไป ท่านสอบได้ชั้นสูงขึ้นเรื่อยๆ ชนิดที่แทบจะเรียกได้ว่า "ปีเว้นปี" กระทั่งสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค อันถือเป็นระดับชั้นสูงสุดในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ขณะมีอายุได้ ๒๙ ปี และมีพรรษาในภิกขุภาวะเพียง ๙ ปีเท่านั้น

สิ่งที่ติดตามมาพร้อมกับวัยวุฒิและคุณวุฒิที่สูงขึ้นคือหน้าที่ความรับผิดชอบที่มากขึ้นเป็นเงาตามตัว

นอกจากการเป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร มีหน้าที่จัดการศึกษาของภิกษุสามเณรทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีแล้ว ในปีเดียวกันนั้นเอง ท่านก็มีฐานะเป็นสมาชิกสังฆสภาด้วย เนื่องจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ จำลองรูปแบบการบริหารคณะสงฆ์มาจากการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีการแบ่งอำนาจเป็นทำนองอย่างนิติบัญญัติ-บริหาร-ตุลาการ คือมีสังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร มีหน้าที่คล้ายกับรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และคณะตุลาการ

ตามความในกฎหมายฉบับนี้ พระมหาเปรียญ ๙ ประโยคย่อมมีฐานะเป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง

บันทึกพระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า
วันธรรมสัสสวนะ อมาวสี วิสาขมาส
ศุกร์ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๘๘

วันนี้ สมเด็จพระสังฆราช ประทานพระธรรมเทศนา ทรงยกคาถา:

นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส นตฺถิ ปญฺญา อฌายโต
ยมฺหิ ฌานญฺจ ปญฺญา จ ส เว นิพฺพานสนฺติเก

ทรงแสดงโดยเริ่มต้น ลัดแสดงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่การฟังธรรม เป็นส่วนธรรมสัสสวนกุศล ตามวันธรรมสัสสวนะเวียนมาถึงเข้าโดยลำดับ. คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น แสดงสัจธรรมที่ได้ทรงค้นพบตามเป็นจริงด้วยพระองค์เอง เพราะเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ทรงหมั่นคิดตามปรีชา ทรงดำเนินในสมณะ ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินทั้งสอง ทรงสอบเหตุสอบผล แล้วเปลี่ยนเวียนไปโดยลำดับ จนทรงประสบหรือทรงพบสัจธรรมตามเป็นจริง ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของสัปบุรุษผู้ ชน ที่จะพึงดำเนินตามไปในแนวเดียวกันนั้น. เมื่อทรงประสบสัจธรรมแล้ว ก็ไม่ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่เพียงๆ ทรงมีพระกรุณาแสดงธรรมเปิดเผยสั่งสอน เพื่อให้ผู้ฟังได้รู้เห็นตามเป็นจริง

ต้นฉบับลายมือบันทึกพระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สงครามโลกครั้งที่ ๒ ลุกลามเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ และกว่าจะกลับคืนสู่สันติภาพอีกครั้งก็คือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ในปีที่สงครามยุติลงนั้น คณะสงฆ์ธรรมยุตโดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกในประเทศไทยขึ้น เรียกว่า "สภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย" (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระเปรียญ ก็ได้มีส่วนในการดำเนินการก่อตั้งสถาบันการศึกษาของสงฆ์ด้วยรูปหนึ่ง ร่วมกับพระเถระธรรมยุตอื่นๆ อีกหลายรูป นอกจากนั้นท่านยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสภาการศึกษา รวมทั้งยังเป็นอาจารย์ผู้บรรยายวิชาพระสูตรหรือพระสุตตันปิฎกในมหาวิทยาลัยดังกล่าวด้วย

ถัดมาใน พ.ศ. ๒๔๘๙ ท่านจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช อันเป็นโอกาสให้ได้เรียนรู้งาน ทั้งงานคณะสงฆ์ งานวิชาการ และงานสั่งสอนเผยแผ่ รวมทั้งการปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระ หรือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานด้วย

พหูสูต

ยังมีต้นฉบับลายมือเขียนดินสอของพระมหาเจริญอยู่จำนวนหนึ่ง ลงวันที่ไว้ระหว่างปี ๒๔๘๗-๒๔๘๙ เอกสารกลุ่มนี้น่าสนใจยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นถึงความใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา และการฝึกฝนตนเองของพระมหาเปรียญ ๙ ประโยครูปนี้ได้เป็นอย่างดี

สิ่งที่บันทึกไว้ในหน้ากระดาษเหลืองกรอบเหล่านั้น ส่วนใหญ่ได้แก่พระธรรมเทศนาที่สมเด็จ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงฉายพระรูปกับพระภิกษุและสามเณรเปรียญ สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ. ๒๔๘๒ ขณะทรงเป็นพระมหาเจริญ เปรียญธรรม ๘ ประโยค

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงแสดง ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ในวันธรรมสวนะ บันทึกแต่ละฉบับจะขึ้นต้นว่าเป็น "บันทึกเทศน์" ในวาระใด วันเดือนปีที่ทรงแสดง จากนั้นจะจดว่าวันนี้สมเด็จฯ ทรงยกคาถา หรือ "พระบาลี" อย่างใดขึ้นมา แล้วทรงอธิบายข้อธรรมนั้นๆ เช่นไรบ้าง

บางฉบับระบุด้วยว่า *"มีใจความตามที่จำได้ ดังต่อไปนี้..."* อันย่อมหมายความว่าบันทึกพระธรรมเทศนาชุดนี้ต้องเขียนขึ้นจากความทรงจำภายหลังจากที่ท่านได้สดับพระธรรมเทศนากัณฑ์นั้นๆ มาแล้ว ว่าตามทางสันนิษฐานก็คงกลับมาจดไว้ที่กุฏิภายในวันนั้น หรืออย่างช้าก็ไม่เกินวันรุ่งขึ้น

การที่จะจดจำถ้อยคำสำนวน และกระบวนการบรรยายในพระธรรมเทศนาซึ่งแสดงต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลานานๆ นั้น ย่อมไม่ใช่เรื่องง่าย นอกจากจะต้องตั้งใจฟังให้เข้าใจเนื้อความแล้ว ยังต้องสามารถเรียงลำดับการอธิบายความ และรายละเอียดในการแจกแจงหัวข้อธรรมนั้นๆ เพื่อกลับมาจดบันทึกไว้อีกชั้นหนึ่ง พระมหาเจริญจึงนับได้ว่าเป็นผู้กวดขันตนเองให้มีความเป็น "พหูสูต" (ในความหมายว่าผู้ได้ยินได้ฟังมาก) มาแล้วอย่างช่ำชอง

อีกหลายสิบปีต่อมา ท่านผู้บันทึกเล่าถึงพระอัธยาศัยในสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นไว้คราวหนึ่งว่า เมื่อเวลาทรงแสดงพระธรรมเทศนา *"...โปรดใช้คำสั้น น้อย แต่จุความเพียงพอและถูกตรงแก่อรรถของธรรมนั้นๆ อาจกล่าวได้ว่า โปรดรับสั่งสั้นและตรง ไม่โปรดยาวและอ้อมค้อม..."*

ทั้งนี้ การได้ยินได้ฟังถ้อยความลักษณาการเช่นนี้อยู่เป็นนิจ ย่อมส่งผลสืบเนื่องมาถึงการจัดเรียบเรียงกระบวนความคิดของพระมหาเจริญ แล้วกลายเป็นแกนหลักส่วนหนึ่งของวิธีคิด วิธีพูด และวิธีเขียนของท่านสืบมา

นอกจากจะบันทึกพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ แล้ว พระมหาเจริญยังจดแม้แต่เกร็ดประวัติต่างๆ ที่สมเด็จฯ ทรงเล่าประทาน เช่นคืนวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ *"ท่านเจ้าพระคุณฯ ได้มาที่กุฏิ เล่าเรื่องเก่าหลายเรื่อง ดังต่อไปนี้..."* (ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

"๗ หลักเกณฑ์ในการตั้งพระสังฆราช

ตั้งแต่รัชชกาลที่ ๓ ขึ้นไป ไม่ได้ค้น แต่ตั้งแต่รัชชกาลที่ ๔ พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระมหา

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ประทับบนเก้าอี้) พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) (แถวยืนแรกองค์ที่ ๒ จากซ้าย) และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงเป็นพระราชาคณะที่พระโศภนคณาภรณ์ (แถวยืนที่ ๒ องค์ที่ ๑ จากซ้าย) ทรงฉายพระรูปในการประสาทปริญญาบัตรศาสนศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๑

เถระที่เปนพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์ ถ้าไม่มี ก็ไม่ทรงตั้ง ในรัชชกาลที่ ๔ ทรงตั้งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เพราะทรงนับถือเปนพระอาจารย์ เมื่อกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ได้ทรงตั้งอีกตลอดรัชชกาล ในรัชชกาลที่ ๕ จะทรงตั้งกรมสมเด็จพระปวเรศฯ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์ แต่กรมสมเด็จฯ ทรงขอผัดให้ไหว้พระสวดมนต์ไปก่อน จนจวนจะสิ้นพระชนม์จึงทรงรับมหาสมณุตฯ ทรงรับประมาณเกือบปีหรือปีกว่า ก็สิ้นพระชนม์ รัชชกาลที่ ๕ ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชสา ซึ่งเปนพระกรรมวาจาจารย์ (พระศพกรมสมเด็จฯ เอาไว้นานจนสมเด็จพระสังฆราชสาสิ้นพระชนม์ลงอีก เข้าพระเมรุเดียวกันกับเจ้านายอีกหลายพระองค์) เมื่อสมเด็จพระสังฆราชสาสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ไม่ได้ทรงตั้งอีกตลอดรัชชกาล สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรับมหาสมณุตฯ ในรัชชกาลที่ ๖ เพราะทรงเปนพระอุปัชฌายในรัชชกาลที่ ๖"

ราชาคณะ

ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ขณะเมื่ออายุ ๓๔ ปี พรรษา ๑๔ พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ครั้งแรกให้เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระโศภนคณาภรณ์ (หมายความว่าผู้เป็นอาภรณ์หรือเครื่องประดับของหมู่คณะอันงาม) ราชทินนามนี้ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ ถือเป็นราชทินนามที่ตั้งขึ้นใหม่สำหรับพระราชทานแก่ท่านโดยเฉพาะ

ถัดมาใน พ.ศ. ๒๔๙๕ และ ๒๔๙๘ พระโศภนคณาภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน) ก็ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชและพระราชาคณะชั้นเทพตามลำดับ โดยยังคงราชทินนาม "พระโศภนคณาภรณ์" อยู่ดุจเดิม

พระพี่เลี้ยง

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงปฏิบัติสมณธรรมเป็นเวลา ๑๕ วัน

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเลือกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระโศภนคณาภรณ์ให้เป็น "พระอภิบาล" (พระพี่เลี้ยง) ของภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันในระหว่างที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๒๒ ตุลาคม-๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙

ระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึงวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ จึงทรงลาผนวช

ในการเสด็จออกทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญของชาติ และเป็นภารกิจสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในด้านต่างๆ เกี่ยวกับการทรงผนวชครั้งนี้ให้ลุล่วงไปด้วยดี สมดังพระราชประสงค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัธยาจารย์ในการทรงผนวชครั้งนี้ พระองค์ท่านได้ทรงเลือกพระโศภนคณาภรณ์ ให้เป็น "พระอภิบาล" (พระพี่เลี้ยง) ในการทรงผนวช

หน้าที่นี้นับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ถวายคำแนะนำต่างๆ อันเนื่องด้วยการทรงผนวชแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับแต่ก่อนการทรงผนวช จนตลอดระยะเวลาแห่งการทรงผนวช ดังเมื่อคราวพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ถวายเครื่องสักการะทรงทำอุปัชฌายวัตรในวันแรกหลังจากทรงผนวช คือวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๔๙๙ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ถวายพระโอวาทในการทรงผนวช ครั้นในลำดับสุดท้ายแห่งพระโอวาทนั้น มีพระดำรัสความว่า

"วันนี้สอนแต่เท่านี้ก่อน นี่ถวายหนังสือไป หนังสือนวโกวาท ถ้ามีเวลาควรทรงอ่านในวินัยให้จบเสียก่อน และอ่านให้เข้าพระทัยเพื่อจะได้ประพฤติตาม ถ้าไม่เข้าพระทัยก็รับสั่งถามพระพี่เลี้ยง..."

เหตุที่พระโศภนคณาภรณ์ได้รับเลือกให้ปฏิบัติหน้าที่พิเศษดังกล่าวนี้ ย่อมเนื่องมาแต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงรู้จักคุ้นเคยและไว้วางพระทัยในปฏิปทาและความสามารถของท่าน และความก็ปรากฏว่าท่านเจ้าคุณโศภนฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลสนองพระเดชพระคุณในหน้าที่สำคัญครั้งนี้เรียบร้อยบริบูรณ์ทุกประการ

อีกเกือบ ๒๐ ปีต่อมา ท่านให้สัมภาษณ์ถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นไว้ว่า

"สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ทรงมอบหมายให้เป็นพระพี่เลี้ยง ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งได้ทรงมอบหมายให้สนองพระเดชพระคุณ จากการที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวได้มีความรู้สึกว่า พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงผนวชตามราชประเพณีเพียงอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แต่ทรงผนวชด้วยพระราชศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง มิได้ทรงเป็นบุคคลจำพวกที่เรียกว่า 'หัวใหม่'

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ก็ทรงเริ่มการบูรณปฏิสังขรณ์ภายในวัดทั้งหมด ในภาพขณะตรวจงานการบูรณะพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘

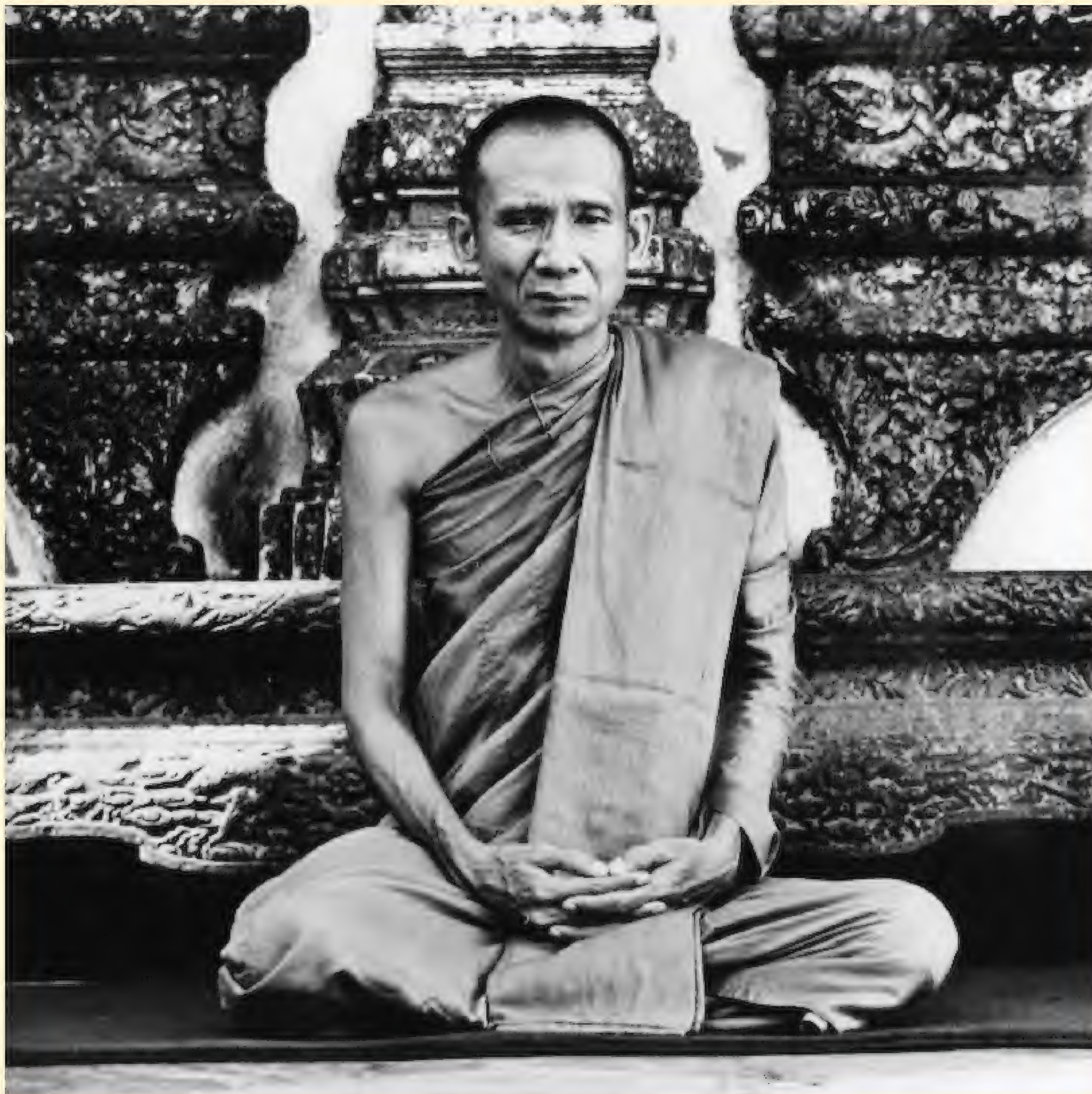
ไม่เห็นศาสนาเป็นสำคัญ แต่ได้ทรงเห็นคุณค่าของพระศาสนา ฉะนั้น ถ้าเป็นบุคคลธรรมดาสามัญก็กล่าวได้ว่า 'บวชด้วยศรัทธา' เพราะทรงผนวชด้วยพระราชศรัทธาประกอบด้วยพระปัญญา และได้ทรงปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด..."

ในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้นเอง พระโศภนคณาภรณ์ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมในราชทินนามที่ พระธรรมวราภรณ์ (อันมีความหมายว่าผู้มีธรรมเป็นอาภรณ์ คือเครื่องประดับอันประเสริฐ) ราชทินนามนี้ก็เช่นเดียวกันกับราชทินนามพระโศภนคณาภรณ์ คือตั้งขึ้นใหม่เพื่อพระราชทานแก่ท่านเป็นรูปแรกเช่นกัน

จากการที่ได้ปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลในการทรงผนวช ท่านเจ้าคุณฯ จึงเป็นที่ทรงเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาแต่บัดนั้น และได้รับหน้าที่ถวายพระธรรมเทศนาและถวายธรรมกถาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโอกาสต่างๆ ตลอดมา ทั้งในการพระราชพิธีและการส่วนพระองค์ แต่เมื่อมีผู้กล่าวถึงท่านว่าเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หากท่านทราบก็จะทักท้วงทันที พร้อมเสนอแนะว่าไม่ควรที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น เพราะ*"ใครๆ ไม่ควรที่จะอวดอ้างตนว่าเป็นครูอาจารย์ของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทุกคนมีหน้าที่ต้องถวายงานสนองพระราชประสงค์เท่านั้น"*

เจ้าอาวาสวัดบวรฯ

ในเดือนมกราคม ๒๕๐๔ พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) มรณภาพลง พระธรรมวราภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารสืบแทนเป็นลำดับต่อมา เล่ากันมาว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ สมเด็จพระสังฆราชในขณะนั้น ถึงกับทรงปรารภด้วยความห่วงใยว่า "เจ้าคุณ! จะเอาวัดบวรฯ ไว้อยู่หรือ" ทั้งนี้ด้วยเหตุว่าพระธรรมวราภรณ์มีวัยเพียง ๔๘ พรรษา ๒๘ นับว่าก็มิได้สูงนัก แต่กลับจะต้องปกครองวัดบวรนิเวศวิหารอันเป็นพระอารามหลวงสำคัญ ทั้งยังมีพระเถระที่มีอาวุโสเหนือกว่าอยู่มากองค์ จึงน่าเป็นกังวลว่าจะเป็นไปด้วยความเรียบร้อยได้หรือไม่

พระสาสนโสภณ

แต่พระธรรมวราภรณ์ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าท่านสามารถปกครองวัดบวรนิเวศวิหารมาได้ด้วยความปกติเรียบร้อยทุกประการ

และในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ปีเดียวกันกับที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ท่านยังได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง (คือรองเจ้าคณะใหญ่หรือรองสมเด็จพระราชาคณะ) ที่พระสาสนโสภณ (มีความหมายว่าผู้งามในพระศาสนาหรือผู้ยังพระศาสนาให้งาม) อีกด้วย

ราชทินนามที่ พระสาสนโสภณ นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำริผูกขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พระมหาสา ซึ่งภายหลังได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในฐานะเจ้าอาวาส พระสาสนโสภณต้องมีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้นทั้งการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะที่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์และอบรมสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาสหรืออธิบดีแห่งพระอาราม

แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชอยู่และทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ก็มีประเพณีในอันที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์จักต้องอบรมสั่งสอนศิษย์ของตน (ที่เรียกว่าสิทธิวิหาริก อันเตวาสิก) ให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย ทั้งในด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ ในทางปริยัติ คืออบรมสั่งสอนให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ในทางปฏิบัติ คือแนะนำและฝึกหัดให้รู้จักปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพื่อรักษาและขัดเกลาจิตใจจากกิเลส

แต่ทั้งนี้ ในการสอนสมาธิกรรมฐาน ท่านก็จะมิได้แสดงตนว่าเป็นผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญกว่าใครๆ แต่มักกล่าวอย่างถ่อมตนเสมอว่าเป็นแต่เพียง *"แนะนำในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติด้วยกัน"*

อบรมกรรมฐาน

สำนักวัดบวรนิเวศวิหารเริ่มมีการสอนสมาธิกรรมฐานให้แก่พระภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกาและผู้สนใจ มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยอดีตเจ้าอาวาส พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) ตั้งแต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระสุพจนมุนี การนี้จะตั้งต้นด้วยการแสดงธรรมกถาอบรม แล้วจัดให้มีพระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระสูตรที่ท่านได้อธิบายไว้ เช่น สติปัฏฐานสูตร และมหาสติปัฏฐานสูตร จบแล้วจึงนั่งทำความสงบตามเวลาที่กำหนด เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนพระพรหมมุนีมรณภาพลงใน พ.ศ. ๒๕๐๔ และพระสาสนโสภณดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสแทน ท่านก็ได้รับอาราธนาให้รับภาระการอบรมกรรมฐานสืบต่อไป

ด้วยเห็นว่าเป็นกิจอันกอปรด้วยประโยชน์ ท่านเจ้าอาวาสรูปใหม่จึงยินดีรับหน้าที่ในเรื่องนี้ หากแต่พร้อมกันนั้น ท่านชี้แจงว่ามิได้เป็นอาจารย์กรรมฐาน "เพราะยังกังวลอยู่ด้วยปริยัติและการงานต่างๆ ยังไม่ว่างพอที่จะปฏิบัติจิตใจของตนเอง ให้ถึงขนาดที่จะควบคุมการปฏิบัติกรรมฐานของผู้อื่นได้ ได้แต่แสดงอธิบายอิงหรือพึ่งพระปริยัติเรื่อยๆ ไป เพราะยังต้อง ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ทิ้งแนวพระปริยัติธรรมเสียเมื่อใด ก็รู้สึกหมุนคว้างเหมือนหลงทางเมื่อนั้น"

ในชั้นแรก ท่านจึงใช้วิธีให้อ่านธรรมกถาอบรมของเจ้าคุณพระพรหมมุนีไปพลาง จนถึงกาลเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๔ จึงเริ่มอบรมเอง โดยท่านอธิบายไว้ว่า "การแสดงนั้น ได้กล่าวแล้วว่าต้องอิงอาศัยพึ่งพระสูตรให้พาไป โดยปกติมักจะปล่อยให้ลอยไปตามกระแสพระสูตร ตามกระแสจิตในเวลานั้นเอง และมักจะไม่ฝืนกระแส แม้เคยคิดไว้ก่อนในแนวอื่น บางตอนก็อาจจะนอกคอกแห่งแบบอธิบายในที่อื่น..."

การสอนกรรมฐานนี้มีกำหนดในตอนค่ำของวันพระและวันหลังวันพระ คือสัปดาห์ละสองครั้ง ตามแนวทางที่ริเริ่มไว้แต่ครั้งพระพรหมมุนี โดยเริ่มต้นในเวลา ๑๙.๐๐ น. พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนผู้ร่วมฟังการสอนทำวัตรสวดมนต์แล้ว พระอาจารย์เริ่มกล่าวอบรมธรรมปฏิบัติ จบแล้วพระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระสูตรที่แสดงหลักปฏิบัติทางสมถะและวิปัสสนา สวดทั้งภาคบาลีและแปลเป็นไทยเพื่อประกอบการพิจารณาในการปฏิบัติตอนหนึ่ง จบแล้วนั่งสงบฝึกปฏิบัติจิตใจตามเวลาที่กำหนด จบ

แล้วสวดบทที่พึงพิจารณาเนืองๆ และแผ่ส่วนกุศล เป็นอันจบการสอนในวันนั้น

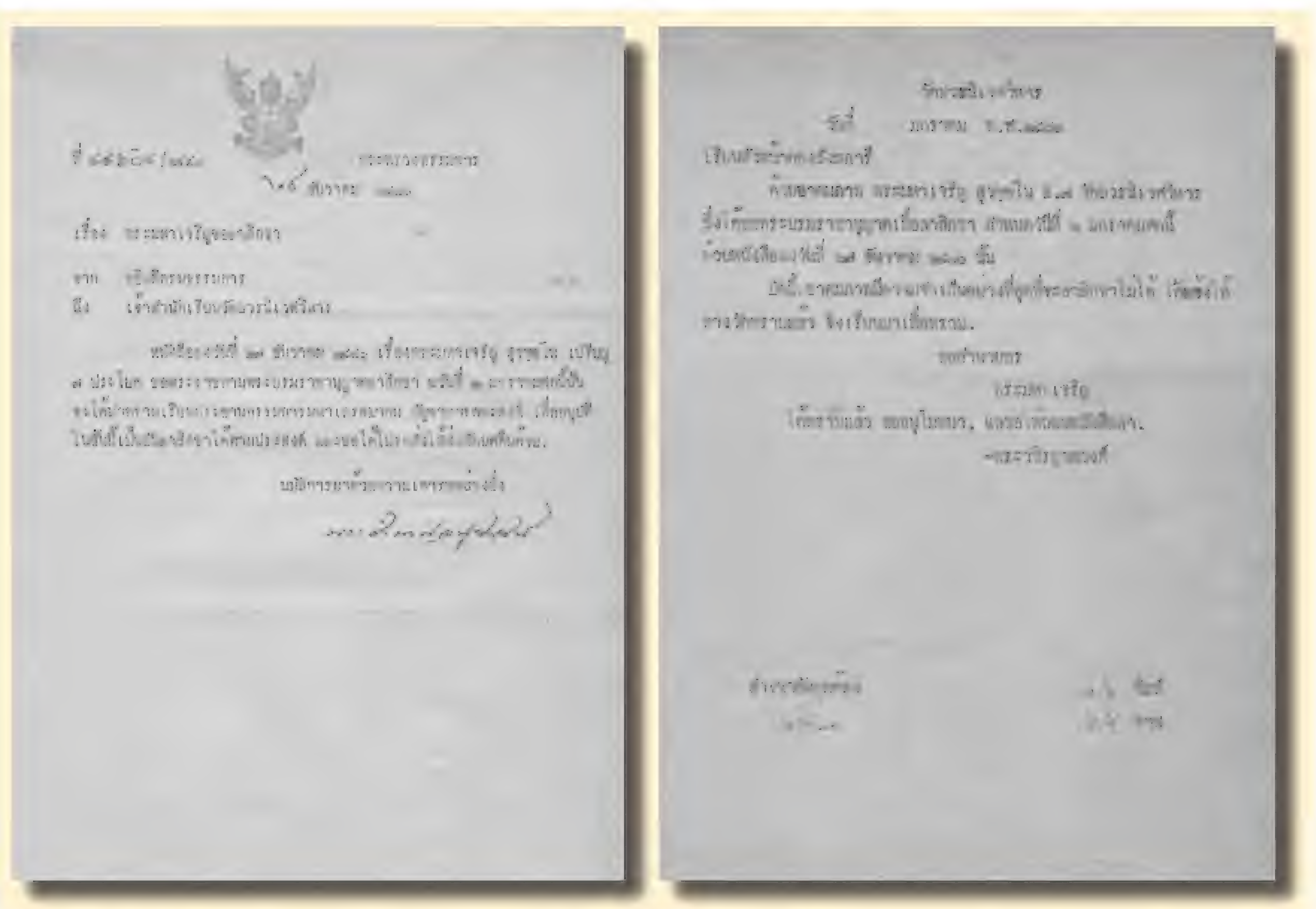
ถวายนาม

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างพระราชนิเวศน์ขึ้น ณ ดอยบวกห้า ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางตะวันตกประมาณ ๒๒ กิโลเมตร เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับทรงต้อนรับพระราชอาคันตุกะ ซึ่งในกาลต่อมาได้กลายเป็นที่ประทับในคราวเสด็จแปรพระราชฐาน เพื่อทรงเยี่ยมเยียนพสกนิกรทางภาคเหนือเป็นประจำเสมอมา

ในการนี้ พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ถวายชื่อเพื่อมีพระราชวินิจฉัยสองชื่อ คือ "พิงคัมพร" และ "ภูพิงคราชนิเวศน์" เมื่อมีพระราชวินิจฉัยแล้วจึงพระราชทานนามว่า "พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์"

นับแต่นั้นมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ช่วงเดือนมกราคมของทุกปี ก็จะทรงอาราธนาท่านเจ้าอาวาสวัดบวรฯ ไปพำนักที่สำนักสงฆ์ดอยปุย ซึ่งอยู่ห่างจากพระตำหนักขึ้นไปด้านบน เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและสนทนาธรรม โดยมากแต่ละคราว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีปุจฉาวิสัชนาข้อธรรมเป็นการส่วนพระองค์เป็นเวลานาน

ในกาลต่อมา ท่านยังได้เป็นผู้คิดพระนามถวายพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ทั่วประเทศ รวมทั้งยังเป็นผู้ผูกพระนามถวายพระเจ้าหลานเธอในรัชกาลปัจจุบันแทบทุกพระองค์ ความเมตตานี้ยังปกแผ่ไปถึงประชาชนทั่วไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นการตั้งนามสกุลให้แก่ผู้แจ้งความประสงค์มา รวมทั้งยังได้ตั้งชื่อให้แก่เด็กชายหญิงชาวไทยอีกมากมาย ตั้งแต่บุตรหลานของข้าราชการระดับสูง นักธุรกิจระดับประเทศ ไปจนถึงลูกชาวบ้านทั่วไป ยังมีสมุดไดอารีที่จดบันทึกเวลาตกฟากวันเดือนปีเกิด ตลอดจนชื่อที่ตั้งให้ไว้หลายเล่มเก็บรักษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารจนถึงบัดนี้

(ซ้าย) หนังสือตอบรับจากกระทรวงธรรมการเรื่องพระมหาเจริญขอลาสิกขา (ขวา) หนังสือขอยกเลิกการลาสิกขาของพระมหาเจริญ

กตัญญุตาคารวะ

แม้ด้วยความจำเป็นของชีวิต ในวัยเด็กแต่เมื่อครั้งที่พระสาสนโสภณยังเป็นเด็กชายเจริญ จะต้องไปอยู่กับป้ามาจนถึงวันที่บรรพชาเป็นสามเณร แต่ความรัก ความผูกพัน และความกตัญญูที่มีให้แก่มารดาคือนางน้อยนั้น ก็ไม่เคยเสื่อมคลาย ขณะที่นางน้อยเองก็คงภาคภูมิใจกับทั้งปลื้มปีติในตัวบุตรชายคนโตของเธอเป็นอย่างยิ่ง และสำหรับความผูกพันระหว่างแม่ลูกคู่นี้ มีเกร็ดประวัติที่ยังไม่ค่อยเป็นที่รับรู้กันแพร่หลายเรื่องหนึ่ง ดังนี้

ครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๘๐ พระมหาเจริญ เปรียญธรรม ๗ ประโยค เกิดสิ้นอาลัยในสมณเพศ มีความคิดจะลาสิกขา คือสึกออกจากภิกขุภาวะไป ตามประเพณีแล้ว ในฐานะพระมหาเปรียญ ท่านจึงต้องทำหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาสิกขา ยื่นไปยังกระทรวงธรรมการ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ โดยมีกำหนดจะลาสิกขาในวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๐ (หากนับแบบปฏิทินปัจจุบันจะเป็นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ทว่าขณะนั้นยังขึ้นปีใหม่ในเดือนเมษายน เดือนมกราคมจึงยังอยู่ในปีเดียวกันกับเดือนธันวาคม) และในการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตในครั้งนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ แต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ในฐานะเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ก็ได้อนุมัติแล้วด้วย

แต่แล้วเมื่อความทราบถึงโยมแม่ ท่านรีบเดินทางจากเมืองกาญจนบุรีขึ้นมายังวัดบวรนิเวศวิหาร แล้วออกปากห้ามปรามพระลูกชายเพียงคำเดียวทันทีที่พบหน้าว่า "ถ้าคุณมหาสึก อีฉันจะผูกคอตาย!"

ได้ยินแม่กล่าวให้สติเพียงเท่านี้ พระมหาเจริญก็ละความปรารถนาที่จะสึกจนหมดสิ้น แล้วรีบทำหนังสือแจ้งไปยังกระทรวงธรรมการอีกฉบับหนึ่งว่าขอถอนหนังสือลาสิกขาที่เคยส่งมาก่อนหน้านี้ โดยให้เหตุผลว่า "บัดนี้ อาตมภาพมีความจำเป็นอย่างที่สุดที่จะลาสิกขาไม่ได้"

แม้แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ก็เคยผ่านเหตุการณ์ทำนองนี้มาแล้ว ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เคยเขียนเล่าเรื่องของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระองค์นั้น ในคอลัมน์

พระสาสนโสภณในงานฌาปนกิจศพโยมแม่ที่กาญจนบุรี

หน้า ๕ หนังสือพิมพ์ *สยามรัฐ* อันโด่งดังของคุณชาย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ว่า

"สมเด็จฯ ท่านเคยเล่าให้ผมฟังว่า เมื่อท่านยังหนุ่มๆ อยู่ สอบเปรียญได้แล้วเป็นพระมหาชื่น ท่านก็อยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งขณะนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นเจ้าอาวาสอยู่

สมเด็จท่านเล่าว่า สมเด็จพระมหาสมณะทรงกวดขันท่านมาก ทำผิดอะไรเล็กน้อยหรือไม่พอพระทัยขึ้นมาเมื่อไรก็กริ้วกราดเอาแรงๆ เสมอ ท่านเบื่อหน่ายขึ้นมาจึงกราบทูลสมเด็จพระมหาสมณะว่าท่านจะขอลาสึก สมเด็จพระมหาสมณะได้ทรงฟังแล้วก็นิ่งอยู่ มิได้ตรัสว่ากระไร...

เย็นวันหนึ่งก่อนที่จะถึงฤกษ์สึก พระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราชเสด็จฯ มาที่วัดบวรฯ เพื่อทรงเยี่ยมสมเด็จพระมหาสมณะ ครั้นแล้วก็เสด็จฯ ลงจากตำหนักสมเด็จพระมหาสมณะตรงมาที่กุฏิของท่าน

เสด็จฯ มาถึงแล้วก็ทรงยืนอยู่ที่หน้าประตูกุฏิ มิได้เสด็จฯ เข้ามาข้างใน สมเด็จฯ เล่าว่าพอเห็นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จฯ มาที่กุฏิก็ตกใจแทบสิ้นสติ เพราะไม่เคยเสด็จฯ มาแต่ก่อน ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรถูก ก็นั่งรับเสด็จอยู่ในกุฏิ จะเชิญเสด็จฯ เข้ามาก็พูดไม่ถูก

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงรับสั่งว่า "ได้ยินว่าคุณจะสึกหรือ?"

สมเด็จฯ ก็ถวายพระพรรับว่าจริง

มีกระแสรับสั่งต่อไปว่า "ฉันก็ไม่ว่าอะไรหรอก แต่อยากจะบอกให้รู้ว่า คนอย่างคุณนั้นบวชเป็นพระแล้วหายาก ถ้าสึกออกมาเป็นฆราวาสก็หาง่าย"

"กันก็เลยไม่สึก" สมเด็จฯ ท่านว่า "ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ท่านต้องรู้ดีกว่าเราว่าอะไรหายาก อะไรหาง่าย"

"แล้วยังไง" ผมถาม

"กันอยากเป็นคนหายากว่ะ" สมเด็จฯ ตอบ..."

ย้อนกลับมากล่าวถึงนางน้อย คชวัตร อีกครั้งหนึ่ง

จนภายหลังเมื่อโยมแม่สูงวัยมากขึ้น พระสาสนโสภณจึงเชิญท่านให้มาพำนักอยู่ด้วยที่ "เรือน

นับแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มักเสด็จไปปฏิบัติกรรมฐาน ณ สำนักวัดป่าในภาคอีสานช่วงปลายปีเสมอ ในภาพทรงเยี่ยมพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร และทรงร่วมเสวยจังหันกับพระในวัด

ขาว" เรือนหลังน้อยที่ปลูกไว้ต่างหากในบริเวณสังฆาวาสของวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อที่ท่านจะได้อุปการะปรนนิบัติโยมแม่ได้สะดวก ขณะที่โยมแม่เองก็ยังคงดูแลบุตรของเธอเสมอเมื่อมีโอกาส แม้แต่เรื่องเล็กน้อย เช่นจัดเตรียมทำหมากเป็นคำๆ ไว้ประเคนถวาย "พระลูกชาย" เป็นประจำทุกวัน

นางน้อยมาพำนักอยู่กับพระสาสนโสภณที่วัดบวรนิเวศวิหารกว่า ๑๐ ปี จนเมื่อป้าเฮ้งซึ่งเป็นพี่สาวถึงแก่กรรม จึงกลับไปงานฌาปนกิจศพที่บ้านเหนือ เมืองกาญจน์ฯ แล้วพักอยู่ต่อ ก่อนจะล้มเจ็บจนต้องเข้าโรงพยาบาล และถึงแก่กรรมไปด้วยวัย ๗๙ ปีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เล่ากันว่า นับแต่นั้นพระสาสนโสภณจึงเลิกเคี้ยวหมาก ด้วยว่าโยมแม่ที่เคยทำถวายทุกวันหาไม่แล้ว

หรือแม้แต่อาสนะผ้าที่นางน้อยเคยเย็บถวายให้แต่ครั้งที่พระสาสนโสภณยังเป็นพระเปรียญหนุ่มๆ ท่านก็ใช้มาตลอด จนแม้จะเก่าขาดไปแล้วก็ยังจะวางไว้ใต้อาสนะที่นั่งผืนใหม่ด้วยความเคารพรักเสมอ

ความทรงจำจากวัยเยาว์ยังทำให้พระลูกชายรูปนั้นก่อตั้งกองทุนที่มีชื่อว่า "นิธิน้อย คชวัตร" เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้แก่ทั้งบิดามารดา ผู้มีชื่อเดียวกันคือ "น้อย" กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์ส่งเสริมการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรและเยาวชนที่ขัดสน ท่านผู้ก่อตั้งนิธิน้อย คชวัตร มักปรารภให้ผู้ใกล้ชิดฟังเสมอว่า "เราไม่มีโอกาสเรียน จึงอยากส่งเสริมคนอื่นให้ได้เรียนมากๆ"

พระธรรมทูต

ตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่ประกาศใช้แทนพระราชบัญญัติฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๔ กำหนดให้มีองค์กรที่เรียกว่า "มหาเถรสมาคม" อันมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน จัดการบริหารปกครองคณะสงฆ์ พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหนึ่งในแปดของกรรมการมหาเถรสมาคมชุดแรก และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมตลอดมาทุกสมัย

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้กรมการศาสนาดำเนินการฝึกอบรมพระธรรมทูตเพื่อส่งไปประกาศพระศาสนาในต่างประเทศ ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล ในการนี้ มหาเถรสมาคม

ทรงฉายพระรูปร่วมกับพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน) ณ วัดป่าบ้านตาด เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ

เห็นชอบแต่งตั้งพระสาสนโสภณ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ และกรรมการมหาเถรสมาคม ให้เป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

ในการนี้ พระสาสนโสภณได้คัดเลือกพระเถระและคฤหัสถ์จำนวนหนึ่งมาร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย

บรรดาพระเถราจารย์ซึ่งร่วมอยู่ในคณะกรรมการชุดแรกนั้น ล้วนแล้วแต่ปรากฏนามว่าเป็นภิกษุผู้ทรงภูมิธรรมทั้งฝ่ายปริยัติและปฏิบัติแห่งยุครัชกาลปัจจุบันทั้งสิ้น อาทิ

- **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร)** วัดพระศรีมหาธาตุ
- **พระราชชัยกวี (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)** ภายหลังได้เป็นที่ พระธรรมโกศาจารย์ "ท่านพุทธทาสภิกขุ" แห่งสวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- **พระราชสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ)** ภายหลังได้เป็นที่ พระธรรมธีรราชมหามุนี วัดมหาธาตุ
- **พระปัญญานันทมุนี (ปัน ปญฺญานนฺโท)** ภายหลังได้เป็นที่ พระพรหมมังคลาจารย์ "หลวงพ่อปัญญานันทภิกขุ" วัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี
- **พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน** ภายหลังได้เป็นที่ พระธรรมวิสุทธิมงคล "หลวงตามหาบัว" วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี

เล่ากันมาว่าในระยะเริ่มต้นของการฝึกอบรมพระธรรมทูตนั้น พระสาสนโสภณได้ดำเนินการอย่างเข้มงวดกวดขัน ท่านทำหลักสูตรและสอนด้วยตนเอง มีการอบรมธรรมะเป็นภาษาอังกฤษ มีบางครั้งไปอบรมพระธรรมทูตที่สวนโมกข์ อำเภอไชยา สุราษฎร์ธานี พระสาสนโสภณก็เดินเท้าไปจากสถานีรถไฟไชยาไปถึงสวนโมกข์ ท่านและท่านพุทธทาสภิกขุใช้วิธีการฝึกฝนบรรดาพระภิกษุตามธรรมเนียมดั้งเดิมแบบยุคพุทธกาล กระทั่งว่าเมื่อบิณฑบาตกลับมาแล้วให้พระสงฆ์ฉันภัตตาหารอยู่ตามโคนไม้ เมื่อถึงเวลาอนุโมทนา ท่านก็จะไม่ให้สวดมนต์เช่นที่เคยทำกันมา แต่จะใช้วิธีเรียกภิกษุรูปใดรูปหนึ่งขึ้นมาแล้วให้เทศน์แทน โดยกำหนดว่าเมื่อเรียกรูปไหนก็ต้องเทศน์ได้ทุกรูป เพื่อฝึกฝนความพร้อมในการเป็นพระธรรมทูต

พิธีเปิดวัดพุทธปทีป ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

พุทธปทีปกถา

ปีเดียวกันนั้นเอง ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ พระสาสนโสภณได้รับอาราธนาให้เดินทางไปเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ เนื่องในพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ อันถือเป็นวัดพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบไทยวัดแรกในทวีปยุโรป ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ โอกาสเดียวกันนั้น พระสาสนโสภณได้แสดงพระธรรมเทศนา "พุทธปทีปกถา" หน้าพระที่นั่งเนื่องในการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอาสาฬหบูชา มีความตอนหนึ่งว่า

"ควรตั้งข้อสังเกตในที่นี้ว่า ชาวมิตรประเทศทั้งหลาย เช่นประเทศนี้ซึ่งเป็นผู้ใหม่ผู้แปลกต่อพระพุทธศาสนา มักจะสนใจมองพระพุทธศาสนาในทางปัญญา คือต้องการจะรู้จะเข้าใจเหตุผล เมื่อได้อ่านพระวินัยบัญญัติอาจสงสัยว่า จะยังมีภิกษุผู้ปฏิบัติพระวินัยอยู่หรือไม่ หรือจะเหลืออยู่เพียงตำรา เมื่อได้อ่านศีลห้าก็อาจตั้งความสังเกตคนที่นับถือพระพุทธศาสนาว่า ประพฤติกันอย่างไร คนที่มีปัญญาความคิดนั้นมักจะฟังผู้ที่พูดอะไรให้เขาฟังครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งจะสังเกตว่าผู้ที่พูดเป็นคนอย่างไร ถ้าเขาเห็นว่าผู้ที่มาพูดแสดงเป็นคนดีเขาก็จะเคารพฟัง ถ้าเขาเห็นว่าผู้พูดมีลักษณะตรงกันข้าม เขาก็จะเกิดความหมิ่นในผู้พูดและก็พาให้เกิดความไม่สนใจในเรื่องที่ผู้พูดพูด แม้จะมีเหตุผลที่เป็นประโยชน์ ชาวพระพุทธศาสนาทั้งหลายย่อมน่าที่จะระลึกถึงข้อสังเกตนี้ทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ เพื่อที่จะได้รักษาความดีไว้ให้มาก ดังสุภาษิตที่ว่า 'พึงรักษาความดีเหมือนอย่างเกลือรักษาความเค็ม' และควรที่จะศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา อาจที่จะตอบคำถามที่ควรตอบได้ ไม่เช่นนั้นจะเป็นที่เห็นว่าหลับหูหลับตานับถืออะไรก็ไม่รู้ พุทธศาสนิกชนผู้ประพฤติดี มีความรู้แม้พอจะชี้แจงตอบคำถามเรื่องพระพุทธศาสนาได้แม้ในหลักสำคัญ หรือแม้แต่ย่อๆ บางข้อ ไปที่ไหนก็น่าจะเรียกได้ว่าเป็น 'ธรรมทูต' อยู่ในตนเอง..."

น่าสนใจว่าเนื้อความในพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดในอันที่จะให้มีหนังสือพุทธศาสนาเบื้องต้น เป็นทำนองคู่มือสำหรับพุทธศาสนิกชนชาวไทย เพื่อใช้เป็นแหล่งอ้างอิง

อุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย

ในการตอบคำถาม หรือให้คำอธิบายแก่ชาวต่างชาติผู้สนใจพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นผลงานในยุคต่อมาของท่าน

ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาแดนอิเหนา

พ.ศ. ๒๕๑๑ พระสาสนโสภณ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ปัจจุบันเรียกว่ามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) โดยอนุมัติของมหาเถรสมาคม ได้เดินทางไปดูงานการพระศาสนาและการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์

ผลสำคัญจากการเดินทางครั้งนี้คือพระสาสนโสภณและคณะได้มีโอกาสพบกับพระชินรักขิตภิกษุเถรวาทชาวอินโดนีเซียรูปแรกและหัวหน้าชาวพุทธในอินโดนีเซีย พระชินรักขิตเป็นชาวอินโดนีเซียเชื้อสายจีน ได้ไปบรรพชาอุปสมบทในประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ แล้วกลับเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศของตน พระชินรักขิตได้เจรจาขอให้พระสาสนโสภณ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ จัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศนั้น

ปีต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๒ จึงมีการจัดส่งพระธรรมทูตไทย ๔ รูปออกไปปฏิบัติศาสนกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนายังสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ถัดมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ พระชินรักขิตจึงได้อาราธนาพระสาสนโสภณ พร้อมคณะสงฆ์ ให้เดินทางไปบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรชาวอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก ณ มหาสถูปบรมพุทโธ หรือโบโรบูดูร์ (Borobudur) พุทธสถานยุคชวาโบราณตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อายุกว่า ๑,๐๐๐ ปี จำนวน ๕ รูป นับเป็นการปลูกหน่อสมณวงศ์แบบสยามวงศ์ขึ้นในประเทศอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก และนำไปสู่การสร้างวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ในกรุงจาการ์ตา นครหลวงของอินโดนีเซีย ซึ่งมีพิธีผูกพัทธสีมาอุโบสถในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ และนับเป็นการผูกพัทธสีมาวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทครั้งแรกในประเทศนั้น

ทรงมีบทพระนิพนธ์ตีพิมพ์ในนิตยสาร *ศรีสัปดาห์* ซึ่งเป็นนิตยสารผู้หญิงเป็นเวลากว่าสิบปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓ กล่าวได้ว่าทรงเป็นผู้ริเริ่มใช้สื่อสารมวลชนเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนในวงกว้าง

พระของคนรุ่นใหม่

แม้คนทั่วไปอาจมองว่าภิกษุฝ่ายธรรมยุตจะกอปรด้วยความเคร่งครัด สำรวม และดูเหมือนจะไม่ใยดีต่อเรื่องราวทางโลก แต่หากได้ศึกษาประวัติการณ์ของคณะสงฆ์ธรรมยุตแล้ว จะเห็นว่านับแต่ต้นมากลับมีลักษณะโดดเด่นคือสนใจความก้าวหน้า หรือในหลายกรณีก็เรียกได้ว่า "ล้ำสมัย" ด้วยซ้ำ กรณีของพระสาสนโสภณก็เช่นกัน

ในโลกวิชาการยุคทศวรรษ ๒๕๑๐ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* นับเป็นหนึ่งในวารสารที่ทรงอิทธิพลในหมู่ปัญญาชนคนหนุ่มสาว ทุกวันนี้อาจจะยังมีผู้ระลึกได้น้อยคนว่าพระสาสนโสภณก็เป็นหนึ่งใน "นักเขียน" ของ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ยุคแรก ที่มีสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นบรรณาธิการ

บทความที่ท่านเมตตาส่งไปลงตีพิมพ์ ก็มีอาทิเช่น "การปกครองคณะสงฆ์" (ฉบับพิเศษ ๔ สิงหาคม ๒๕๐๙) และ "ร้อยปีจากวาระสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม" (ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กันยายน-พฤศจิกายน ๒๕๑๑)

ใช่แต่เท่านั้น ในฐานะเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระสาสนโสภณยังเมตตาเอื้อเฟื้อให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ใช้สถานที่ของวัด คืออุโบสถคณะรังษี (อุโบสถเก่าของวัดรังษีสุทธาวาส ที่ถูกผนวกรวมเข้ากับวัดบวรนิเวศวิหารมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๖) จัดรายการปริทัศน์ คือวงเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของกลุ่มคนรุ่นหนุ่มสาว

บางครั้งท่านก็ยังรับนิมนต์เข้าร่วมการสัมมนาของกลุ่มคนหนุ่มสาว เช่นในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ มีการจัดสัมมนา "พระพุทธศาสนากับสังคมไทย" ณ สยามสมาคม ซอยอโศก (ปัจจุบันเรียกว่า ถนนอโศกมนตรี) สุลักษณ์บันทึกไว้ว่าพระสาสนโสภณได้มาร่วมฟังการสัมมนา และรับอาราธนากล่าวปิดการสัมมนาด้วย

การบริหารทางจิต

ความเป็น "สมัยใหม่" ของพระสาสนโสภณในยุคนั้นอาจแลเห็นได้ด้วยการที่ท่านมักใช้ "สื่อ" เผยแผ่

ธรรม เช่นการบรรยายธรรมทางวิทยุ

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (หรือที่คนไทยโดยทั่วไปมักออกพระนามโดยลำลองว่า "สมเด็จย่า") ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถานีวิทยุ อส. พระราชวังดุสิต จัดรายการ "บริหารทางจิต" เป็นประจำทุกเช้าวันอาทิตย์ มีทั้งสำหรับผู้ใหญ่ เด็กวัยรุ่น และเด็กเล็ก ในการนี้โปรดให้อาราธนาพระสาสนโสภณ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นผู้เรียบเรียงคำบรรยายสำหรับผู้ใหญ่ ส่วนของเด็กวัยรุ่น เรียบเรียงโดยนางโสมรัสมิ์ จันทรประภา และของเด็กเล็ก มีนางบรรจบพันธุ์ นวรัตน ณ อยุธยา เป็นผู้เรียบเรียง

น่าพิจารณาว่าการแบ่งเนื้อหาของข้อธรรมเป็นสามระดับเช่นนี้ สอดคล้องกับแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานไว้ในการจัดทำ *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน* ซึ่งเริ่มต้นโครงการมาตั้งแต่กลางปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ดังพระราชดำรัสในการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีฉลองการสถาปนาสโมสรไลออนส์แห่งประเทศไทย ครบ ๑๐ ปี เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓ มีความตอนหนึ่งว่า

"...ต้องวางวิธีที่จะให้ทุกคนได้ประโยชน์จากสารานุกรม จึงได้บอกอาจารย์ต่างๆ ที่เขียนสารานุกรมว่า ต้องให้เขียนสำหรับคนสามระดับอ่าน คือ หนึ่ง ระดับเด็กอายุ ๘ ขวบถึง ๑๒ ขวบ ระดับเด็กอายุ ๑๒ ถึง ๑๔ และระดับเด็กตั้งแต่อายุ ๑๕ ขวบขึ้นไปถึงผู้ใหญ่ ๖๐ ขวบ หรือ ๖๕..."

จึงอาจสันนิษฐานต่อไปได้ด้วยว่าการทั้งนี้ย่อมอนุโลมไปตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดุจกัน

ในส่วน "การบริหารจิตสำหรับผู้ใหญ่" ซึ่งนับเป็นรายการหลักของรายการ "บริหารทางจิต" ในผังรายการสถานีวิทยุ อส. ยุคนั้น พระสาสนโสภณใช้วิธีจัดบรรยายสอนการหัดทำสมาธิแบบประยุกต์เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจและการนำไปฝึกปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนทั่วไป อาจกล่าวได้ว่าเป็นการฝึกทำสมาธิเพื่อให้ดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างปกติสุข

คำบรรยายเรื่องการบริหารทางจิตที่ออกอากาศทุกเช้าวันอาทิตย์ทางสถานีวิทยุ อส.

พระราชวังดุสิต ต่อเนื่องกันมาหลายปีนี้ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นเล่มขึ้นพระราชทานในวันวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๑๒ และ ๒๕๑๓ หลังจากนั้น ยังมีการพิมพ์รวมขึ้นอีกหลายคราว เช่นที่พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครบ ๖ รอบ และครบ ๘๐ พรรษา ในวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ และ พ.ศ. ๒๕๒๓ ตามลำดับ

หนังสือธรรม

นอกจากการอาราธนาให้พระสาสนโสภณจัดธรรมบรรยายส่งกระจายเสียงแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนียังทรงอาราธนาพระสาสนโสภณให้เรียบเรียงหัวข้อธรรมต่างๆ เป็นข้อเขียน ตลอดจนพระราชทานพระราชดำริบางประการเพื่อเป็นแนวทาง ประเด็นสำคัญที่น่าสนใจก็คือเมื่อพระสาสนโสภณเรียบเรียงมาเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจะต้องทรงขอ "ตรวจพิจารณา" ก่อนเสมอ

ทั้งนี้มิได้หมายความว่าจะทรงตรวจความผิดถูกของเนื้อหาข้อธรรมะ แต่จะทรงพิจารณากระบวนความและถ้อยคำสำนวนภาษาที่เรียบเรียงไว้นั้น ว่าจะยากง่ายประการใด เพื่อให้เหมาะแก่ผู้อ่านทั่วไปที่มิได้รอบรู้ในทางพระพุทธศาสนา โดยทรงเอาพระองค์เองเป็นเครื่องวัด กล่าวคือ หากพระองค์ทรงสามารถเข้าพระราชหฤทัยได้อย่างแจ้งชัด คนทั่วไปก็น่าจะสามารถเข้าใจได้ เพราะทรงตระหนักว่าพระองค์มิใช่ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา เป็นแต่เพียง "ผู้กำลังพยายามรู้"

ครั้นพระสาสนโสภณเรียบเรียงถวายและได้แก้ไขในแนวความโดยพระราชประสงค์แล้ว สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นพระราชทานตามวาระต่างๆ เช่นวันคล้ายวันประสูติ และวันขึ้นปีใหม่ หนังสือเหล่านี้ได้แก่ *พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร* (๒๕๑๐) *ศีล* (๒๕๑๑) *อวิชชา* และ *สันโดษ* (สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระบรมชนกนาถและสมเด็จพระบรมราชชนนี ๒๕๑๓)

งานธรรมนิพนธ์เหล่านี้ของพระสาสนโสภณเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระศรีนครินทรา

บรมราชชนนีเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏความตามลายพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ว่า

"*ศีล* ที่ท่านเจ้าคุณสาสนโสภณเขียน ฉันได้อ่านหลายครั้งแล้ว เห็นว่าดีมาก" หรือ

"เรียนท่านเจ้าคุณสาสนฯ ว่าที่ท่านได้กรุณาเขียนหนังสืออย่างมากมายตามความเห็นของฉันนั้น ท่านทำประโยชน์มากสำหรับคนทั่วไป"

นำตนไปถึงดวงจันทร์

เมื่อมาพิจารณาดูเนื้อหาในหนังสือธรรมเหล่านี้ จะเห็นได้ว่าพระสาสนโสภณเรียบเรียงขึ้นอย่างสมสมัย เป็นการเสนอทางออก หรือคำตอบ ให้แก่ประเด็นทางสังคม ณ ขณะนั้นๆ เช่นเรื่อง *อวิชชา* ซึ่งตั้งต้นด้วยเหตุการณ์ที่ยานอวกาศอพอลโล ๑๑ ของสหรัฐอเมริกานำมนุษย์อวกาศไปลงยังดวงจันทร์ได้เป็นผลสำเร็จเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ และเป็นข่าวดังเกรียวกราวไปทั่วโลก ว่า

"บัดนี้ความรู้วิชาการต่างๆ ในโลกเจริญขึ้นมาก มนุษย์เราสามารถสร้างพาหนะนำตนไปถึงดวงจันทร์ได้ (เมื่อศกที่แล้ว พ.ศ. ๒๕๑๒) วิชาเหล่านี้เป็นวิชาทางโลก หรือวิชาภายนอก ส่วนวิชาภายในหรือวิชชาคือความรู้สัจจะ (ความจริง) ภายในตนเอง จะยังบกพร่องอยู่ทั่วๆ ไป จึงปรากฏว่าคนโดยมาก แม้มีความรู้ทางศิลปวิทยาต่างๆ มาก แต่ก็ยังขาดความรู้ในตนเอง ดังจะเรียกว่ายังมีอวิชชา ที่แปลตามศัพท์ว่า "ความไม่รู้"

จากนั้นจึงแจกแจงตัวอย่างของ "อวิชชา" ในแง่ที่เป็นความไม่รู้สัจจะในตนเอง ว่าได้แก่เรื่องใดบ้าง บางข้อในจำนวนนั้นมีนัยเป็นการเตือนสติคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่เรียกร้องใฝ่หาสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค เช่น

"ความต้องการสมภาพในทางที่ผิด *สมภาพคือ ความเสมอกัน ต้องการให้ทุกๆ คนเสมอกันไปหมด ไม่มีผู้ใหญ่ผู้น้อยในฐานะต่างๆ ข้อนี้เป็นอวิชชาอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องทำลายตนเอง เพราะทุกๆ คนทำกรรมมาแล้ว และกำลังทำกรรมอยู่ต่างๆ กัน จะให้เสมอกันได้อย่างไร"*

ก่อนจะยกอุปมาเทียบกับนิทานเรื่องเปรตจัดระเบียบ

"เล่ากันมาแต่ก่อนว่า มีเปรตตนหนึ่งสิงอาศัยอยู่ที่ศาลาพักแรมของคนเดินทางไกลแห่งหนึ่ง เป็นเปรตที่ขอบสมภาพ เมื่อมีคนมานอนพักในศาลาที่เรียงกันมากคน ขณะที่กำลังหลับสนิทในเวลาดึกสงัด เปรตได้มาตรวจทางด้านเท้า เห็นเท้าไม่เสมอกัน ก็ฉุดเท้าของทุกๆ คนให้ลงไปเท่ากัน ไปตรวจทางด้านศีรษะ เห็นไม่เท่ากันอีก ก็ฉุดศีรษะของทุกๆ คนให้ขึ้นมาเท่ากัน แล้วก็ลงไปตรวจทางเท้าอีก เห็นไม่เท่ากัน ก็ดึงเท้าลงอีก ขึ้นไปทางศีรษะก็ดึงศีรษะขึ้นไปอีก ตกลงว่าเปรตจัดให้เท่ากันทั้งสองด้านไม่ได้สักครั้ง และคนทั้งปวงที่นอนพักบนศาลานั้น ก็ไม่เป็นอันได้หลับนอนโดยผาสุก นอกจากนี้ ความวางตนคล้ายกับเสมอกัน ขาดคารวะในผู้ใหญ่ เช่น บุตรธิดาขาดคารวะและความเชื่อฟังในมารดาบิดา ถือว่าสมัยนี้ต้องเป็นอิสระในการทำตามความคิดเห็นของตนเอง มารดาบิดามีความคิดเห็นของตนได้ บุตรธิดาก็มีได้เหมือนกัน บางทีกลับเห็นว่ามารดาบิดามีความคิดเห็นไม่ทันสมัย บุตรธิดาอาจจะถูกบ้างก็ได้ แต่อาจจะผิดก็มาก เพราะวัยคะนองอาจจูงใจให้คิดเห็นไปอย่างคะนอง ต่างจากมารดาบิดาส่วนมากที่มีความเห็นเป็นผู้ใหญ่แล้ว จึงเป็นอวิชชาอย่างหนึ่งที่พึงระมัดระวังให้มาก"

วัยรุ่นตีกัน

ในยุคนั้น การยกพวกตีกันของเยาวชนเป็นปัญหาใหม่ของสังคมไทย และเป็นเรื่องที่หลายฝ่ายในบ้านเมืองพากันวิตกทุกข์ร้อน พระสาสนโสภณจึงหยิบยกมาเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของอวิชชา

"ความแสดงออกในทางที่ผิด *เช่น การทำอะไรให้เป็นข่าวขึ้นในทางที่ผิดต่างๆ บางทีก็ทำเฉพาะตนผู้เดียว บางทีก็ชักชวนกันทำเป็นหมู่เป็นคณะ เช่น ชักชวนกันยกพวกไปตีกันทำร้ายกัน ทั้งที่รู้ว่าเป็นการกระทำที่ผิด แต่ก็ทำด้วยต้องการจะแสดงว่าเก่งกล้าสามารถ จัดว่าเป็นอวิชชาอย่างหนึ่ง เพราะเป็นความเห็นและการกระทำที่ผิด แม้ว่าใครที่ทำอย่างนั้นจะแย้ง แต่เมื่อความสำนึกผิดชอบ แม้ที่เรียกว่าสามัญสำนึกเกิดขึ้นเมื่อใด จะมีความสำนึกผิดขึ้นได้เอง การกระทำที่ครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายว่าผิดและทั้งที่ผิดพระบรมราโชวาท ย่อมเป็นความผิดที่ไม่อาจแย้งได้"*

ประเด็นทางสังคม โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเด็กและเยาวชนเป็นสิ่งที่พระบรมวงศานุวงศ์ทรงสน

พระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง น่าสนใจว่าทัศนะของพระสาสนโสภณดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องกับพระบรมราโชวาทหรือพระราชดำรัสในช่วงใกล้เคียงกันอยู่ไม่น้อย เช่นพระราชดำรัสพระราชทานแก่ครูและนักเรียน โรงเรียนบูรณะศึกษา เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

"...พูดกันนักว่าเด็กสมัยนี้ต้องเป็นตนของตนเอง ไม่เชื่อฟังผู้ใหญ่ง่ายๆ เพราะว่าผู้ใหญ่นี่กดขี่ ตามความจริงผู้ใหญ่ที่ดีไม่ควรกดขี่เด็ก ไม่ใช่ดุด่าว่าตีให้เป็นเด็กที่อยู่ในโอวาท หน้าที่ของผู้ใหญ่คือสั่งสอน หมายถึงชี้ทางให้ผู้เยาว์ว่าสามารถที่จะเลือกทางได้ หน้าที่ของเด็กของนักเรียนคือรับความรู้เพื่อที่สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ มิใช่รับความรู้แล้วก็เป็นเด็กดี น่ารัก ว่าง่ายเฉยๆ เด็กที่ฉลาดจะรับความรู้จากครูจากผู้ใหญ่ด้วยความฉลาด ด้วยความตั้งใจที่จะเป็นประโยชน์แก่เด็ก ไม่ใช่รับความรู้หรือคำสั่งสอนจากผู้ใหญ่เพื่อที่จะเป็นทาสของผู้ใหญ่ ฉะนั้น เด็กที่ฉลาดย่อมจะพยายามที่จะให้ครูสามารถถ่ายทอดความรู้ความสามารถให้..."

พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร

ส. ศิวรักษ์ เคยสรรเสริญพระสาสนโสภณไว้ว่า "ความเป็นธรรมยุตของท่านนั้น ถือมั่นในพระธรรมพระวินัย ตามแบบอย่างธรรมยุตแท้และดั้งเดิม ไม่เอาข้อปลีกย่อยหยุมหยิมมาเป็นข้ออ้างเพื่อเหยียดมหานิกาย และท่านใจกว้างต่อมหานิกาย แม้จนจีนนิกาย อนัมนิกาย และศาสนิกนิกรอื่นๆ อีกด้วย ดังมีคริสต์ศาสนิกชนมาปฏิบัติธรรมกับท่านก็ไม่ใช่น้อย..."

ความเป็นธรรมยุตและความใจกว้างดังกล่าวนี้ ปรากฏชัดเจนในหนังสือ *พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร* (๒๕๑๐) ดังความว่า

"ทุกคนผู้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา จะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม จะถือบวชก็ตาม ต้องทำกิจเบื้องต้น คือปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยนี้เป็นสรณะ คือ ที่พึ่ง หรือดังที่เรียกว่านับถือเป็นพระของตน เทียบกับทางสกุล คือ นับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระบิดา ผู้ให้กำเนิดชีวิตในทางจิตใจของตน พุทธศาสนิกชนย่อมสังคมกับผู้นับถือศาสนาอื่นได้ และย่อมแสดงความเคารพสิ่งเคารพในศาสนาอื่นได้ตามมรรยาท

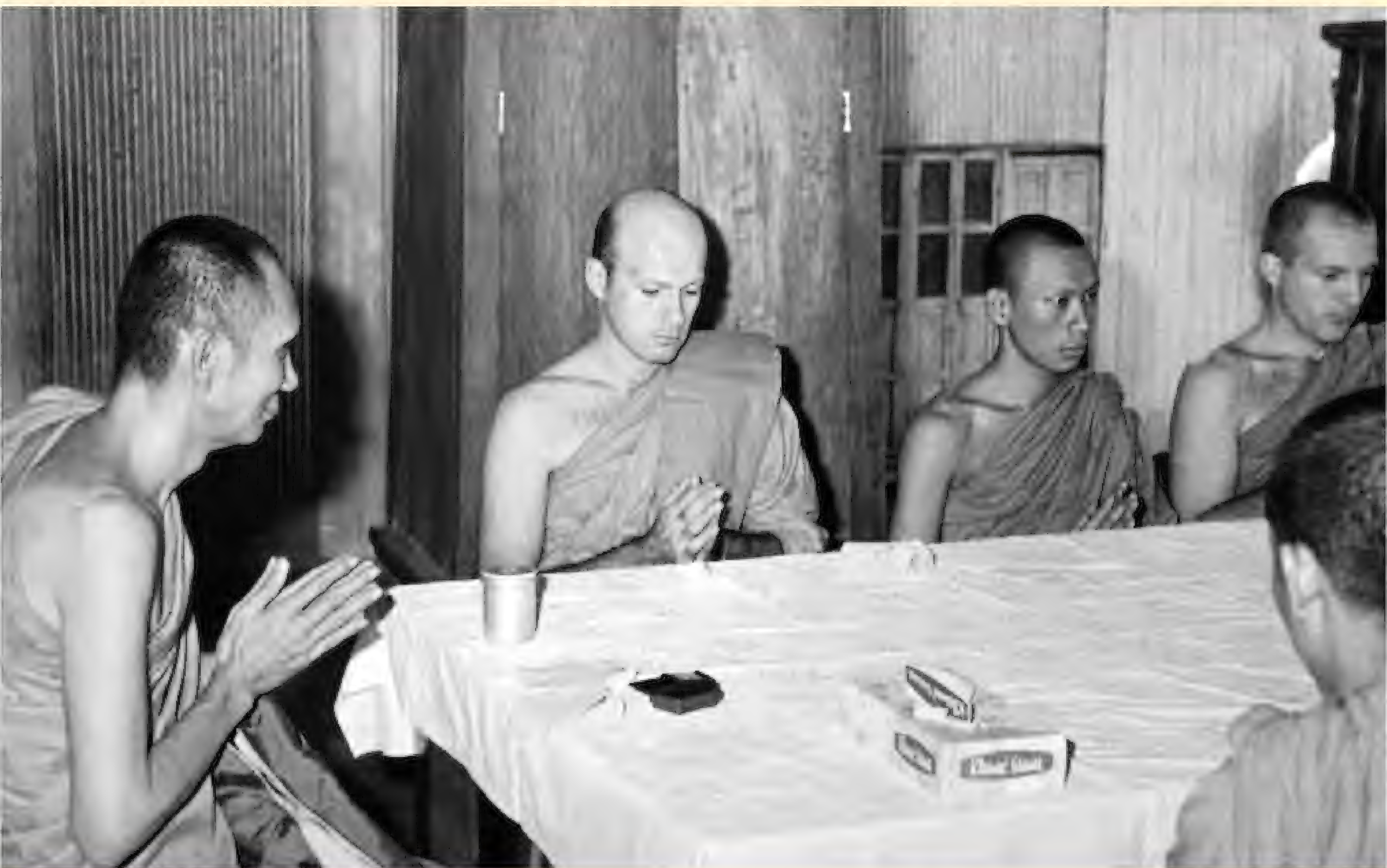
ที่เหมาะสม เช่นเดียวกับแสดงความเคารพบิดาหรือมารดาหรือผู้ใหญ่ของคนอื่นได้ แต่ก็คงมีบิดาของตน ฉะนั้น จึงไม่ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกชน ตลอดเวลาที่ยังนับถือพระรัตนตรัยเป็นของตน เช่นเดียวกับเมื่อยังไม่ตัดบิดาของตน ไปรับบิดาของเขามาเป็นบิดา ก็คงเป็นบุตรธิดาของบิดาตนอยู่ หรือเมื่อยังไม่แปลงสัญชาติเป็นอื่น ก็คงเป็นไทยอยู่นั่นเอง ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงไม่คับแคบ ผู้นับถือย่อมสังคมกับชาวโลกต่างชาติต่างศาสนาได้สะดวก ทั้งไม่สอนให้ลบหลู่ใคร ตรงกันข้ามกลับให้เคารพต่อผู้ควรเคารพทั้งปวง และไม่ซ่อนเร้นหวงกันธรรมไว้โดยเฉพาะ ใครจะมาศึกษาปฏิบัติก็ได้ทั้งนั้น โดยไม่ต้องมานับถือก่อน"

ในกาลต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแปลหนังสือ *พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร* และ *ศีล* ออกเป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อ *What did the Buddha Teach?* และ *Sila* "สำหรับนักเรียนนักศึกษา ตลอดจนข้าราชการผู้ที่จะไปศึกษาต่อหรือไปรับราชการในต่างประเทศ เพื่ออธิบายให้มิตรชาวต่างประเทศผู้ต้องการทราบ และสำหรับชาวต่างประเทศผู้ประสงค์จะทราบเหตุผลและทางแห่งความประพฤติที่ชอบ..."

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

ในเรื่อง *ศีล* (๒๕๑๑) พระสาสนโสภณก็ได้พยายามชี้ให้เห็นประเด็นของพุทธศาสนากับโลกสมัยใหม่ในแง่ที่เมื่อต้องถูกท้าทายโดยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ว่าจะมีหนทางใดที่จะยังรักษาไว้ซึ่งหลักธรรมตามเจตนาดั้งเดิมได้บ้าง ดังเช่นการยกตัวอย่างศีลข้อที่ ๑ ว่าข้อบัญญัติในศีลแตกต่างจากทางปฏิบัติของคนทั่วไปอยู่มาก เช่นที่อาจมีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า

"ในปัจจุบันได้พบสัตว์หลายอย่างเป็นพาหะนำเชื้อโรค ตลอดถึงได้พบตัวเชื้อโรคด้วยกล้องจุลทรรศน์ และได้พบจุลินทรีย์ต่างๆ อีกมากมาย จนแทบว่าจะไม่มีอะไรแม้แต่น้ำที่คนดื่มอยู่จะไม่มีจุลินทรีย์ ถึงจะกรองน้ำเสียก่อนที่จะดื่ม ก็กรองได้เฉพาะสัตว์ชนิดหยาบ เช่น ตัวน้ำ ไม่อาจกรองจุลินทรีย์ได้ ดื่มน้ำทีหนึ่งจึงดื่มจุลินทรีย์ต่างๆ เข้าไปมากมาย แม้การใช้ยาเป็นยาทา ยาบริโภคก็ตาม

ทรงฉายพระรูปร่วมกับพระภิกษุชาวต่างประเทศที่มาบวชศึกษาพระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ใต้กุฏิหลวงกัมปนาทแสนยากร การที่มีชาวต่างชาติมาบวชที่วัดอยู่เนืองๆ ช่วยให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีโอกาสได้ฟื้นฟูภาษาอังกฤษที่ทรงศึกษามาอยู่เสมอ เนื่องจากต้องทรงเตรียมการสอนเป็นภาษาอังกฤษเพื่อสื่อสารกับลูกศิษย์ที่เป็นชาวต่างชาติ

ยานั้นก็ทำลายจุลินทรีย์ที่เป็นตัวโรคต่างๆ ทุกครั้งไป จุลินทรีย์ต่างๆ เหล่านี้ถือได้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิตในศีลข้อหนึ่งหรือไม่ ถ้าถือก็คงไม่มีใครปฏิบัติในศีลข้อนี้ได้"

พระสาสนโสภณเสนอแนววินิจฉัยต่อกรณีนี้ไว้ว่า

"เชื้อโรคจุลินทรีย์ต่างๆ จะเป็นสัตว์มีชีวิตที่ต้องห้ามหรือไม่ พิจารณาดูในพุทธประวัติ พระพุทธเจ้าเมื่อประชวรในบางคราว ได้ทรงอนุญาตให้หมอชีวกโกมารภัจทายา และถวายโอสถเพื่อเสวย พระภิกษุก็ทายาฉันยาได้ เพื่อเยียวยาอาพาธต่างๆ เป็นอันทราบได้ว่าไม่ถือไปถึงเชื้อโรคจุลินทรีย์เช่นนั้น ถ้าถือไปถึงเช่นนั้นก็เป็นอันว่ากินดื่มอะไรไม่ได้ ตลอดถึงหายใจก็จะไม่ได้ ศีลข้อนี้ก็เลยไม่มีความหมาย ไม่มีใครจะเข้าใจปฏิบัติได้ ศีลเป็นข้อที่คนสามัญทั่วไปปฏิบัติได้ทุกข้อ โดยอาการปกติธรรมดาสามัญนี้แหละ ไม่ใช่ลึกซึ้งถึงกับจะต้องส่องกล้องปฏิบัติกัน ซึ่งน่าจะใช้ในทางแพทย์เท่านั้น"

Dhamma Class

นอกจากการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรของวัดบวรนิเวศวิหารในฐานะที่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และการเทศนาสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาและพุทธศาสนิกชนในวันธรรมสวนะหรือวันพระ และตามโอกาสต่างๆ แล้ว การสั่งสอนเผยแผ่อีกลักษณะหนึ่งที่พระสาสนโสภณได้มีดำริจัดขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหารก็คือการแสดงธรรมหรือเทศน์แก่ชาวต่างประเทศในวันอาทิตย์ โดยเริ่มขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ในการนี้ท่านได้มอบหมายให้พระที่จบการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศบ้าง พระชาวต่างประเทศที่จำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้แสดงธรรม ปรากฏว่าชาวต่างประเทศและชาวไทยให้ความสนใจมาร่วมฟังธรรมกันคราวละมากๆ แต่กิจกรรมนี้ดำเนินไปได้ไม่นานก็เลิกรากันไป เพราะขาดแคลนพระสงฆ์ไทยที่ชำนาญภาษาอังกฤษถึงขั้นจะสามารถแสดงธรรมแก่ชาวต่างประเทศได้ดี

ทว่าความสนใจเรื่องการสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศของท่านเจ้าคุณสาฯ ก็ยังมั่นคงอยู่ ดังที่กล่าวไปแล้วว่าในช่วงนั้นใจความเรื่องนี้มีปรากฏให้เห็นอยู่เนืองๆ ทั้งในพระธรรม

เมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ

เทศนาและการเรียบเรียงหนังสือธรรมของท่าน เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๔ พระสาสนโสภณจึงสบโอกาสฟื้นฟูกิจกรรมการแสดงพุทธธรรมเป็นภาษาอังกฤษขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เนื่องด้วยในระยะนั้นมีชาวต่างประเทศทั้งยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้ามาบรรพชาอุปสมบทเพื่อศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกันก็มีชาวต่างประเทศผู้เป็นคฤหัสถ์แสดงความจำนงจะศึกษาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพิ่มมากขึ้น

บางคนก็มาขอสนทนาศึกษาด้วยเป็นการส่วนตัว เช่นนางโยเซฟีน สแตนตัน (Josephine Stanton) ภริยาของนายเอดวิน สแตนตัน (Edwin F. Stanton) อดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยคนแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเธอเริ่มมาศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒

ในการนี้ ท่านเจ้าคุณสาฯ จึงจัดให้มี Dhamma Class (ชั้นเรียนธรรมะ) ขึ้นที่กุฏิของท่าน (คือที่ห้องหน้ามุขชั้นล่างตำหนักคอยท่า ปราโมช) โดยในครั้งนี้ท่านได้สอนเป็นภาษาอังกฤษด้วยตัวเอง หรือมีพระภิกษุชาวต่างประเทศช่วยบ้าง การสอนของท่านเป็นการบรรยายและซักถาม แล้วฝึกนั่งสมาธิ ในระยะแรกมีชาวต่างประเทศมาร่วมฟังการสอนไม่มากนัก แต่แล้วในเวลาไม่นานก็เพิ่มจำนวนมากขึ้นจนต้องย้ายที่สอนไปใช้สถานที่อื่นที่กว้างขวางยิ่งขึ้นจนพอเพียงแก่ผู้ร่วมฟังการสอนจำนวนมาก

พระสงฆ์ในวัดบวรฯ ยังจำได้ว่า “ฝรั่ง” ที่สนใจศึกษาสมาธินั้นมีมาทุกรูปแบบทั้งชายหญิง ที่แลดู “รุงรัง” แบบฮิปปี้ก็มีไม่น้อย แต่ท่านเจ้าอาวาสก็มิได้ขัดข้อง ยินดีตอบข้อสงสัยและนำผู้แสวงหาเหล่านั้นฝึกนั่งสมาธิเสมอ

Dhamma Class นี้ได้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงยุติลง เพราะท่านผู้สอนมีภารกิจด้านอื่นๆ มากขึ้น และขาดพระสงฆ์ผู้สามารถที่จะรับช่วงกิจกรรมนี้ต่อไป

มหาวิทยาลัยสงฆ์

แต่เดิมมา คณะสงฆ์ไทยโดยส่วนรวมยังมีท่าทีต่อการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือมหามกุฏราชวิทยาลัยในวัดบวรนิเวศวิหาร และมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยในวัดมหาธาตุยุวราช

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ นายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ทรงวางศิลาฤกษ์ตึกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๘

รังสฤษฏิ์ ไปในทางลบ เพราะเข้าใจไปว่าเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางโลกมากเกินไป อันไม่น่าจะเป็นผลดีต่อการปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์ ฉะนั้น มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจึงไม่ได้รับการรับรองและไม่ได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการเรื่อยมา

ในระหว่างที่พระสาสนโสภณเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศนั้น ท่านได้เสนอมหาเถรสมาคมให้รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะการที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีสถานะเสมือนสถาบันการศึกษาที่ดำเนินการโดยเอกชน โดยคณะสงฆ์ไม่ได้รับรอง กลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการศึกษาของพระสงฆ์เป็นอันมาก

ผลจากข้อเสนอดังกล่าว มหาเถรสมาคมจึงได้พิจารณาและให้การรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง "เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์" เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ และทางราชการได้ประกาศรับรองวิทยฐานะของผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นครั้งแรกในเวลาต่อมา (คือ พ.ศ. ๒๕๒๗)

ในระหว่างที่พระสาสนโสภณดำรงตำแหน่งประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศเช่นกัน ท่านยังได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาชั้นสูงให้แก่พระสงฆ์ เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อการสั่งสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงได้ทรงเสนอแนวคิดต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ให้มีการจัดการศึกษาระดับปริญญาโทขึ้นในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย โดยบรรจุหลักสูตรพระธรรมทูตไปต่างประเทศไว้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาโทดังกล่าวนั้นด้วย

แม้ว่าแนวคิดดังกล่าวจะได้รับเสียงสนับสนุนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งมีการร่างโครงการศึกษาขั้นปริญญาโทของคณะสงฆ์ขึ้นแล้ว หว่าด้วยความไม่พร้อมในหลายๆ ด้าน โครงการดังกล่าวจึงหยุดชะงักไป ก่อนจะได้รับการสานต่อในอีก ๒๐ ปีต่อมา มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองจึงได้เปิดหลักสูตรบัณฑิตศึกษาสำหรับพระสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๔๐ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยได้รับการยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัย

รับเสด็จเจ้าชายฟิลลิป ดยุกแห่งเอดินเบอเรอะ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

ของรัฐ โดยรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย จึงเปลี่ยนชื่อเป็น "มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย" เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ ในกำกับดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ

รับเสด็จ

นับแต่ปี ๒๕๐๔ เมื่อสมเด็จพระญาณสังวร แต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมวราภรณ์ มาดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้นมา ท่านได้เอาใจใส่ดูแล ระวังรักษา และบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียวัตถุสถาน ตลอดจนอาคารสถานที่ต่างๆ ทั้งในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสเรื่อยมา โดยจับทำไปปีละสิ่งสองสิ่งตามความจำเป็นและตามกำลังปัจจัยที่มี แต่กระทำอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด จนแทบจะเรียกได้ว่าเสมือนสร้างขึ้นใหม่หมดทั้งพระอาราม

ที่สำคัญมีอาทิ การบูรณะพระอุโบสถ บุผนังภายนอกและเสาทั้งหมดด้วยหินอ่อน การประดับกระเบื้องโมเสกสีทองทั่วทั้งองค์พระมหาเจดีย์ รวมทั้งยังได้สร้างอาคารขึ้นใหม่อีกหลายหลัง อาทิ ตึก สว ธรรมนิเวศ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อันส่งผลให้วัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระอารามหลวงที่งามสง่า ยิ่งเมื่อผนวกรวมกับการที่สมเด็จพระญาณสังวรทรงกวดขันเอาใจใส่วัตรปฏิบัติของพระเณรในวัด อีกทั้งท่านยังเป็นสมเด็จพระราชาคณะพระเถระผู้ใหญ่หนึ่งในไม่กี่รูปที่เชี่ยวชาญภาษาอังกฤษอันเป็นภาษาสากลของโลกยุคใหม่ วัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นพุทธสถานอันพึงชมเป็นที่เชิดหน้าชูตาของบ้านเมือง และกลายเป็นสถานที่รับเสด็จและรับรองพระราชอาคันตุกะ ตลอดจนแขกบ้านแขกเมืองผู้ประสงค์จะได้เห็นอารามในพระบวรพุทธศาสนาและเรียนรู้วิถีปฏิบัติแห่งสมณะ อาทิเช่น เจ้าชายฟิลลิป ดยุกแห่งเอดินเบอเรอะ เสด็จมายังวัดบวรนิเวศวิหาร เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

ถัดมาในเดือนมีนาคมปีเดียวกัน ฯพณฯ ศรี วาราหคิรี เวงกฏะคิรี (Varahagiri Venkata Giri) ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐอินเดีย ก็ได้มาเยือนวัดบวรนิเวศวิหารดุจเดียวกัน

ในปีที่ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเยี่ยมพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนใน ๕ จังหวัดภาคใต้ ได้แก่ สงขลา สตูล ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส เพื่อประทานพร

นอกจากนั้น ยังมีประมุขต่างประเทศ ผู้นำศาสนจักร คณะสงฆ์ต่างนิกาย สังฆราชบาทหลวง นักบวชในศาสนาอื่นๆ ตลอดจนบุคคลสำคัญนานาชาติ มาเยี่ยมเยือนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมเด็จพระญาณสังวร ณ วัดบวรนิเวศวิหารอีกมากมาย ซึ่งต่างได้รับการรับรองและการปฏิสันถารด้วยไมตรีจิตอย่างงดงามตามสมควรทุกผู้ทุกนาม

สมเด็จพระญาณสังวร

ในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ พระสาสนโสภณ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร อายุ ๕๙ พรรษา ๓๙ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร มีนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศธรรมนีติสาธก ตรีปิฎกปริยัติธาดา สัปตวิสุทธิจริยาสมบัติ อุดมศีลาจารวัตรสุนทร ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี

อันมีความหมายว่า ผู้สำรวมในญาณ คือความรู้ แนะนำแนวธรรมถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรอบรู้ปริยัติคือพระไตรปิฎก สมบูรณ์ด้วยความประพฤติตามวิสุทธิ ๗ ประการ งามด้วยศีลและมารยาทอันสูงส่ง เป็นใหญ่ในคณะธรรมยุต สถิตในอารามอันประเสริฐ ฝ่ายคามวาสีและฝ่ายอรัญวาสี

ราชทินนามสมเด็จพระญาณสังวรนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่เพื่อพระราชทานสถาปนาพระญาณสังวร (สุก) พระราชาคณะฝ่ายวิปัสสนา เป็นสมเด็จพระราชาคณะครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙ สมเด็จพระญาณสังวรจึงเป็นตำแหน่งพิเศษที่จะโปรดฯ พระราชทานสถาปนาแก่พระเถระผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระเท่านั้น ฉะนั้น นับแต่ พ.ศ. ๒๓๖๓ เมื่อสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราชแล้ว (บางครั้งเรียกพระนามโดยลำลองว่า "สมเด็จพระสังฆราชไก่เถื่อน" ด้วยเลื่องลือว่าทรงแผ่เมตตาให้ไก่ป่าเชื่องได้) ก็ไม่เคยมีการพระราชทานสถาปนาตำแหน่งที่ สมเด็จพระญาณสังวร ให้

พบผู้นำทางศาสนาคริสต์ คราวเยือนประเทศออสเตรเลีย พ.ศ. ๒๕๑๑

แก่พระเถราจารย์รูปใดอีกเลยกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๕ นับเป็นเวลาถึง ๑๕๒ ปี

นับแต่นั้นมาในเทศกาลเข้าพรรษา สมเด็จพระญาณสังวรจะไปถวายสักการะพระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ที่วัดราชสิทธาราม (วัดพลับ) เป็นประจำทุกปี ด้วยความกตัญญูรู้คุณว่าหากไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นรูปแรกก็ย่อมไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร รูปที่ ๒

นอกจากนั้น สมเด็จพระญาณสังวรยังมอบหมายให้อาจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม ศึกษาค้นคว้าพระประวัติอดีตสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น แล้วจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณด้วย ปรากฏเป็นหนังสือ *พระประวัติและพระนิพนธ์ สมเด็จพระอริยวงษญาณฯ พระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)* จัดพิมพ์โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐

แสงประทีปแห่งโลกใต้

แต่เมื่อครั้งที่สมเด็จพระญาณสังวร ยังเป็นที่ พระสาสนโสภณ ได้เคยเดินทางไปสังเกตการณ์พระศาสนาในประเทศออสเตรเลียเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เห็นว่ามีผู้สนใจพระพุทธศาสนากันมาก และบรรยากาศทั่วไปก็น่าจะส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อีกทั้งชาวพุทธในออสเตรเลียยังได้แสดงความประสงค์ใคร่มีวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา และได้ขอให้สมเด็จพระญาณสังวร ในฐานะผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ช่วยอนุเคราะห์เพื่อให้มีวัดไทยและพระสงฆ์ไทยอยู่สั่งสอนพระพุทธศาสนาในออสเตรเลีย พระสาสนโสภณจึงเสนอเรื่องการจัดตั้งสำนักสงฆ์ไทยในออสเตรเลียต่อคณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง ก็ได้รับความเห็นชอบ จึงมีการริเริ่มจัดตั้งสำนักสงฆ์ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นที่นครซิดนีย์ รัฐนิวเซาต์เวลส์ ประเทศออสเตรเลียในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ พร้อมทั้งได้จัดส่งพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์ชาวต่างประเทศที่บวชศึกษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ออกไปอยู่จำพรรษาเพื่อสั่งสอนพระพุทธศาสนา ณ สำนักสงฆ์นั้นในปีเดียวกัน

สำนักสงฆ์ไทย ณ นครซิดนีย์ ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ จนมีการจัดซื้อที่ดินและตัว

ห้องสมุดหนังสืองานศพ

อาคารเพื่อสร้างเป็นวัดในนามของมหามกุฏราชวิทยาลัยในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ และได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า "วัดพุทธรังษี" นับเป็นวัดไทยแห่งแรกในทวีปออสเตรเลีย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งขณะนั้นทรงศึกษาอยู่ ณ วิทยาลัยการทหารดันทรูน (The Royal Military College, Duntroon) ออสเตรเลีย ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดวัดพุทธรังษี ในวันวิสาขบูชา ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

ห้องสมุดหนังสืองานศพ

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ทางวัดบวรนิเวศวิหารได้ย้ายห้องสมุดวัด ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงพระเมตตาให้จัดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๗ มาตั้งไว้ที่ห้องโถงชั้นล่างของตึก ภปร. ในระหว่างการปรับปรุงห้องสมุดใหม่นั้นเอง นเรศ นโรปกรณ์ คอลัมนิสต์ของหนังสือพิมพ์*สยามรัฐ* ได้เขียนเสนอความคิดเห็นว่าน่าจะได้มีการจัดตั้งห้องสมุดหนังสืองานศพขึ้นบ้าง เพราะหนังสือที่พิมพ์แจกกันในงานปลงศพของบุคคลต่างๆ นั้น ล้วนมีเรื่องน่าอ่านน่าศึกษาเป็นอันมาก โดยเฉพาะชีวประวัติของผู้วายชนม์ หากมีการรวบรวมหนังสืออนุสรณ์งานศพเข้าไว้ด้วยกันให้เป็นหมวดหมู่แล้วก็จะเกิดประโยชน์เป็นอันมาก จึงมีผู้นำความดำรินี้ไปกราบเรียนเสนอท่านเจ้าอาวาส ก็ได้รับความเห็นชอบให้ดำเนินการได้ ห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพจึงได้มีเกิดขึ้น ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นแห่งแรก

ครั้น ณ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕ อันเป็นวันครบ ๑๐๐ ปีแต่วันประสูติของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทางวัดบวรนิเวศวิหารพร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์ พระประยูรญาติ และผู้เคารพนับถือในพระองค์ ได้พร้อมกันจัดงานฉลองสมโภช "วชิรญาณวงศานุสรณ์" ขึ้นให้พิเศษกว่าที่เคยกระทำมาเป็นประจำทุกปี หนึ่งในการนั้นคือการเปิดห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ วัดบวรนิเวศวิหาร ให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาค้นคว้าต่อไป และเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งทรงเป็นผู้ให้กำเนิดห้องสมุดวัดบวรนิเวศวิหารมาตั้งแต่ต้น

เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ที่นิสิต นักศึกษาและประชาชนเรียกร้องประชาธิปไตย มีผู้คนจำนวนมากมีส่วนเกี่ยวพันกับเหตุการณ์ทางการเมืองนี้ ไม่เว้นแม้แต่พระสงฆ์ ซึ่งในครั้งนั้นสมเด็จพระญาณสังวรได้ออกแถลงการณ์ในนามคณะสงฆ์ไทย เรื่องสัมมาสติ (ภาพจาก หน้า ๑๐๖ หนังสือ *Thailand: King Bhumibol Adulyadej: the golden jubilee, 1946-1996*. Archipelago Press, 1996)

นับแต่นั้นมาจึงเป็นที่รับรู้กันทั่วไปในหมู่สาธารณชนว่า "ห้องสมุดหนังสืองานศพ" ของวัดบวรนิเวศวิหาร คือหนึ่งในขุมคลังความรู้ที่สำคัญของบ้านเมือง

สงฆ์ไทยในความขัดแย้ง

กลางเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ท่ามกลางเหตุการณ์จลาจลอันจะปรากฏนามเรียกกันในเวลาต่อมาว่า "วันมหาวิปโยค" คือความขัดแย้งรุนแรงระหว่างนักศึกษาประชาชนที่ชุมนุมเรียกร้องประชาธิปไตยกับฝ่ายรัฐบาลทหารที่มีกำลังอาวุธครบมือ ปรากฏมีใบปลิวฉบับหนึ่งที่นำออกแจกจ่ายสู่สาธารณชนในชื่อว่า "จากคณะสงฆ์ไทย" แสดงท่าทีต่อเหตุการณ์ตามหลักพระพุทธศาสนาด้วยเมตตาต่อทุกฝ่ายในบ้านเมือง พร้อมเสนอแนะแนวทางให้ระงับความรุ่มร้อนในใจ แล้วหันมาใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหา

ใบปลิวฉบับนั้นมีที่มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร และผู้เรียบเรียงขึ้นก็คือท่านเจ้าอาวาส - สมเด็จพระญาณสังวร เล่ากันมาว่าท่านได้ให้ลูกศิษย์ลูกหาช่วยกันจัดพิมพ์ขึ้นอย่างเร่งด่วนแล้วนำออกแจกจ่ายด้วยหวังว่าอาจเป็นการให้สติแก่สังคมไทยในวันที่ความโกรธแค้นขึ้งเคียดกำลังครอบงำผู้คนจำนวนมาก

ใบปลิว "จากคณะสงฆ์ไทย" ที่ลงวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีความบางตอนน่าสนใจดังจะยกมา ณ ที่นี้

"๑. เราทั้งหลายเป็นอะไรกัน ถ้าคิดด้วยความโกรธ ก็จะได้คำตอบว่า เป็นศัตรูกัน โกรธเกลียดกัน ซึ่งจะต้องเอาชนะกันให้ได้แม้ด้วยการใช้กำลังประหัตประหารกัน ถ้าคิดด้วยจิตใจที่สงบ ก็จะได้คำตอบว่า เราเป็นพี่น้องกัน ร่วมชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เดียวกัน หรือแม้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน บรรพบุรุษสตรีของเราได้เสียสละทุกอย่างรักษาสถาบันต่างๆ ของชาติไทยไว้ให้แก่เรา เราทั้งหลายจึงเหมือนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ก็เป็นเหมือนเป็นพ่อเป็นแม่ เป็นตาเป็นยายเป็นปู่เป็นย่า เป็นน้าเป็นอา ผู้ที่เป็นเด็กกว่าก็เหมือนอย่างเป็นลูกเป็นหลาน ที่เป็นชั้นเดียวกันก็เป็นเหมือนอย่างเป็นพี่เป็นน้องกันทั้งนั้น ไม่ใช่ใครที่ไหน ความระลึกได้อย่างนี้จะทำให้จิตใจอ่อนโยนลงจะทำให้เกิดความคิดที่จะปรองดองกัน สมัครสมานกันขึ้น

๒. เราทั้งหลายกำลังจะทำอะไรแก่กัน ถ้าตอบด้วยความโกรธ ก็จะได้คำตอบว่า เราจะต้องไม่ยอมกันเด็ดขาด จะต้องบังคับเอาสิ่งที่เราต้องการ หรือจะไม่ยอมให้ทุกอย่างตามที่ได้รับการเรียกร้อง แม้ด้วยการใช้กำลัง แต่ถ้าคิดด้วยใจที่สงบ ก็จะมองเห็นว่า เราทั้งหลายต่างก็เป็นญาติกันทั้งหมด มิใช่ใครอื่นที่ไหน ควรที่จะผ่อนปรนกัน สมมติว่าผ่อนความต้องการของตนบ้าง เหมือนอย่างว่าคนละครึ่งหนึ่ง ทุกฝ่ายต่างได้ต่างเสียด้วยกัน เพราะการที่ดึงดันเอาแต่ใจของตนฝ่ายเดียวนั้นยากที่จะตกลงกันได้ หลักของความสามัคคีประการหนึ่งก็คือ ความที่รู้เอาใจเขามาใส่ใจเราหรือเอาใจเราไปใส่ใจเขา แต่จะต้องทำใจให้สงบเสียก่อนจึงจะเกิดความคิดผ่อนปรนประนีประนอมดังกล่าวได้

๓. เราทั้งหลายกำลังมุ่งอะไรเพื่ออะไร สิ่งที่มุ่งนั้น ถ้าไม่ขัดกันก็ไม่เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ถ้าขัดกันก็เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ก็จะต้องมีจุดที่มุ่งหมายว่าเพื่ออะไร เมื่อมีจุดมุ่งหมายเป็นอันเดียวกัน เช่นเพื่อชาติ ก็น่าที่ทุกฝ่ายจะพากันเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อส่วนรวมคือชาติ อันหมายถึงประชุมชนทั้งหมดพร้อมทั้งสถาบันทั้งหลายของชาติ ด้วยสันติวิธี พยายามหาทางปฏิบัติโดยสันติที่จะให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมาย ทุกๆ คนย่อมรวมอยู่ในชาติ ต่างเป็นกำลังของชาติ ดังที่เรียกกันว่า "พลเมือง" จึงต้องรักษาตนเองไว้ให้ดีด้วยกัน การที่จะมาทำลายกันเองลงไป เท่ากับเป็นการทำลายกำลังของชาตินั้นเอง ทำให้ชาติอ่อนกำลังลง เราทั้งหลายต่างก็มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นองค์พระประมุขของชาติ ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงสุด ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีพระราชวิตกห่วงใยเป็นอันมาก ทรงมีพระมหากรุณาแผ่ไปอย่างยิ่ง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่น่าจะรุนแรงขึ้นเพียงใด ความทุกข์อย่างหนักก็ย่อมจะเกิดขึ้นในพระราชหฤทัยเพียงนั้น จึงน่าที่ทุกๆ ฝ่ายจะรำลึกถึงพระมหากรุณา และปฏิบัติผ่อนปรนแก่กันด้วยมุ่งประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม เป็นที่ตั้ง และระลึกถึงพระศาสนาซึ่งสอนให้ใช้สัมมาสติ กล่าวได้ว่า ทุกศาสนาย่อมสอนให้ใช้สัมมาสติทั้งนั้น

แนวคิดทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นแนวคิดที่ขอเสนอแนะแก่ทุกๆ คน ทุกๆ ฝ่าย ขอให้ทุกคนทุกฝ่ายพากันยับยั้ง คิดรำลึก ถึงจะต้องใช้เวลาสักหน่อย ก็ยังดีกว่าการทำอะไรลงไปด้วยความผลุนผลัน พอให้อารมณ์ที่ตึงเครียดผ่อนคลาย พอให้จิตใจสงบ และคิดรำลึกตามแนวที่เสนอแนะ หรือแม้แนวอื่น

ที่จะนำไปสู่ความพบเหตุผลที่ดีกว่า ย่อมจะได้สัมมาสติและปัญญา ในอันที่จะแก้ไขผ่อนปรนนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการร่วมกัน โดยสวัสดี”

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ตั้งแต่ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมวราภรณ์ ท่านได้เริ่มต้นชุดงานนิพนธ์ด้านพระพุทธศาสนาลงเป็นตอนๆ ในนิตยสาร *ศรีสัปดาห์* ซึ่งเป็นนิตยสารสำหรับแม่บ้านและครอบครัว ข้อเขียนที่ส่งไปลงตีพิมพ์จึงมุ่งเน้นสำหรับผู้อ่านทั่วไป เช่นชุด *หลักพระพุทธศาสนา* ซึ่งอธิบายพระพุทธศาสนาแก่นักเรียนนักศึกษาด้วยภาษาง่ายๆ ยกเอาเรื่องที่เป็นประสบการณ์ในชีวิตประจำวันมาประกอบ ทั้งเรื่องหลักธรรมคำสอนสำคัญๆ ที่คนทั่วไปควรรู้และพอเพียงแก่การที่จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนา และการที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ *ศรีสัปดาห์* จึงเริ่มลงพิมพ์ *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า* ของพระสาสนโสภณ

แต่แรกเริ่ม ผู้แต่งมีความมุ่งหมายจะแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนาไปตามลำดับเรื่องราวในพุทธประวัติเป็นทำนองเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพระชนมชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้าไล่เรียงไปตามลำดับปี นับแต่ทรงตรัสรู้แล้วเริ่มประกาศสั่งสอนพระพุทธศาสนา ไปจนถึงปีสุดท้ายแห่งพุทธกาลเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองกุสินารา

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า จึงให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางทั้งในแง่พุทธประวัติ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวพุทธ และที่สำคัญคือในแง่พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ท่านผู้เรียบเรียงได้ประมวลความรู้และเรื่องราวต่างๆ ทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถา และปกรณ์วิเสสต่างๆ รวมทั้งตำรับตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องมารวมไว้อย่างพิสดาร ตลอดทั้งยังได้ประมวลเรื่องราวจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานมาเปรียบเทียบด้วย โดยเฉพาะท่านยังมีความประสงค์ที่จะให้เรื่องราวพุทธประวัตินั้นมีความหมายแก่พุทธศาสนิกชนไทยในโลกยุคใหม่ด้วย จึงมีรูปธรรมมาเป็นการเรียบเรียง

นรกในจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถ วัดราชสิทธาราม ฝีมือช่างยุคปัจจุบัน

พุทธประวัติอีกแนวทางหนึ่งที่ไม่ซ้ำแบบใคร หรือพุทธประวัติฉบับที่เคยมีมาแต่ก่อน นอกจากนั้นยังนำเสนอความคิดในการอธิบายเรื่องราวทางพุทธศาสนาที่แตกต่างไปจากที่คนโดยมากเชื่อกันมาแต่เดิม

ตัวอย่างที่น่าสนใจคือการวิเคราะห์เรื่องเขาพระสุเมรุและทวีปทั้ง ๔ ตามคติจักรวาลอย่างโบราณ

"...ทวีปทั้ง ๔ นั้น ชมพูทวีปก็คือโลกในความเป็นจริงของผู้เป็นต้นคติความคิดเรื่องนี้ โดยเฉพาะก็คืออินเดียเอง ส่วนอีก ๓ ทวีปแม้จะกล่าวว่ามีอยู่ในจักรวาลนี้ แต่ก็น่าจะเป็นโลกในความคิดนึกในใจ หรือกำหนดเอาด้วยภาพทางใจ...เวลาดวงอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพพวิเทหะ เป็นเวลาอาทิตย์ตกในอุตตรกุรุ เป็นเวลาเที่ยงคืนในอมรโคยาน...ตามที่เทียบกันนี้ ชมพูทวีปอยู่ที่อินเดีย บุพพวิเทหะอยู่ที่แถบนิวซีแลนด์ อุตตรกุรุอยู่ที่แถบนิวออร์ลีนส์. ชิคาโก (นับกว้างๆ ว่าอเมริกา) อมรโคยานอยู่ที่แถบอังกฤษ (นับกว้างๆ ว่ายุโรป) แต่ตามคติความคิดเรื่อง ๔ ทวีป น่าจะมิได้มุ่งหมายถึงประเทศปัจจุบันเหล่านี้ เพราะมีแนวคิดเรื่องโลกกลมคนละอย่าง...เรื่องจักรวาลโลกตามคติความคิดที่เล่ามานี้ เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่พุทธศาสน์ แต่เป็นภูมิศาสตร์เก่า จะเป็นเพราะมีผู้เชื่อถืออยู่มากจึงติดเข้ามาในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาด้วย คัมภีร์ชั้นหลังยิ่งแสดงวิจิตรพิสดารมาก ถ้าพุทธศาสน์จะมุ่งแสดงอย่างนี้ก็กลายเป็นภูมิศาสตร์ไป และท่านผู้แสดงก็จะกลายเป็นอาจารย์ภูมิศาสตร์..."

หรือแม้แต่แนวคิดเรื่องนรกก็ได้รับการวิเคราะห์ไว้ด้วยเหตุด้วยผลว่า

"...ในนรกก็ใช้เครื่องเหล็กตลอดถึงอาวุธเป็นต้นว่า หอกดาบ เช่นเดียวกับในมนุษยโลก จึงน่าจะมีแสดงขึ้นในสมัยที่มนุษย์รู้จักใช้เหล็กและรู้จักทำหอกดาบ เป็นต้น ใช้แล้ว ฉะนั้นน่าจะยุติได้โดยไม่ผิดว่า ทางพุทธศาสนานำชื่อว่า นิรยะ หรือ นรก มาใช้เช่นเดียวกับคำอื่นๆ เช่น อรหันต์ ภควา พรหม ภิกขุ นิพพาน เป็นต้น แต่คำเหล่านี้เดิมมีความหมายอย่างหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนานำมาใช้ในความหมายอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน คำว่า นิรยะ ก็เช่นกัน..."

ส่วนคำว่า *นิรยะ* หรือ *นรก* ในทางพุทธศาสนาจะมีความหมายอย่างใดนั้น ก็ใคร่ขอเชิญชวนให้ท่านผู้อ่านลองไปค้นคว้าในหนังสือ *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า* ดู

น่าเสียดายที่หนังสือเรื่องนี้ยังเขียนไม่จบ เพราะท่านผู้นิพนธ์คงค้างไว้ถึงเพียงพรรษาที่ ๑๒ เท่านั้น

สอบที่มาคาถาชินบัญชร

เฉกเช่นเดียวกับวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ธรรมยุตที่มุ่งเน้นการศึกษาคัมภีร์ดั้งเดิมมาแต่ต้น สมเด็จพระญาณสังวรยังได้อุตสาหะสอบสวนเรื่องคาถาชินบัญชรด้วย เรื่องนี้มีปรากฏเป็น "คำชี้แจง" เมื่อมีการจัดพิมพ์คาถาชินบัญชรฉบับของลังกาและฉบับของไทยเปรียบเทียบกันเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๑๘

คาถาชินบัญชรเป็นที่นับถือสวดกันแพร่หลาย กล่าวกันว่าเป็นของเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรํสี) วัดระฆังโฆสิตาราม ครั้งหนึ่ง นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้เคยนำมาขอให้ท่านแปลเพื่อพิมพ์ในหนังสือประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ในฐานะที่สมเด็จฯ เชี่ยวชาญด้านปริยัติ ท่านพิจารณาแล้วยังเกิด "สงสัยในถ้อยคำและประโยคหลายแห่ง เพราะไม่อาจจับความได้ ทั้งเมื่อได้พบจากหลายสำนักเข้า ก็ได้พบคำที่ผิดเพี้ยนบ้างเกือบทุกฉบับ ไม่อาจตัดสินได้ว่าที่ถูกต้องเป็นอย่างใด ได้เคยนึกสงสัยมานานแล้วว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เรียบเรียงขึ้นเอง หรือได้ต้นฉบับมาจากไหน"

จนเมื่อกาลต่อมา (ราว พ.ศ. ๒๕๑๘ หรือก่อนนั้นไม่นานนัก) ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้นำหนังสือ *The Mirror of The Dhamma* (กระจกธรรม) มาถวาย หนังสือเล่มนั้นเป็นหนังสือขนาดเล็กๆ เรียบเรียงโดยภิกษุนารทมหาเถระ และกัสสปเถระ พิมพ์ในประเทศศรีลังกา ฉบับที่ได้มานั้นพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ (ของศรีลังกา ซึ่งนับปีพุทธศักราชเร็วกว่าไทยไปปีหนึ่ง จึงตรงกับ พ.ศ. ๒๕๐๓ ของไทย) เป็นแบบหนังสือคู่มือธรรมที่จะใช้สวดและปฏิบัติเป็นประจำได้ เริ่มแต่ นโม พุทฺธ ศีล ๕ ศีล๘ ศีล ๑๐ คำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย คำบูชา คำสมาธิภาวนาต่างๆ บทสวดมี พาหุง ชินบัญชร มงคลสูตร รตนสูตร เป็นต้น จึงปรากฏว่าการเพียรศึกษาอักษรสีหฬ (สิงหล) ที่ท่านเคยเรียนรู้มาแต่ยังเป็นพระหนุ่มจึงมามีประโยชน์ในตอนนี้ด้วย เพราะหนังสือเล่มน้อยนั้นพิมพ์ภาษาบาลี ด้วยอักษรสีหฬและอักษรโรมัน พร้อมคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ เมื่ออ่านคาถาชินบัญชรในหนังสือเล่มนั้นดูแล้ว ปรากฏว่า

"...ก็ได้พบคำและประโยคที่เคยสงสัยในฉบับที่สวดกันในเมืองไทย ซึ่งจับความได้หายความข้องใจ จึงได้คิดว่าจะคัดฉบับลังกามาพิมพ์เพื่อผู้ที่ต้องการทราบจะได้อ่านพิจารณา และคิดจะปรับปรุง

ฉบับที่สวดกันในเมืองไทย อนุวัตรฉบับลังกาเฉพาะที่เห็นว่าสมควรจะปรับปรุงด้วย"

ทั้งนี้ เมื่อเปรียบเทียบฉบับไทยและฉบับลังกาแล้ว สมเด็จพระญาณสังวรจึงสรุปได้ว่า "ต้นฉบับเดิมนั้นเป็นอันเดียวกันแน่ ฉบับลังกานั้นมี ๒๒ บท ส่วนฉบับที่สวดกันในเมืองไทย มี ๑๔ บท ก็คือ ๑๔ บทข้างต้นของฉบับลังกานั่นเอง เพราะความเดียวกัน ถ้อยคำก็เป็นอันเดียวกันโดยมาก ส่วนคำอธิษฐานท้ายบทที่ ๑๔ ของฉบับที่สวดกันในเมืองไทย ย่อตัดมาอย่างรวบรัดดีมาก บทคาถาที่ ๙ ของฉบับไทย บรรทัดที่ ๒ น่าจะเกินไป แต่จะคงไว้ก็ได้ ส่วนคาถาบทที่ ๑๒ และ ๑๓ สับบรรทัดกัน เมื่อแก้ใหม่ตามฉบับที่ปรับปรุงแล้วนี้ จะถูกลำดับดี"

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นการประชุมและชำระพระคาถาชินบัญชรสำนวนต่างๆ และให้ความรู้สมบูรณ์แปลกใหม่กว่าที่เคยทราบกันมา ภายหลังจากการตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ยังโปรดให้จัดสัมมนา ณ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ก่อนจะตีพิมพ์ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒ เพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเมื่อพิมพ์ครั้งแรกอีกด้วย

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล

พ.ศ. ๒๕๓๑ สมเด็จพระญาณสังวรเป็นนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ปัจจุบันเรียกว่านายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) ทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์

ในฐานะนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ท่านได้อำนวยการให้เกิดผลงานอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาขึ้นหลายอย่าง กล่าวคือ

(๑) ให้แปลตำรานักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ไทยเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาพระพุทธศาสนาของภิกษุสามเณรชาวต่างประเทศที่เข้ามาบวชศึกษาอยู่ในประเทศไทย ตลอดถึงเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อชาวต่างประเทศทั่วไปที่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาด้วย ทั้งเป็นการเผยแพร่ผลงานของบูรพาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธ

ทรงสอนนวกภิกษุ เวลา ๑๓.๐๐ น. ตลอดพรรษกาลในฐานะพระอุปัชฌาย์ ที่อาคาร สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร

ศาสนาของไทย ให้แพร่หลายไปยังนานาประเทศด้วย

(๒) ให้แปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นภาษาไทย ทั้งนี้การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยมีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๘ ในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) วัดสุทัศนเทพวราราม และจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่พระไตรปิฎกแปลฉบับนั้นยังมิได้แปลอรรถกถา ในครั้งนี้ จึงมีการแปลคัมภีร์อรรถกถาซึ่งเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎก ควบคู่กันไปกับพระไตรปิฎกด้วย ซึ่งนับเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างยิ่ง เพราะเนื้อหาและเรื่องราวบางประการของพระพุทธศาสนาที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น มักมีอยู่ในคัมภีร์อรรถกถา

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงเป็นหนังสือชุดใหญ่ที่มีจำนวนถึง ๙๑ เล่ม (พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม รวมกับอรรถกถาด้วยเป็น ๙๑ เล่ม) มหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

พรพิเศษ

ในพรรษกาล พ.ศ. ๒๕๒๗ สมเด็จพระญาณสังวรได้เรียบเรียงเรื่อง *สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ* ขึ้น สำหรับเป็นคำสอนพระนวกะ (พระใหม่) และใช้บรรยายสอนพระใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภถึงหนังสือเรื่องนี้ไว้ว่า

"พระธรรมเทศนาชุดนี้นอกจากแสดงข้อธรรมสำคัญๆ อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงให้ประจักษ์ถึงปรีชาญาณอันกว้างขวางล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระในการอธิบายธรรมนี้อีกประการหนึ่ง และประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) ได้นำพระเถราธิบายแห่งพระอัครสาวกองค์นั้นมาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจได้โดยสะดวกและแจ่มแจ้ง"

ด้วยเหตุนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ขึ้นสำหรับพระราชทานในงานฉลอง ๖ รอบของสมเด็จพระญาณสังวร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นครั้งแรก ครั้นแล้วทรงมีพระราชปรารภว่าเรื่อง

เมื่อครั้งเสด็จไปนมัสการสังเวชนียสถาน ณ ประเทศอินเดีย ทรงสวดมนต์เพื่อรำลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่หน้าถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมหลังจากตรัสรู้แล้ว ๙ เดือน ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ (วันมาฆบูชา) นอกจากนี้สถานที่แห่งนี้ยังเป็นที่พักของพระสารีบุตรด้วย

สัมมาทิฏฐิ ที่จัดพิมพ์ขึ้นนั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่หลายแห่ง จึงได้ทรงพระราชอุตสาหะตรวจทานต้นฉบับใหม่ด้วยพระองค์เองตลอดทั้งเรื่อง แล้วพระราชทานมายังสมเด็จพระญาณสังวร เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับการพิมพ์ครั้งหลังนี้ด้วย

จึงถือกันว่าสมเด็จพระญาณสังวรได้รับพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นจากองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานพรพิเศษ คือทรง "ตรวจปรู๊ฟถวาย" ด้วยพระองค์เอง

สืบสายศากยวงศ์

ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๓ สมเด็จพระญาณสังวร เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยได้เดินทางไปดูการพระศาสนาและการศึกษา ณ ประเทศปากีสถาน อินเดีย และเนปาล พร้อมทั้งได้รับอนุมัติจากมหาเถรสมาคมให้เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไทยไปเยี่ยมเยียนและมอบความช่วยเหลือแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบันคือประเทศบังกลาเทศ) ซึ่งเพิ่งประสบวาตภัยและอุทกภัยครั้งใหญ่ในช่วงก่อนหน้านั้นไม่นาน

ผลจากการเดินทางครั้งนี้ทำให้ท่านได้รับทราบสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศนั้นๆ ว่ากำลังได้รับการฟื้นฟูและต้องการความช่วยเหลือจากชาวพุทธด้วยกันเป็นอันมาก โดยเฉพาะที่ประเทศเนปาลอันเป็นที่ตั้งแห่งสังเวชนียสถาน ณ ตำบลลุมพินี สถานที่ประสูติของพระพุทธองค์ หว่าพระพุทธศาสนากลับเสื่อมสูญจากเนปาลไปหลายร้อยปี จนเพิ่งหวนมาฟื้นฟูกันใหม่อีกครั้งหนึ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นต้นมา ทางคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเนปาลจึงยังต้องการความอนุเคราะห์ร่วมมือในการฟื้นฟูเป็นอันมาก

ในชั้นต้น พระสาสนโสภณ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยจึงสนองตอบความต้องการของคณะสงฆ์เนปาลในเวลานั้น ด้วยการดำเนินการให้สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมอบทุนการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรเนปาล ๒ ทุน เพื่ออยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาใน

เสด็จรับบิณฑบาต ณ เมืองกีวติปูร ประเทศเนปาล

ประเทศไทย ส่วนในฐานะเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ท่านก็รับภิกษุสามเณรทั้งสองรูปนั้นให้พำนักอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร จนจบการศึกษา นับแต่นั้นเป็นต้นมา ศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเนปาลจึงใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ในเวลาต่อมา คณะสงฆ์เนปาลก็ได้จัดส่งภิกษุสามเณรเนปาลเข้ามาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน

ต่อมา ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ สมเด็จพระญาณสังวรได้เดินทางไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรชาวเนปาลตามคำอาราธนาของสังฆสภาแห่งเนปาล ในการนี้ได้รับไตรพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จำนวน ๒๐ ไตร เพื่อพระราชทานแก่กุลบุตรผู้จะบรรพชาครั้งนี้ ๒๐ คนแรก

เนื่องด้วยในปีนั้น สมเด็จพระญาณสังวรมีอายุครบ ๖ รอบ คือ ๗๒ ปี ทางคณะสงฆ์เนปาลจึงจัดพิธีนี้ขึ้นเป็นสังฆบูชา โดยมีจำนวนผู้ที่มาเข้าพิธีบรรพชาเป็นสามเณร ๗๓ คน พิธีบรรพชาจัดขึ้นที่วัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร ในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ กุลบุตรผู้เข้ามาสู่ร่มกาสาวพัสตร์ในครั้งนี้มีอายุตั้งแต่ ๒๐-๘๒ ปี เดินทางมาจากทุกภาคของประเทศ ทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นกุลบุตรศากยะ คือเป็นสมาชิกในตระกูลศากยะ ซึ่งเชื่อถือกันว่าสืบสายมาแต่เชื้อวงศ์ของพระพุทธองค์ และล้วนเป็นพุทธมามกะต่อเนื่องกันมาแต่โบราณ

จากนั้นในวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน สมเด็จพระญาณสังวร และคณะสงฆ์ไทย ยังได้นำสามเณรใหม่ทั้งหมดออกบิณฑบาต ณ ถนนหน้าวัดศรีกีรติวิหาร มีประชาชนมารอตักบาตรกันอย่างคับคั่ง ภาพของพระภิกษุสามเณรจำนวนร่วมร้อยออกบิณฑบาตเช่นนี้ นำมาซึ่งความอิ่มเอิบใจ ความชื่นชมยินดี และความปีติเป็นล้นพ้น เสียงอนุโมทนา "สาธุ สาธุ สาธุ" ดังขึ้นไม่ขาดตลอดเส้นทางที่ขบวนแถวภิกษุสงฆ์รับบิณฑบาตผ่านไป นับเป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของเนปาล เพราะไม่เคยมีปรากฏมาก่อนเลยนับแต่มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาเถรวาทขึ้นในประเทศนั้น

การบรรพชากุลบุตรศากยะในครั้งนั้น ส่งผลให้ศาสนสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรทั้งสองพัฒนาขึ้นเรื่อยมา กระทั่งมีการสร้างวัดไทยลุมพินี ณ ปริมณฑลแห่งสังเวชนียสถาน ที่ประสูติของ

เสด็จเยี่ยมชมวัดทิเบตในปริมณฑลพระเจดีย์โพธินาถ ประเทศเนปาล วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘

องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมืองลุมพินี ประเทศเนปาล วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ในที่ดินที่รัฐบาลเนปาลแบ่งให้บรรดาประเทศที่นับถือพุทธศาสนามาเช่าสร้างวัดด้วยระยะสัญญา ๙๙ ปี พิธีวางศิลาฤกษ์วัดไทยลุมพินี มีขึ้นในวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยสังฆนายกแห่งเนปาล รัฐมนตรีของเนปาลร่วมกับพระมหาเถระของไทย รูปเดียวกันกับที่เป็นผู้บรรพชาให้แก่กุลบุตรศากยะนั่นเอง

สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ ภายหลังเสร็จสิ้นพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ แล้ว ตามขั้นตอน ทางรัฐบาลจะต้องเสนอรายนามพระมหาเถระผู้อยู่ในขอบข่ายที่จะทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ มาตรา ๗ ว่า การสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทั้งนี้ตามธรรมเนียม การจะสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะรูปใดรูปหนึ่งขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ถือว่าเป็นพระราชอำนาจ และย่อมแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาธิคุณตามพระราชอัธยาศัยโดยแท้

ขณะนั้น พระมหาเถระที่มีอาวุโสสูงสุดในทางสมณศักดิ์คือสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร อายุ ๗๕ พรรษา ๕๕ สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ และในระหว่างการพิจารณาเพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ นั้นเอง ปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ พระมหาเถระที่มีพรรษามากและเจริญอายุมากกว่ารูปใดคือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภเถระ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ได้มีลิขิตถึงอธิบดีกรมการศาสนา ผู้ทำหน้าที่ประมวลรายนามสมเด็จพระราชาคณะและผลงานขึ้นกราบบังคมทูล ระบุว่าผู้สมควรดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชองค์ต่อไปคือสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร

ในเวลาใกล้เคียงกันนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา ก็ได้มีลิขิต

ถึงอธิบดีกรมการศาสนาเช่นกัน ว่าท่านมีความประสงค์จะ "ขอถอนชื่อ หากจะพึงมีในรายนามที่กรมจะรายงานขึ้นไปยังกระทรวงและคณะรัฐมนตรี"

ในวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษากันและลงมติเห็นสมควรให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ ถวายความเห็นว่าพระราชาคณะที่มีอาวุโสสูงทางสมณศักดิ์เป็นผู้เหมาะสม ได้แก่สมเด็จพระญาณสังวร

หลังจากได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ในราชทินนามเดิมคือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช แทนราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช คือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

ตามธรรมเนียมที่ถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระสังฆราชที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์จะมีพระนามเฉพาะแต่ละพระองค์ไป เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หรือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ส่วนสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นสามัญชนจะได้รับพระราชทานสถาปนาในราชทินนามสำหรับตำแหน่งคือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณเหมือนกันทุกพระองค์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หว่าทรงได้รับพระราชทานสถาปนาในราชทินนามพิเศษ ทั้งนี้ก็เพื่อให้พระเกียรติคุณทางวิปัสสนาธุระของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นที่ปรากฏอยู่สืบไป

สัปดาห์แรก

ภายหลังจากเสร็จการพระราชพิธีสถาปนา ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในช่วงเย็นวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ แล้ว สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้เสด็จกลับไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงสักการะพระพุทธชินสีห์และพระพุทธสุวรรณเขต พระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ

วริยาลงกรณ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งล้วนทรงเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงดำรงตำแหน่งในที่สกลมหาสังฆปริณายกมาก่อน จากนั้นเสด็จไปทางสักการะพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระมหาเจดีย์ แล้วเสด็จไปทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปสำคัญของวัดบวรฯ อาทิ พระไพรีพินาศ พระศาสดา พระพุทธไสยา กับทั้งสักการะพระอังคารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ที่มุขหน้าวิหารเก๋ง ก่อนจะเสด็จไปยังพระตำหนักใหญ่ ถวายธูปเทียนแพกระทงดอกไม้สักการะพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ภายในระยะเวลาสัปดาห์แรกหลังพระราชพิธีสถาปนา กิจสำคัญที่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ทรงเลือกกระทำในอันดับต้นคือการแสดงกตัญญุตาต่อผู้มีพระคุณในช่วงพระชนม์ชีพที่ผ่านมา ทั้งสมเด็จพระสังฆราชในอดีต พระเถระทรงคุณแก่พระองค์ผู้ล่วงลับไปแล้ว และบรรดาสมเด็จพระราชาคณะผู้เป็นพระเถระผู้ใหญ่ของบ้านเมือง เช่นในวันที่ ๒๒ เมษายน เสด็จวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ถวายเครื่องสักการะพระอัฐิอดีตสมเด็จพระสังฆราช และถวายเครื่องสักการะสมเด็จพระพุฒาจารย์ รวมทั้งยังเสด็จไปถวายเครื่องสักการะสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา

ถัดมาในวันที่ ๒๓ เมษายน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ถวายเครื่องสักการะพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) จากนั้นเสด็จไปถวายเครื่องสักการะพระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ณ วัดราชสิทธาราม (วัดพลับ)

วันที่ ๒๕ เมษายน สมเด็จพระสังฆราชเสด็จยังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ถวายเครื่องสักการะพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ และพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) จากนั้นเสด็จไปถวายเครื่องสักการะพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

วันที่ ๒๖ เมษายน ถวายเครื่องสักการะพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แล้วเสด็จยังวัดมกุฏกษัตริยาราม ถวายเครื่องสักการะพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี)

จากนั้นในวันที่ ๒๗ เมษายน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จยังจังหวัดกาญจนบุรี ทรงสักการะอัฐิพระเทพมงคลรังษี (หลวงพ่อดี) พระอุปัชฌาย์ และอดีตเจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) แล้วเสด็จวัดไชยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ทรงสักการะอัฐิพระมงคลรังสีวิสุทธิ อดีตเจ้าคณะจังหวัดกาญจนบุรี แล้วเสด็จไปทรงสักการะอัฐิพระโสภณสมาจาร พระกรรมวาจาจารย์ ณ วัดหนองบัว กับทั้งเสด็จไปทรงสักการะอัฐิพระปลัดหรุง พระอนุสาวนาจารย์ ณ วัดทุ่งสมอ ในจังหวัดกาญจนบุรี ก่อนจะเสด็จยังจังหวัดนครปฐม เพื่อสักการะอัฐิพระครูสังวรวินัย (อาจ) ณ วัดเสนหา ด้วยเคยประทับ ณ วัดนี้เพื่อทรงศึกษาพระปริยัติธรรมแต่ครั้งยังเป็นสามเณร

ผู้สันโดษ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเรียบง่าย แม้เสนาสนะที่อยู่อาศัยก็ไม่โปรดให้ประดับตกแต่ง ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า*"พระเณรไม่ควรอยู่อย่างหรูหรา"*

พระภิกษุในวัดบวรนิเวศวิหารที่ถวายการปรนนิบัติดูแลเล่าว่า แม้จนเมื่อทรงดำรงตำแหน่งประมุขแห่งศาสนจักรแล้ว ที่บรรทมในตำหนักที่ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ก็ยังคงเป็นเพียงเก้าอี้สปริงตัวเก่า ซึ่งสั้นเกินกว่าจะใช้นอนได้ จึงต้องใช้ตั่งต่อทางปลายเพื่อวางพระบาท ถัดจากด้านปลายพระบาทไปก็เป็นโต๊ะเล็กๆ อีกตัว ตั้งพัดลมเก่าๆ ซึ่ง "เปิดทีก็หมุนแก็กๆ ๆ"

แม้แต่อาสนะผืนเก่าที่พระมารดา คือนางน้อย เคยเย็บถวายแต่เมื่อครั้งยังเป็นมหาเปรียญหนุ่มๆ พระองค์ก็ใช้เรื่อยมา จนเมื่อขาดเปื่อยไป ก็ยังนำไปรองไว้ใต้อาสนะผืนใหม่ และเมื่อทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว อาสนะผืนเก่าที่พระมารดาเย็บให้ก็ยังโปรดให้วางไว้ใต้อาสนะที่ประทับเป็นการแสดงกตัญญุตาสนองคุณเช่นที่เคยทรงถือปฏิบัติมา ได้ยินมาว่าครั้งหนึ่งเคยมีเด็กจะ

หยิบไปทิ้งเพราะเห็นเป็นผ้าเก่าๆ ขาดๆ แต่สมเด็จฯ มีรับสั่งว่า*"นั่นของโยมแม่ เอาไว้ที่เดิม"*

ส่วนวัตถุสิ่งของที่มีผู้ถวายมาก็มักทรงแจกจ่ายต่อไปตามโอกาส ครั้งหนึ่งมีผู้ปวารณาจะถวายรถยนต์สำหรับทรงใช้สอยประจำพระองค์เพื่อความสะดวกในการที่จะเสด็จไปทรงปฏิบัติภารกิจในที่ต่างๆ พระองค์ก็ตอบเขาไปว่า *"ไม่รู้จะเอาเก็บไว้ที่ไหน"* จึงเป็นอันว่าไม่ทรงรับถวาย

ในวโรกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ หลวงพ่อคูณ ปริสุทฺโธ (ภายหลังได้รับสมณศักดิ์ที่ พระเทพวิทยาคม) แห่งวัดบ้านไร่ จังหวัดนครราชสีมา ทูลถวายจตุปัจจัยร่วมบำเพ็ญพระกุศล ๗ ล้านบาท เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอนุโมทนา ขอบคุณหลวงพ่อคูณแล้วตรัสกับหลวงพ่อคูณว่า*"ขอถวายคืนร่วมทำบุญกับหลวงพ่อด้วยก็แล้วกัน"* ก็เป็นอันว่าทรงรับถวายแล้วก็ถวายคืนกลับไปให้หลวงพ่อคูณ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า *"เป็นพระต้องจน"* และไม่เพียงแต่ทรงสอนผู้อื่นเท่านั้น แม้พระองค์เองก็ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นตัวอย่างเช่นกัน ครั้งหนึ่งหลังจากทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ไม่นานนักศิษย์ใกล้ชิดคนหนึ่งมากราบทูลว่า *"ขณะนี้วัด (ชื่อวัด) ที่เมืองกาญจน์ฯ กำลังสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเกือบจะเสร็จแล้วยังขาดเงินอีกราว ๗-๘ แสนบาท อยากกราบทูลใต้ฝ่าพระบาทเสด็จไปโปรดสักครั้ง สะพานจะได้เสร็จเร็วๆ ไม่ทราบว่าใต้ฝ่าพระบาทจะพอมีเวลาเสด็จได้หรือไม่ กระหม่อม"* เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตรัสตอบว่า*"เวลาน่ะพอมี แต่เงินตั้งแสนจะเอาที่ไหน เพราะพระไม่มีอาชีพการงาน ไม่มีรายได้เหมือนชาวบ้าน แล้วแต่เขาจะให้"*

สมเด็จฯ กับคอมพิวเตอร์

พระอุปนิสัยใฝ่รู้ใฝ่ศึกษาอยู่เสมออันได้รับการปลูกฝังมาแต่ยังเป็นพระหนุ่ม ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในกรณีเรื่องของ "คอมพิวเตอร์"

ในโลกยุคทศวรรษ ๒๕๒๐ เครื่องคอมพิวเตอร์ตั้งโต๊ะยังเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีราคาสูงลิบลิ่ว และการใช้งานก็ยุ่งยากซับซ้อน หากแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา

สังฆปริณายก ในวันที่มีพระชันษา ๗๐ ปี ก็ทรงศึกษาจนสามารถใช้งานได้อย่างคล่องแคล่ว ดังที่ พระภิกษุ ดร. อนิลมาน ธมฺมสากิโย (ศากยะ) พระสงฆ์ชาวเนปาลที่ถวายงานใกล้ชิดเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มานานหลายสิบปีเล่าไว้ว่า

"ตอนนั้นน่าจะราวปี ๒๕๒๕ อาตมาอยากได้เครื่องคอมพิวเตอร์มาใช้ในสำนักเลขานุการ จึงติดต่อไปทางบริษัทตัวแทนจำหน่ายคอมพิวเตอร์ในเมืองไทย สมัยนั้นคอมพิวเตอร์แบบ ๑๖ บิต ราคาเครื่องละสาม-สี่แสนบาท อาตมาก็ไปติดต่อเป็นการภายในไว้แล้ว แต่การจะเอาคอมพิวเตอร์มาใช้ในวัด สมัยนั้นยังไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับกัน (เพราะ) ดูไม่เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์

"เย็นวันหนึ่งอาตมาเห็นว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ปลอดโปร่ง จึงไปกราบทูลว่าอยากได้อุปกรณ์เพิ่มเติมในสำนักงาน พระองค์รับสั่งว่าพิมพ์ดีดไฟฟ้าก็มีแล้วนี่ เลยกราบทูลว่าอยากได้คอมพิวเตอร์ พระองค์ก็ถามว่าคอมพิวเตอร์เป็นอย่างไร อาตมาก็อธิบายโครงสร้างการทำงานของคอมพิวเตอร์ให้พระองค์ฟังอย่างละเอียดด้วยความภาคภูมิใจ พระองค์ฟังจบแล้วก็ยังนิ่งอยู่ พระองค์นิ่งอยู่พักใหญ่ อาตมาก็ทูลว่า เกล้าฯ ขอประทานอนุญาตนำคอมพิวเตอร์มาใช้ พระองค์ก็นิ่งอีก อาตมาก็ใจตุ๊มๆ ต่อมๆ

"สิ่งแรกที่พระองค์รับสั่งก็คือ คุณไปนั่งกรรมฐานดีกว่า ไปฝึกปฏิบัติดีกว่า ใจอาตมาที่พองโตเลยแฟบลง ในใจตอนนั้นก็ยังคิดว่าพระองค์สูงอายุแล้ว ก็คงไม่มาสนใจของใหม่ๆ แบบนี้ พระองค์ตรัสต่อว่า ถ้าคุณฝึกปฏิบัติ คุณก็ไม่ต้องใช้คอมพิวเตอร์ เพราะตัวคุณนั่นแหละเป็นคอมพิวเตอร์ คอมพิวเตอร์ยังต้องใช้คีย์บอร์ดป้อนข้อมูล คุณก็มีตั้งแต่เกิด มีอายตนะ ตาหูจมูกปากลิ้น ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ คุณก็รับข้อมูลตลอดเวลา ฮาร์ดดิสก์ของเรามีไม่จำกัด ไม่เหมือนคอมพิวเตอร์ ถ้าขาดสมาธิ ขาดการฝึกจิต ก็เหมือนขาดซอฟต์แวร์ ไม่มีซอฟต์แวร์คุณก็มั่ว

"พระองค์ฟังแค่นั้น ก็เข้าใจระบบปฏิบัติการของคอมพิวเตอร์หมดเลย พระองค์รับสั่งว่า การฝึกจิตคือการพัฒนาซอฟต์แวร์ พระองค์ก็ถามอาตมาว่า คุณเคยฝันไหม อาตมาก็บอกว่าเคยฝัน ฝันว่าบินได้ก็เคย พระองค์รับสั่งว่า คุณฝันว่าบินได้ ก็เพราะข้อมูลมันสับสน เวลามีสติอยู่ สามารถแยกข้อมูลออก เราก็รู้ว่าคนบินไม่ได้ แต่เวลาหลับ ไม่มีสติสัมปชัญญะ ดังนั้น พระอรหันต์จึงไม่ฝัน (เมื่อ)

*จิตใจชัดเจน ข้อมูลก็จะไม่สับสน เสร็จแล้วพระองค์ก็รับสั่งว่า อนุญาต แล้วก็ถามรายละเอียดว่าไปหามาจากที่ไหนอย่างไร พระองค์รับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น เอามาเผื่อ**ที่นี่**ด้วย...*"

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงนิยมใช้คำแทนพระองค์เองกับผู้ใกล้ชิด หรือในหมู่ญาติพี่น้องว่า "ที่นี่" เสมอ

ด้วยการเพียรศึกษาคอมพิวเตอร์จากพระภิกษุที่มีความรู้ในเรื่องคอมพิวเตอร์เป็นประจำทุกวัน วันละ ๑ ชั่วโมง ภายในเวลาไม่นาน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็สามารถใช้งานคอมพิวเตอร์โปรแกรม DOS ได้ หลังจากนั้นพอดีเกิดมี "บุดเซอร์" (BUDSIR – Buddhist Scripture Information Retrieval) โปรแกรมพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ ภาษาบาลี อักษรไทย และโรมัน ซึ่งมหาวิทยาลัยมหิดลจัดทำขึ้นสำเร็จเป็นครั้งแรกของโลก (พ.ศ. ๒๕๓๑) พระองค์จึงสามารถใช้งานโปรแกรมดังกล่าวสืบค้นพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ที่มีมากกว่า ๒๔ ล้านตัวอักษรได้อย่างสะดวก

"ตอนหลังเวลาร่างเอกสารอะไร พระองค์ก็ร่างในคอมพิวเตอร์ เมื่ออาตมาทูลว่าจะให้พิมพ์ให้หรือไม่ พระองค์กลับตอบว่าพิมพ์เสร็จแล้ว คุณไปก๊อบปี้เอาสิ" พระอนิลมานย้อนรำลึก

วัตรปฏิบัติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นชั้นสูงสุดของหลักสูตรการศึกษาด้านปริยัติของคณะสงฆ์ นอกจากจะทรงสำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุดแล้ว ยังทรงใฝ่แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความรู้ด้านอื่นๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือความรู้ทางธรรมนั้น พระองค์ทรงใช้การพิจารณาไตร่ตรองเพื่อความแจ่มแจ้งในธรรมอยู่เสมอ ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้รู้แล้ว แต่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้กำลังศึกษา ดังที่มักทรงกล่าวด้วยความถ่อมพระองค์ในขณะทรงสอนธรรมแก่ผู้คนทั้งหลายว่าทรงกล่าวทั้งนี้ "ในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยกัน"

แต่ในขณะเดียวกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเอาพระทัยใส่ในการปฏิบัติด้วย กล่าวคือทรงปฏิบัติ

ประชาชนมาเฝ้ารับเสด็จที่วัดบวรนิเวศวิหารเนื่องในวโรกาสวันคล้ายวันประสูติ

สมาธิกรรมฐานเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าพระองค์จะประทับอยู่ในพระอารามที่อยู่ท่ามกลางบ้านเมืองที่เรียกว่า "คามวาสี" แต่พระองค์ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ตามอย่างของพระที่ประจำอยู่ในวัดท่ามกลางป่าเขาที่เรียกว่า "อรัญวาสี" กล่าวคือ ในตอนกลางวันก็ศึกษาธรรม ปฏิบัติกิจวัตรต่างๆ ตอนกลางคืนก็ทรงไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน แล้วทำสมาธิกรรมฐานอย่างน้อย ๑ ชั่วโมง จึงบรรทม ทรงตื่นบรรทมเวลา ๓ นาฬิกาครึ่ง (อย่างพระวัดป่าทั่วไป) หลังจากทำกิจส่วนพระองค์เรียบร้อยแล้ว ทรงทำวัตรสวดมนต์ประจำวันแล้ว ทรงสวดพระสูตรต่างๆ บ้าง ทรงทบทวนพระปาติโมกข์ (เป็นตอนๆ) บ้าง ทรงทำสมาธิกรรมฐานจนถึงรุ่งอรุณจึงเสด็จออกบิณฑบาต แม้เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังเสด็จออกบิณฑบาต ยกเว้นวันที่มีศาสนกิจอื่น เพราะทรงถือว่าการเดินบิณฑบาตเป็นกิจวัตรของภิกษุ และเป็นการออกกำลังกายไปพร้อมกันด้วย

การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือเป็นหน้าที่ที่ภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติ ทรงแนะนำภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่าการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้นเป็นการ "หางานให้ใจทำ" ใจจะได้ไม่ว่าง เพราะหากใจว่างก็มักฟุ้งซ่านวุ่นวายไปในเรื่องไม่เป็นเรื่อง ที่สำคัญคือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นการรักษาใจให้สงบ ซึ่งจะช่วยให้ภิกษุสามเณรดำรงอยู่ในสมณเพศอย่างเป็นสุข ภิกษุสามเณรที่ไม่เคยปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้นมักจะเป็นอยู่อย่างไม่เป็นสุข หรือที่สุดทนอยู่ไม่ได้ก็ต้องลาสิกขา (สึก) ออกไป

พระของประชาชน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ตรัสเสมอว่า "***ที่นี่*** เป็นพระของประชาชน จะไปลำเอียงไม่รับงานโน้นงานนี้ไม่ได้"

ภาพคุ้นตาของบรรดาศิษยานุศิษย์ ทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาส ตลอดจนผู้ที่มีโอกาสถวายงานใกล้ชิดคือภาพของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะพระภิกษุธรรมดาๆ รูปหนึ่ง ผู้ซึ่งยินดีพบปะประชาชนทุกหมู่เหล่าในทุกที่ทุกเวลา ทรงรับนิมนต์ไปในงานต่างๆ เป็นกิจวัตรแทบไม่ได้ว่างเว้น ส่วนใหญ่จะเสด็จไปให้ทุกงานที่ทรงมีเวลา ไม่เคยเลือกว่าเป็นงานเล็กงานใหญ่ หรือใครเป็นคนจัด บางวัน

ดร.เกียวเซ เอนชินโจ ผู้นำนิกายเนนบุทซูชูแห่งญี่ปุ่น, องค์ทะไลลามะ ประมุขแห่งทิเบต และสมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศไทย ณ เมือง เกียวโต ญี่ปุ่น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีมิตรภาพที่น่าประทับใจยิ่งกับองค์ทะไลลามะ ดังเห็นได้เมื่อครั้งที่องค์ทะไลลามะเสด็จเยือนที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้กล่าวทักทายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่า "พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า"

มีกิจนิมนต์ทั้งเวลาเช้าและบ่าย โดยไม่เคยมีเสียงบ่นจากพระองค์ว่าเหน็ดเหนื่อยเพียงใด

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงทำเช่นนี้มาช้านานแล้ว เช่นครั้งหนึ่งตั้งแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงเข้ารับการรักษาพระองค์ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แต่ยังมีกิจนิมนต์ในพิธีเปิดศาลาการเปรียญที่วัดแห่งหนึ่งในจังหวัดยโสธรซึ่งทรงรับไว้ก่อนแล้ว จึงทรงขออนุญาตแพทย์เจ้าของไข้ไปในพิธีดังกล่าว ขณะที่ญาติโยมพากันกราบทูลคัดค้านไม่ให้เสด็จไป แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับรับสั่งว่า "รับนิมนต์แล้วต้องไป ไม่เช่นนั้นงานเขาจะเสีย"

ในที่สุดก็เสด็จออกจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ประทับรถยนต์ไปตลอดคืน ไปสว่างที่จังหวัดยโสธรพอดี เมื่อเสร็จภารกิจในพิธีนั้นแล้วก็เสด็จกลับมาประทับรักษาพระองค์ที่โรงพยาบาลต่อไป

"พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า"

องค์ทะไลลามะ ประมุขแห่งศาสนจักรทิเบต เคยเสด็จเยือนราชอาณาจักรไทยหลายครั้งหลายหนด้วยกัน นับแต่วาระแรก คือเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ครั้งนั้นองค์ทะไลลามะทรงปรารภกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ว่าทรงสนพระทัยอยากศึกษาการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาท เจ้าหน้าที่จัดการรับเสด็จจึงจัดให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ถวายคำแนะนำในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาทแก่องค์ทะไลลามะตามพระประสงค์ ณ สำนักสงฆ์แห่งหนึ่ง

หลังจากนั้น องค์ทะไลลามะได้เสด็จเยือนประเทศไทยอีกหลายครั้งและทุกครั้งจะต้องเสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารและทรงพบปะสนทนากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วย พระองค์จึงทรงคุ้นเคยกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นอย่างดี ในการเสด็จประเทศไทยเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ ทรงประทับแรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร คำแรกที่องค์ทะไลลามะตรัสทักทายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อทรงพบกันในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ก็คือ "พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า" อันแสดงถึงความเคารพนับถือว่าทรงมีต่อกันเพียงไร

ทรงสนทนากับ ฯพณฯ เจียงเจ๋อหมิน ประธานาธิบดีสาธารณรัฐประชาชนจีน

สายไหมแห่งธรรม

ในปีเดียวกันกับที่องค์ทะไลลามะเสด็จประเทศไทยครั้งที่สามนั้นเอง ทางรัฐบาลของสาธารณรัฐประชาชนจีนได้กราบทูลอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการ เป็นเวลา ๑๓ วัน ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน ถึงวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ นับเป็นประมุขแห่งศาสนจักรพระองค์แรกที่รัฐบาลจีนกราบทูลอาราธนาให้เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการ

ในการเสด็จเยือนจีนครั้งนั้น ทางการจีนจัดการรับรองเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในระดับเดียวกับประมุขของประเทศ เช่นจัดที่ประทับถวาย ณ เรือนรับรองรัฐบาลเตี้ยว อวี่ไถ (Diaoyutai State Guesthouse บางครั้งสะกดว่า เตี้ยวหยูไถ) กรุงปักกิ่ง อันตั้งอยู่ในพระราชอุทยานเดิมสมัยที่จีนยังมีพระจักรพรรดิ เรือนรับรองแห่งนี้ตามปกติแล้วจะใช้เป็นที่พำนักของประมุขประเทศต่างๆ ผู้นำรัฐบาล หรือแขกผู้มีเกียรติระดับสูงเมื่อเดินทางไปเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีน

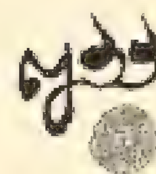
พระภิกษุผู้ตามเสด็จครั้งนั้นยังจำได้ดีว่า แม้ห้องบรรทมที่ทางการจีนจัดเตรียมไว้รับรองนั้นหรูหราราวกับห้องบรรทมของฮ่องเต้ ทว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเลือกที่จะปูผ้าอาบน้ำฝนบนพื้นพรมแล้วบรรทมตามวิสัยของสมณะทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าทรงมีสมณสัญญาและทรงระลึกถึงสมณสารูปอยู่เสมอ

ตลอดระยะเวลาที่ประทับอยู่ในประเทศจีน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงพบปะกับผู้นำประเทศ ผู้ว่าการมณฑลต่างๆ ที่เสด็จเยือน ผู้นำของชาวพุทธในเมืองนั้นๆ ตลอดถึงเสด็จเยี่ยมเยียนวัดพระพุทธศาสนา พบปะภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก ทั้งในกรุงปักกิ่ง นครซีอาน และนครคุนหมิง

ในระหว่างการพบปะกับประธานาธิบดีเจียง เจ๋อ หมิน ประธานาธิบดีสาธารณรัฐประชาชนจีน ณ ตำหนักอิ๋ง ไถ ภายในทำเนียบจงหนานไห่ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระปฏิสันถารกล่าวฝากพระพุทธศาสนาในประเทศจีนกับท่านประธานาธิบดีไว้ว่า "...และโดยที่พระพุทธศาสนานั้น ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนและความเสื่อมแก่ประเทศไทย ประเทศ

泰僧王智護尊者墨寶

明心念佛

พระอัจฉริยภาพด้านภาษาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีมากมาย ในภาพกำลังทรงอักษรจีนด้วยพู่กันจีนเมื่อครั้งเสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีน ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ คำที่เขียนเป็นคำมงคล มีความหมายว่า "รำลึกถึงพระพุทธเจ้าจิตใจจะผ่องใส"

จีน และทั้งสองประเทศ จึงขอฝากพระพุทธศาสนาแก่ท่านประธานาธิบดี ให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาตามสมควรด้วย..."

นอกจากนั้นเมื่อทรงพบปะกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงของรัฐบาล รัฐมนตรี ตลอดจนผู้ว่าการมณฑลต่างๆ ก็มักจะทรงฝากฝังขอให้ช่วยอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ กับทั้งขอโอกาสให้คณะสงฆ์ได้สั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน ตลอดจนช่วยสอดส่องดูแลคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนให้ประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในขอบเขตของพุทธธรรมและกฎระเบียบของบ้านเมืองด้วย

การเสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวในทางพระพุทธศาสนาแก่บุคคลทั้งฝ่ายคณะสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และผู้บริหารปกครองของจีนเป็นอันมาก เพราะเป็นครั้งแรกของการเจริญศาสนสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างไทยกับจีน และเป็นครั้งแรกที่ประชาชนจีนได้เห็นภาพของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาอย่างเต็มตา และ "เป็นทางการ" กระทั่งพระภิกษุจีนบางรูปถึงกับออกปากว่า ไม่เคยคิดและไม่เคยเห็นมาก่อนว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะได้รับการยกย่องเทิดทูนและได้รับความเคารพจากปวงชนถึงขนาดนี้ นายจ้าว ผู่ชู นายกพุทธสมาคมแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน และรองประธานสภาที่ปรึกษาทางการเมืองแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ได้กล่าวยกย่องไว้ตอนหนึ่งว่า

"...พระกรณียกิจต่างๆ ของใต้ฝ่าพระบาทที่ทรงปฏิบัติอย่างเปี่ยมล้นไปด้วยพระเมตตานั้น ได้ถูกบันทึกและแสดงแก่ประชาชนชาวจีนทางจอโทรทัศน์แล้ว ผลที่ได้รับจากการเสด็จเยือนประเทศจีนของใต้ฝ่าพระบาทครั้งนี้ มีเป็นอเนกอนันต์และกว้างขวาง การเสด็จมาของใต้ฝ่าพระบาทในครั้งนี้นับว่าเป็นเหตุการณ์ครั้งแรกของวงการคณะสงฆ์ระหว่างสองประเทศเราในระยะเวลากว่า ๑,๕๐๐ ปี และผลดีที่ได้รับจากการเสด็จมาครั้งนี้ ก็หวังว่าจะมีอิทธิพลต่อไปในอนาคตกว่า ๑,๕๐๐ ปีต่อไป..."

พูดเหมือนเขียน

แม้จนเมื่อทรงได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แล้ว หว่า

การปฏิบัติภารกิจอันนับเนื่องว่าเป็นการให้การศึกษาพระพุทธศาสนาแก่คนทั่วไป เช่นการเทศน์ในพระอุโบสถ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตร คือการเทศน์ในพระอุโบสถทุกวันพระขึ้น/แรม ๑๕ ค่ำคือเดือนละ ๒ ครั้ง

ในการเทศน์แต่ละครั้งนั้นทรงเตรียมมาเป็นอย่างดี วิธีการนี้ทรงได้แบบอย่างมาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ กล่าวคือก่อนวันที่จะทรงเทศน์ ทรงพิจารณาเลือกหัวข้อธรรมจากพระไตรปิฎก ว่าจะทรงเทศน์เรื่องอะไร แล้วทรงจดบันทึกหัวข้อธรรมหรือพุทธภาษิตบทนั้นมาทบทวนจนขึ้นใจ หลังทำวัตรสวดมนต์ก่อนที่จะเข้าจำวัดในคืนวันนั้น ก็จะทรงนำเอาหัวข้อธรรมที่ทรงเตรียมไว้นั้นมาไตร่ตรองว่าธรรมแต่ละข้อมีความหมายว่าอย่างไร มีกระบวนธรรมอย่างไร มีความเกี่ยวโยงกันอย่างไร จนเข้าใจแจ่มแจ้งในพระทัยตั้งแต่ต้นจนจบ เท่ากับทรงได้ลองเทศน์ให้พระองค์เองฟังก่อนครั้งหนึ่ง แล้วจึงทรงนำไปเทศน์ให้คนอื่นฟังต่อไป

ด้วยเหตุนี้ การเทศน์หรือการแสดงธรรมของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แต่ละครั้งจึงมีความแจ่มแจ้งชัดเจน มีความกระชับทั้งในภาษาและเนื้อความ คนที่เคยฟังเทศน์ของพระองค์มักกล่าวตรงกันว่าทรงพูดเหมือนเขียน และเนื่องจากทรงเทศน์จากความคิด ลีลาการเทศน์ของพระองค์จึงต่างจากพระเถระอื่นๆ คือพูดช้าๆ เป็นวรรคเป็นตอน เหมือนกับทรงทิ้งช่วงให้คนฟังคิดตามกระแสธรรมที่ทรงแสดง

พล.ต.อ. วสิษฐ เดชกุญชร อดีตนายตำรวจราชสำนักประจำ และศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ เคยเขียนเล่าไว้ว่า

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยทรงพระกรุณา พระราชทานแถบบันทึกคำสอนกรรมฐานของสมเด็จให้แก่ผู้เขียน หลังจากรับพระราชทานมาแล้วไม่นาน มีพระราชดำรัสถามผู้เขียนถึงคำสอนนั้น และเมื่อผู้เขียนกราบบังคมทูลว่า ฟังแล้วแต่ไม่ค่อยรู้เรื่อง เพราะสมเด็จทรงเทศน์ช้า ประโยคขาดเป็นห้วงๆ เมื่อกราบบังคมทูลเช่นนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงแย้มพระสรวล และพระราชทานคำแนะนำว่า ที่ผู้เขียนฟังเทศน์สมเด็จไม่รู้เรื่องนั้น ก็เพราะผู้เขียนไม่ใช้สมาธิในการฟัง

มัวไปคิดล่วงหน้าอยู่ว่าในประโยคถัดไปสมเด็จจะตรัสว่าอย่างนั้นอย่างนี้ ครั้นไม่เป็นเช่นนั้นหลายครั้งเข้าก็เลยเบื่อ และเหมาว่าสมเด็จทรงเทศน์ไม่รู้เรื่อง ที่ถูกนั้นจะต้องไม่คิดล่วงหน้า แต่ต้องหยุดตามสมเด็จไป ถึงไหนก็ถึงนั่น พิจารณาแต่เฉพาะเท่าที่สมเด็จทรงเทศน์ โดยไม่มัวไปคาดคิดเสียก่อนว่าท่านจะตรัสอย่างนั้นอย่างนี้

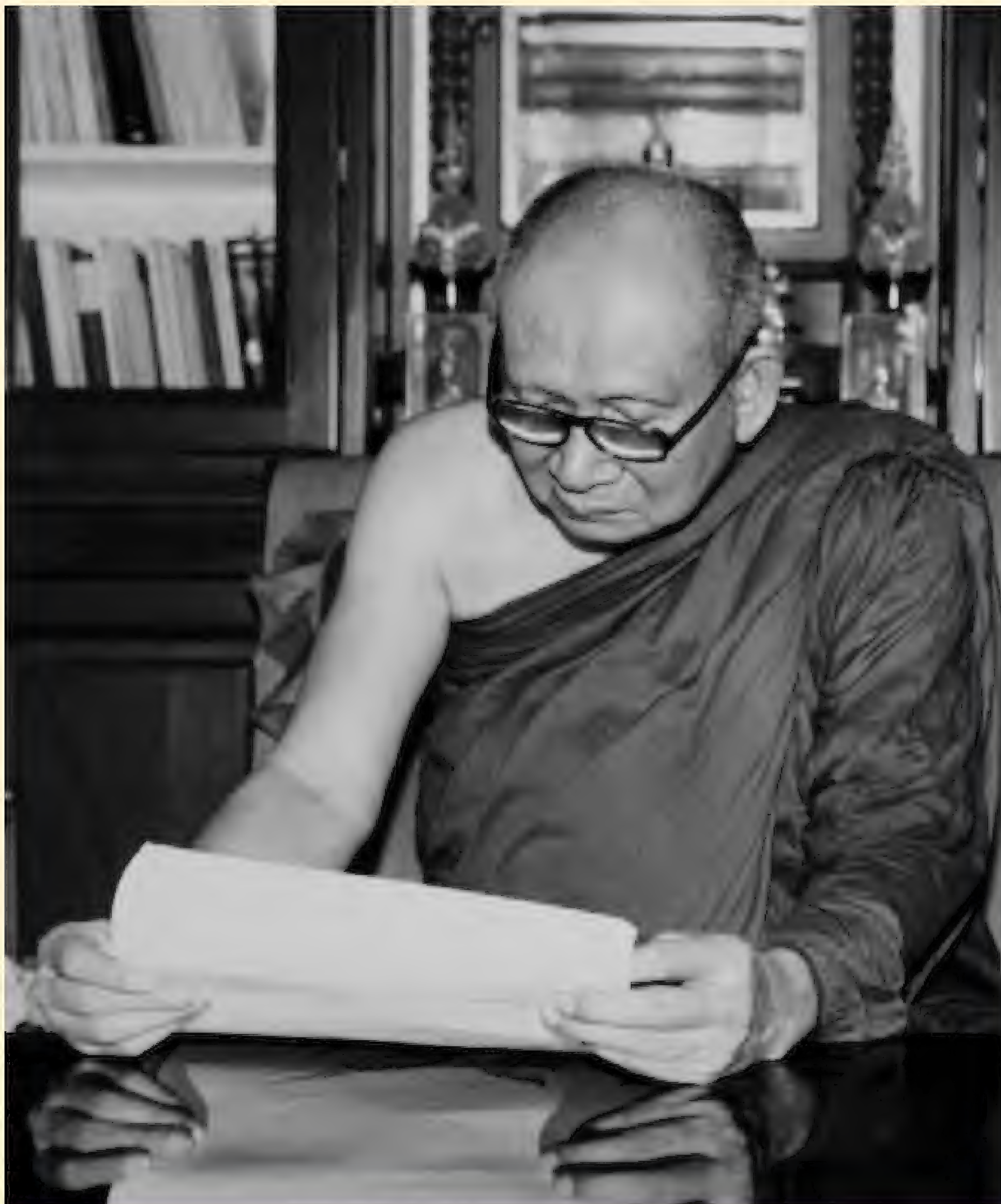
"พอผู้เขียนทดลองทำตามพระราชกระแสรับสั่งก็ปรากฏว่า คำสอนของสมเด็จชัดเจนขึ้นในบัดดล และผู้เขียนจึงได้ความรู้ด้วยว่า แม้จะเป็นธรรมที่สมเด็จทรงแสดงในขณะนั้นโดยไม่ได้เตรียมมาก่อน แต่ประโยคทุกประโยคก็สละสลวย กะทัดรัด ต้องตามหลักภาษา เป็นเรียงความที่สมบูรณ์ ถ้าจะนำไปพิมพ์ก็ทำได้เลยโดยไม่ต้องขัดเกลาอีก..."

ลักษณะที่ พล.ต.อ. วสิษฐ กล่าวถึงนี้ สอดคล้องกับที่พระภิกษุของวัดบวรนิเวศวิหารผู้เคยรับหน้าที่ถอดความจากแถบเสียงบันทึกการเทศนาธรรมเล่าว่า เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงตรวจตัวสะกดการันต์ในต้นฉบับแล้วก็สามารถนำไปตีพิมพ์ได้เลย เนื่องเพราะข้อความต่างๆ ล้วนกระชับ สละสลวย ได้ใจความ ไม่ต้องขัดเกลาภาษา คือไม่ต้องเพิ่มเติมหรือตัดทอนอะไรออก แม้แต่วรรคตอนต่างๆ ล้วนสามารถเว้นได้ตามจังหวะถ้อยคำที่ทรงเทศนาไว้ทุกประการ

สมณะนักปราชญ์

แม้สังคมปัจจุบันจะรับรู้กันทั่วไปว่า สมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็น "สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก" หากแต่อีกบทบาทหนึ่งซึ่งผู้คนมักไม่ตระหนักคือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาคนสำคัญของยุคสมัยอีกด้วย ทรงมีบทความ หนังสือ คำบรรยาย และพระธรรมเทศนาที่ตีพิมพ์แล้วหลายร้อยรายการ ซึ่งแม้จะยังไม่เคยมีการรวบรวมจัดพิมพ์เป็นหนังสือชุดเดียวกันอย่างที่จะเรียกได้ว่าเป็น "ชุมนุมพระนิพนธ์" แต่ก็อาจพอประเมินได้ว่าหากจัดพิมพ์ขึ้นก็น่าจะเป็นหนังสือชุดใหญ่ที่มีความหนาหลายพันหน้ากระดาษ

บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทุกเรื่องล้วนทรงคุณค่าในเชิง

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นนักอ่าน ทรงอ่านหนังสือหลากหลายประเภท ทั้งคดีโลกและคดีธรรม ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

วิชาการ เพราะการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาแต่ละเรื่องแต่ละประเด็นนั้นทรงวิเคราะห์วิจารณ์อย่างน่าสนใจยิ่ง เช่นทรงวิเคราะห์คำว่า สัจจะ ธรรม ศาสนา ปัญญา เป็นต้น ทั้งในเชิงพยัญชนะ และในเชิงความหมาย ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ละเอียดและกว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งการวิเคราะห์ในหลายๆ เรื่องของพระองค์แสดงให้เห็นถึงพระทรรศนะและมุมมองของพระองค์ที่แตกต่างไปจากผู้ศึกษาท่านอื่น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลจากการทรงศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึงลึกซึ้ง ประกอบกับการทรงใช้วิจารณญาณทั้งเชิงปริยัติและเชิงปฏิบัติ ตรวจสอบเทียบเคียงกัน จึงทำให้ธรรมาธิบายของพระองค์มีความแจ่มแจ้งกะทัดรัดและเข้าใจง่าย

บทพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนา ทั้งภาคปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ ทั้งยังมุ่งหมายในอันที่จะให้ความรู้แก่ผู้อ่าน ตั้งแต่ระดับต้นๆ จนถึงคำสอนชั้นสูง กล่าวคือมีตั้งแต่การอธิบายพุทธศาสนาอย่างง่าย เหมาะแก่เยาวชนหรือผู้เริ่มศึกษา ได้แก่ *หลักพระพุทธศาสนา* ขณะที่หนังสืออย่าง *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า* และ *เรื่องลักษณะพระพุทธศาสนา* ก็อาจเหมาะกับผู้ต้องการแสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธศาสนาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพราะเป็นการอธิบายพระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการ หรือหากมีผู้ต้องการศึกษาคำสอนขั้นสูง หนังสือ *โสฬสปัญหา* และ *สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ* ก็อาจถือเป็นคำอธิบายพระพุทธศาสนาในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ตามแนวของหลักฐานในพระคัมภีร์ประกอบกับการพิจารณาไตร่ตรองด้วยพระปรีชาส่วนพระองค์ ในลักษณะที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า "ธัมมวิจยะ" หรือการวิจัยธรรม

พระนิพนธ์อีกกลุ่มหนึ่งที่นับว่ามีคุณค่าในด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ก็คือพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ คือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้นิพนธ์ไว้จำนวนไม่น้อยเช่นกัน ได้แก่หนังสือเรื่อง*แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน* และ *การปฏิบัติทางจิต ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต* เป็นต้น หนังสือเหล่านี้ทำให้เราได้ตระหนักว่า สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นทั้งนักปริยัติ (คือทรงสำเร็จเปรียญธรรม ๙ ประโยค) และนักปฏิบัติ

(คือทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานต่อเนื่องมาโดยตลอด) จึงทรงสามารถอธิบายธรรมภาคปฏิบัติได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ให้หลักการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติไว้ว่า *"...อธิบายทั้งปวงก็เพื่อนำธรรมเข้าสู่จิตและปัญญา ได้ฟังได้อ่านแล้วก็ให้ทิ้งๆ ไปเสีย กำหนดไว้แต่ตัวธรรมแท้ๆ จะไม่มีหนักสมอง ตัวธรรมนี้อยู่ในความเข้าใจความจริง อาจอธิบายไม่ได้เพราะไม่มีภาษาจะอธิบาย..."*

เก็บตะไกรไว้มิดชิด

สิ่งที่คนทั่วไปในปัจจุบันอาจนึกไม่ถึงก็คือ นอกจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จะมีทักษะอย่างดีวิเศษในการแสดงพระธรรมเทศนา และการเรียบเรียงบทพระนิพนธ์อันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาในระดับนักปราชญ์แล้ว ท่านยังทรงสามารถพูดหรือเขียนหนังสือด้วยอารมณ์ขันอย่างมีเมตตา ในแบบเฉพาะตัวของท่าน คือโดยสมควรแก่สมณสารูป อย่างไม่มีขาดตกบกพร่องอีกด้วย

เช่นในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ แต่เมื่อยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ได้ทรงรับอาราธนาให้กล่าวปิดสัมมนา "พระพุทธศาสนากับสังคมไทย" ณ สยามสมาคม เมื่อถึงคราวที่รับสั่งปิดการประชุมสัมมนานั้น ทรงกล่าวในเชิงขันแกมพระเมตตาว่า

"เทศนาสั่งสอนญาติโยมมามากแล้ว ได้มาฟังฆราวาสพูดจาสั่งสอนพระบ้าง ก็เป็นมงคลดี..."

ส่วนตัวอย่างข้อเขียนในลักษณาการเดียวกันนั้น ที่เด่นชัดที่สุดคือ "ชีวิตอุดม" ที่เขียนให้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เนื่องในวาระ ๕ รอบของคุณชาย แต่เมื่อครั้งท่านยังเป็นที่ พระสาสนโสภณ เพื่อลงพิมพ์ในหนังสือ *คึกฤทธิ์ ๖๐*

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ อาจนับเนื่องได้ว่าเป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกัน (สมเด็จฯ ประสูติในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ส่วน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เกิดในปี พ.ศ. ๒๔๕๔) ทั้งสองท่านรู้จักคุ้นเคยกัน

มาช้านาน ในปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวช และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับมอบหมายให้เป็น "พระพี่เลี้ยง" นั้น คุณชายก็มีตำแหน่งเป็นไวยาวัจกรของวัดบวรนิเวศวิหาร สืบมาจนถึงในปีที่มีการจัดพิมพ์หนังสือเล่มดังกล่าวออกมา ก็คือปีเดียวกันกับที่สมเด็จพระญาณสังวร ตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ รับอาราธนาไปบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนา ในรายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย สำหรับนักศึกษาชั้นปีที่ ๑ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นผู้ร่วมดูแลหลักสูตรอยู่ด้วย

หนังสือ *คึกฤทธิ์ ๖๐* พิมพ์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ และดูเหมือนจะมิได้มีการพิมพ์ซ้ำอีก จึงใคร่จะคัดข้อความบางตอนมาเผยแพร่เพื่อต่ออายุข้อเขียนชิ้นนี้ และชี้ให้เห็นพระอารมณ์ขันของสมเด็จพระสังฆราช ดังต่อไปนี้

"เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๙๓ ได้มีภิกษุใหม่รูปหนึ่งเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา มีนามฉายาว่า 'ปาโมชฺชากโร' ทราบมาว่า บวชถวายพระราชกุศล พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ซึ่งได้กำหนดถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ วันที่ ๒๙ มีนาคม ศกนั้น ภิกษุใหม่รูปนี้ถ้าบอกเพียงนามฉายาเท่านั้นก็คงไม่ค่อยจะรู้จัก แต่ถ้าบอกว่า คือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็คงรู้จักกันทั่วไป ในเวลานั้น จำได้ว่ายังไม่ได้ออกหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ยังไม่เป็นคนของประชาชนเหมือนอย่างในเวลานี้ แต่คนก็รู้จักกันทั่วไปแล้ว จากการงาน การพูด การเขียน เป็นต้น ทั้งในบ้านทั้งในวัด ฉะนั้น แม้จะอยู่ในวัดก็พลอยรู้จักจากทางต่างๆ ดังกล่าว แต่ก็รู้จักอยู่ห่างๆ ครั้นเมื่อได้ตัวเข้ามาเป็นสหธรรมิก (ผู้บวชประพฤติธรรมวินัยร่วมกัน) มีความปีติยินดีมาก ก็ยังเก็บอยู่ในใจ ดูอยู่ห่างๆ นั่นเอง เพราะปาโมชฺชากโร เป็นบุคคลสำคัญมาบวช เป็นที่ร่ำลือว่าปากตะไกร พระประจำวัดทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยจึงพากันระมัดระวัง ไม่กล้าติดต่อรุ่มร่าม แต่ปาโมชฺชากโร ได้วางตนเป็นพระใหม่ที่น่านับถือ ได้ปฏิบัติกิจวัตรต่างๆ เรียบร้อยสม่ำเสมอ ทั้งได้ไปติดต่อสนทนากับพระทุกรุ่นทุกวัย รู้สึกว่าในระหว่างนั้นได้เก็บตะไกรไว้มิดชิดเรียบร้อย..."

คืนสู่ชาติภูมิ

พระคุณธรรมข้อกตัญญูกตเวทิตาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ชัดเจนอย่างยิ่ง หากแต่ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การแสดงพระกตัญญูกตเวทิตานั้น ยังกอปรไปด้วยพระเมตตาคุณแก่สาธารณชนเป็นที่ตั้ง ดังจะแลเห็นได้จากการที่ทรงก่อตั้งกองทุน "นิธิน้อย คชวัตร" อันเป็นเครื่องระลึกแก่พระชนกและพระชนนีก็เป็นกองทุนอุดหนุนการศึกษาให้แก่ภิกษุสามเณรและเยาวชนที่ขาดแคลน

นอกจากนั้นยังมีสิ่งก่อสร้างจำนวนมากที่ทรงอำนวยการจัดสร้างเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณตลอดระยะเวลาหลายสิบปี ทั้งอาคารโรงพยาบาล สถานศึกษา และสาธารณสถาน ซึ่งล้วนยังประโยชน์แก่มหาชน เช่นทรงสร้างตึกวชิรญาณวงศ์ (ทำพิธีเปิด พ.ศ. ๒๕๒๙) และตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาร (พ.ศ. ๒๕๓๐) ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย สำหรับเป็นตึกสงฆ์อาพาธเพื่อถวายเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์แก่พระองค์ นอกจากนี้ยังทรงพระดำริให้จัดสร้าง "ตึกสกลมหาสังฆปริณายก" อุทิศถวายเป็นพระอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๘ พระองค์ ในท้องถิ่นที่ขาดแคลนตามจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ พร้อมทั้งโปรดให้ปั้นหล่อพระรูปของสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชาประจำโรงพยาบาลที่ทรงสร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่ละแห่งด้วย

ส่วนที่จังหวัดกาญจนบุรีอันเป็นพระชาติภูมิ โปรดให้สร้าง "ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๙" ขึ้น ณ โรงพยาบาลท่าม่วง อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อเป็นอนุสรณ์ส่วนพระองค์

และหากกล่าวเฉพาะในจังหวัดกาญจนบุรี โปรดให้สร้างศาลาการเปรียญ ภปร. ถวายวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) เพื่อสนองคุณพระเทพมงคลรังสี (หลวงพ่อดี) ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ตั้งแต่ยังทรงเป็นสามเณร ทรงสร้างอาคารระวิเทวานันท์ ให้แก่โรงเรียนเทวสังฆาราม อันเป็นสถานศึกษาแห่งแรกในพระชนม์ชีพแต่เมื่อยังทรงพระเยาว์

นอกจากนั้น ยังทรงอนุเคราะห์การสร้างวัดสร้างโรงเรียนอีกหลายแห่งในดินแดนอันเป็นพระ

ชาติภูมินั้น อาทิ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การสร้างวัดรัชดาภิเษก อำเภอบ่อพลอย วัดพุมุด อำเภอไทรโยค กับทั้งโรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต และโรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต ณ อำเภอไทรโยค

ถวายพระพร

ตลอดระยะเวลากว่า ๒๓๐ ปีของกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ได้ทรงสถาปนาพระมหาเถระผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ในตำแหน่งที่ สมเด็จพระสังฆราช ต่อเนื่องมาแล้ว ๑๙ พระองค์ พระองค์ที่ ๑๙ ได้แก่ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-ปริณายก

นับแต่การพระราชพิธีสถาปนา เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ จนถึงบัดนี้ พุทธศักราช ๒๕๕๕ รวมเวลาที่ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่ง ๒๓ ปี นับว่าทรงดำรงตำแหน่งนี้ยาวนานกว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใดในอดีตที่ผ่านมา กับทั้งในปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ นี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเจริญพระชันษา (มีอายุ) ๙๙ ปี และจะทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ จึงทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ที่มีพระชันษายืนยาวที่สุดเท่าที่มีปรากฏมาในประวัติศาสตร์ของคณะสงฆ์ไทย

ทีฆายุโก โหตุ สังฆปริณายโก
ทีฆายุโก โหตุ สังฆราชา

เอกสารอ้างอิง

เนื้อหาส่วนใหญ่ของข้อเขียนพระประวัติสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในที่นี้ อ้างอิงมาจาก *จดหมายเหตุพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.* พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๕๕. *ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร.* ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวาย สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ในการฉลองชนมายุครบ ๖ รอบ กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๒๘., ธรรมเกียรติ กันอริ. *สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช.* กทม. : มติชน, ๒๕๓๗., "สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร เพชรน้ำดีจากจังหวัดกาญจนบุรี" *อนุทินแสงธรรม* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (มิถุนายน ๒๕๑๖) : ๓๓-๖๒. และ *พระประวัติสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.* จัดพิมพ์เนื่องในงานฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษา กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๖.

ยกเว้นบางรายการซึ่งจะอ้างอิงตามหัวข้อย่อย ดังนี้

ตลาดเมืองกาญจน์ฯ

เรื่องยาเกาะกร่าง ดูหัวข้อ "ยาฉุน" ใน *สมุดราชบุรี พ.ศ. ๒๔๖๘* (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย. ๒๔๖๘) , หน้า ๔๕., พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๗๔.

รับเสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ

สุเชาวน์ พลอยชุม. (บรรณาธิการ) *สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๖๐* พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพพระพรหมมุนี (ปุณฺณารามเถร วิชมัย บุญมาก) (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๔๕.

พหุภาษา

เรื่องที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตรัสภาษาจีนและภาษาญวน กับญาติใกล้ชิด ดู อัจฉราวดี สต็อกมันน์. *พระผู้เจริญพร้อม.* (กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓๕.

วัยเล่น

วีระศักดิ์ บุญ-หลง และนิตยา ถนอมใจ. "ไปเที่ยวนิวาสสถานเดิมของสมเด็จพระสังฆราชที่เมืองกาญจนบุรี," *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๗ (พฤษภาคม ๒๕๓๒) : ๖๐-๖๗.

วัดเหนือที่บ้านเหนือ

พระกฐินพระราชทาน ทอด ณ วัดเทวสังฆาราม พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ๒๔ ตุลาคม ๒๕๓๕.

มปท., สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๓๕.

บวรนิเวศอาราม

สุเชาวน์ พลอยชุม. (บรรณาธิการ) *สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๖๐* พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพพระพรหมมุนี (ปุณฺณรามเถร วิชมัย บุญมาก), หน้า ๔๔๓, ๔๔๕.

พหูสูต

ดูบันทึกชุดดังกล่าวใน *สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร เจริญ คชวัตร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.* จัดพิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุ ๙๓ พรรษา (มปท. : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑๑-๓๖๔.

การบริหารทางจิต

ประนอม ลิ้ถาวร, "สารานุกรม" *วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ* ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔.

อบรมกรรมฐาน

"บันทึกท้ายเล่ม" ใน สมเด็จพระญาณสังวร, *แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน.* พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓).

กตัญญุตาคารวะ

หนังสือโต้ตอบเรื่องพระมหาเจริญขอลาสิกขาในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ยังคงเก็บรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารจนถึงปัจจุบัน ส่วนข้อเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มาจากคอลัมน์ "หน้า ๕ สยามรัฐ" ในหนังสือพิมพ์ *สยามรัฐ* ฉบับวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๑ ดู ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *จากหน้า ๕ หนังสือพิมพ์สยามรัฐ* (พระนคร : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๑๒), หน้า ๔๗-๔๙.

พุทธปทีปกถา

พระธรรมเทศนา "พุทธปทีปกถา" ดูใน *พระธรรมเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสามเรื่อง และเรื่องพินัยกรรม* พิมพ์ในงานศพนายชุบ วินทวามร (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๙.

ฟื้นฟูพระศาสนาแดนอิเหนา และ แสงประทีปแห่งโลกใต้

ดูรายละเอียดใน *พระศาสนกิจในต่างประเทศของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก* (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก, ๒๕๔๖)

สงฆ์ไทยในความขัดแย้ง

การบริหารทางจิต สำหรับผู้ใหญ่. พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีฉลองพระชนมายุสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครบ ๘๐ พรรษา (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑-๒.

สืบสายศากยวงศ์

ดูรายละเอียดใน *พระศาสนกิจในต่างประเทศของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก* (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระราม ๔ กาญจนาภิเษก, ๒๕๔๖) และดูบันทึกรายงานการเสด็จไปประทานบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะครั้งนั้นใน ศากยะ, (นามแฝงของพระสุคนธ ธรรมสากิโย) "ตามเสด็จสมเด็จพระญาณฯ ไปเนปาล ร่วมบวชศากยะเชื้อสายพุทธองค์" *สารคดี* ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๓ (กุมภาพันธ์ ๒๕๒๙) : ๖๑-๖๔.

พระของประชาชน

เหตุการณ์เสด็จเปิดศาลาการเปรียญที่จังหวัดยโสธรครั้งนั้น มีอยู่ใน "คำนำ" ศิริวรรณ สุขวิเศษ, พระของประชาชน สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑.

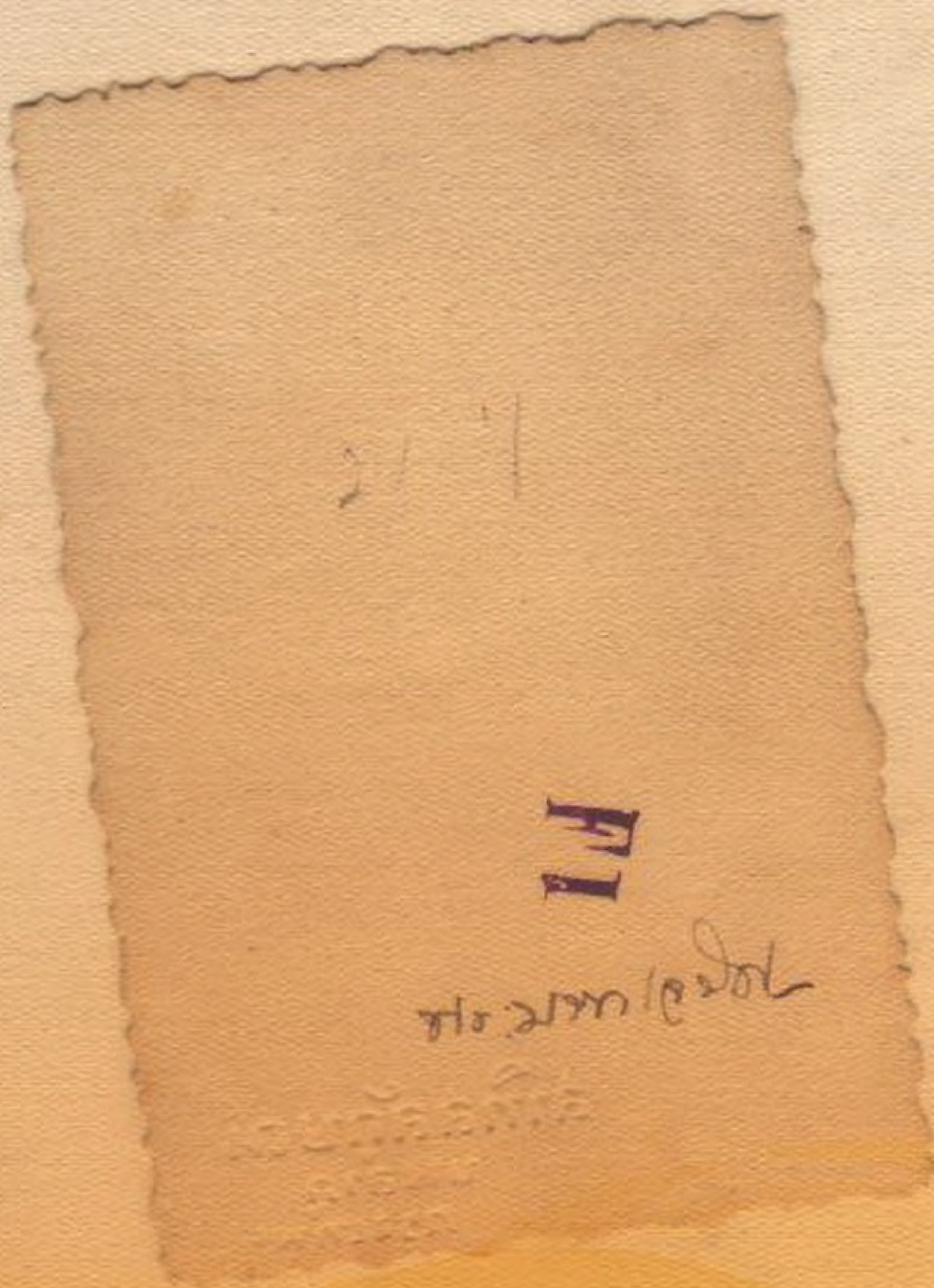
พูดเหมือนเขียน

ดู พล.ต.อ. วสิษฐ เดชกุญชร, "คำนำ" ใน ธรรมเกียรติ กันอริ, *สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช.* (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔-๑๕.

เก็บตะไกรไว้มิดชิด

พระสาสนโสภณ, "ชีวิตอุดม" *ศึกฤทธิ์ ๖๐.* (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๔), หน้า ๑-๑๒.

(ปกหน้า) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงฉายพระรูปนี้ที่ร้านสาทิสลักษณ์ บางลำภู กรุงเทพฯ ขณะยังทรงเป็น พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ราว พ.ศ. ๒๔๗๕ ทางด้านหน้ามีลายพระหัตถ์ภาษาสันสกฤตว่า สุวรฺธนะ ซึ่งตรงกับคำว่า สุวฑฺฒนะ ในภาษาบาลี (ปกหลัง) ด้านหลังภาพทรงลงพระนาม “พระมหาเจริญ”